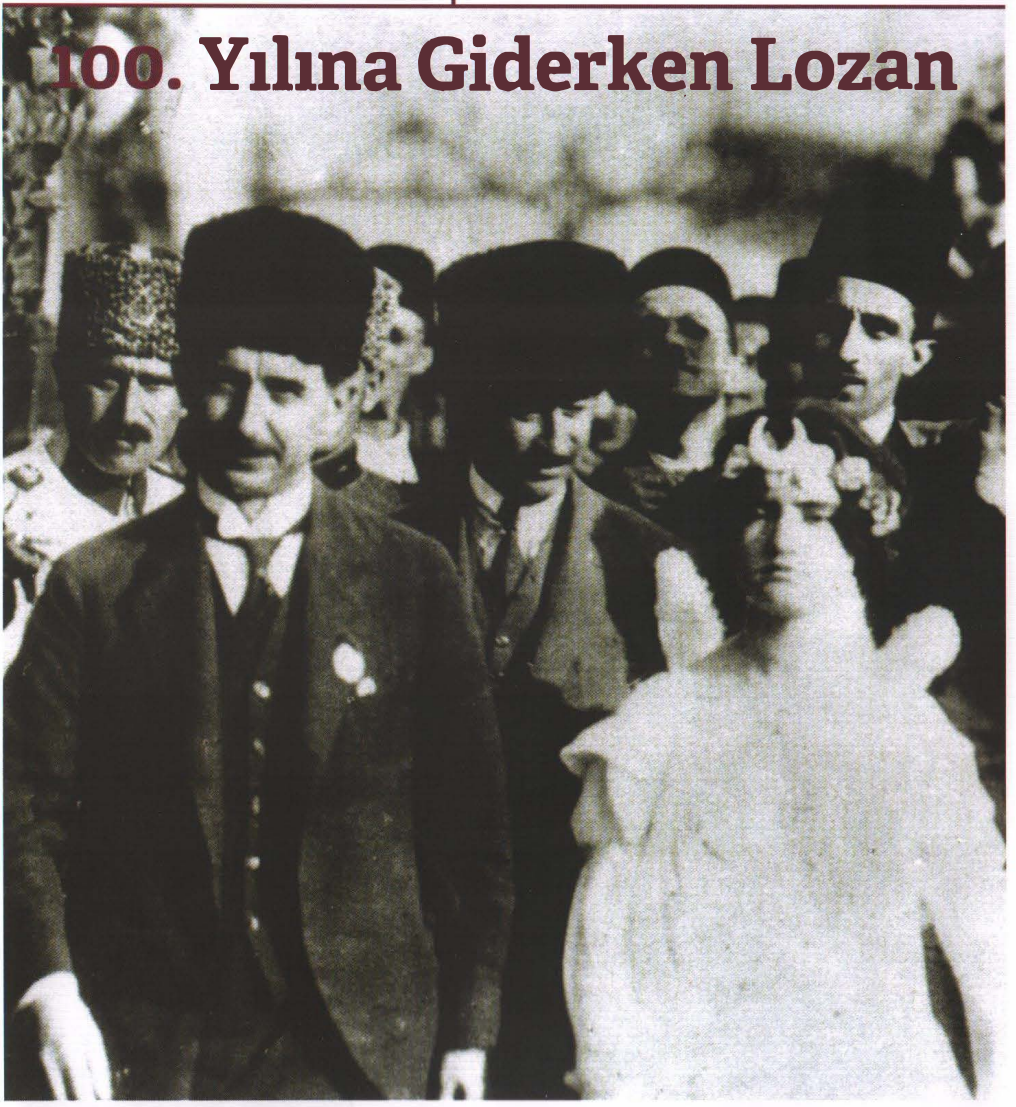
TOPLUMSAL
tarih
307
TEMMUZ 2019

Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Kumarbazlar
MESUT YOLAL

Çernobil Felaketi: Tarih, Nükleer Kıyamet ve Yalanlar Üzerine
STEFO BENLİSOY

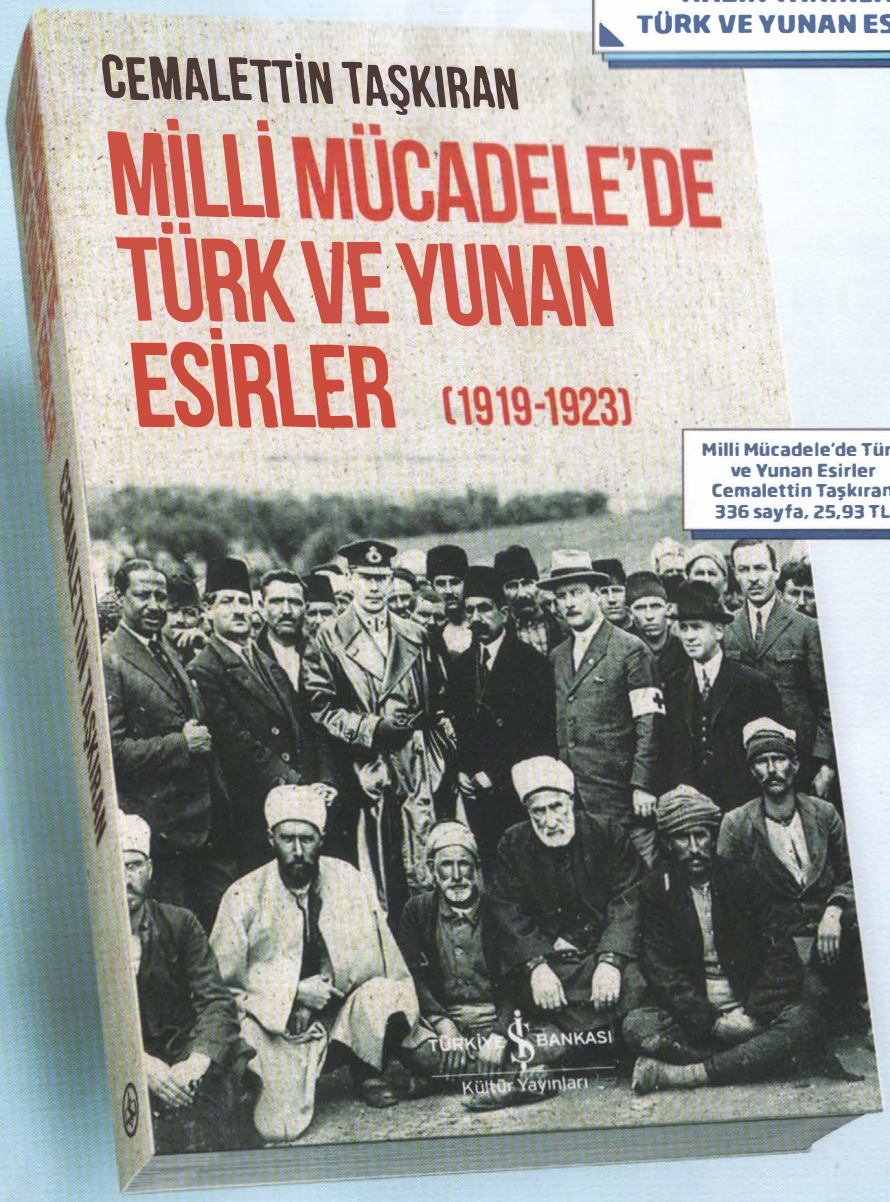
100. Yılına Giderken Lozan

AHMET YAŞAR OCAK İLE SÖYLEŞİ: "İSLAM KÜLTÜRÜNDE BİR MİTOLOJİ PROBLEMİ VAR"
ZEYNEP OKTAY USLU

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | FİYATI: 15 TL. (KDV DAHİL) | ISSN: 1300-7025
ISSN 1300-7025-9-1
193
9 771300 702598

KURTULUŞ SAVAŞI'NIN HAZİN TANIKLARI: TÜRK VE YUNAN ESİRLER

Milli Mücadele'de Türk ve Yunan Esirler
Cemalettin Taşkıran
336 sayfa, 25,93 TL

Mersin-Pozcu kitabevimiz açıldı.
Güvenevler Mah. Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No: 360/A Yenişehir/Mersin
Tel: (0324) 327 55 12

/iskultur /iskultur /isbankasikulturyayinlari iskultur.com.tr

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 Taksim, Tel: (0212) 238 08 37 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 Bahçelievler, Tel: (0312) 222 63 38 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 Konak, Tel: (0232) 484 77 21 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Konya** - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • **Kayseri** - Melikgazi, Tel: (0352) 222 56 92 • **Manisa**, Tel: (0236) 231 69 24 • **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

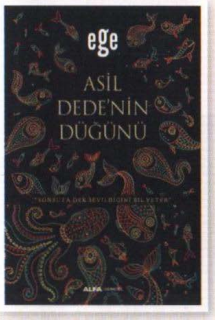
ALFA

www.alfakitap.com • alfakitap

DAHA FAZLASI İÇİN BİZİ TAKİP EDİN!

GÜNCEL

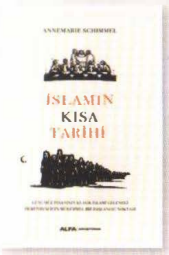
GÜNCEL

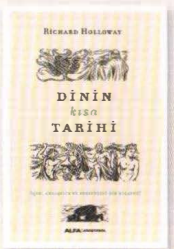
ROMAN

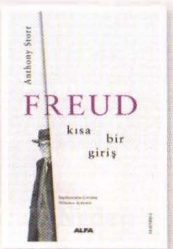
GÜNCEL

ARAŞTIRMA

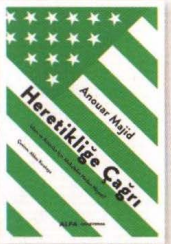
ARAŞTIRMA

ARAŞTIRMA

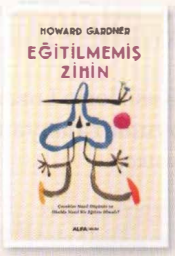
ARAŞTIRMA

ARAŞTIRMA

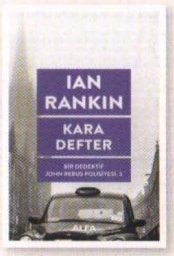
KİŞİSEL GELİŞİM

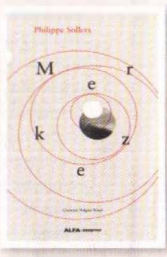
BİLİM

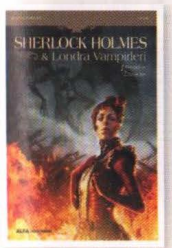
EDEBİYAT

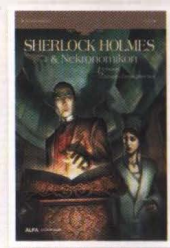
EDEBİYAT

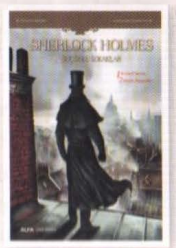
EDEBİYAT

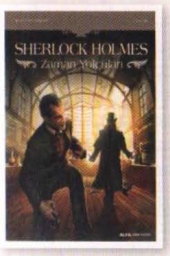
ÇİZGİ ROMAN

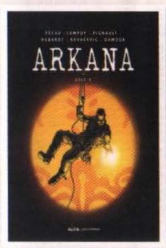
ÇİZGİ ROMAN

ÇİZGİ ROMAN

ÇİZGİ ROMAN

ÇİZGİ ROMAN

Merhaba,

24 Temmuz 1923'te imzalan Lozan Barış Antlaşması, Milli Mücadele'nin siyasal ve diplomatik alanda tescili, Türkiye ulus-devletinin uluslararası toplum tarafından kabulünün işaretiydi. 100. yılına yaklaştığımız bu antlaşma, üzerine hala yeni araştırmaların yapıldığı ve değişik yönleriyle incelenen bir konu olma özelliğini sürdürüyor. *Toplumsal Tarih*'in bu sayısında sunduğumuz dosya, zaman zaman güncel siyasal tartışmalar vesilesiyle tekrar gündeme gelen ve 20. yüzyıl Türkiye tarihine ilişkin birçok meselenin düğüm noktasını oluşturan Lozan Konferansı ve Lozan Antlaşması hakkında yeni ve ilgi çekici çalışmaları kapsıyor. Eminalp Malkoç tarafından hazırlanan bu dosyadaki makaleler anlaşmanın genel özelliklerine yönelik bir tartışmadan konferans sürecinde İsmet Paşa'ya yöneltilen suikast girişimlerine, antlaşmanın Ermeni basınındaki yansımalarından, Lozan'ın bir "Sulh Bayramı" olarak nasıl "icat edildiği" ve sonra da bir kenara bırakıldığının tarihine kadar geniş bir aralıkta Lozan'ın farklı kesitlerini ve gölgede kalan yünlerini ön plana çıkarmayı amaçlıyor. Dosyada bu yazıların yanı sıra dönemin çeşitli mizah dergilerinde Lozan'ın nasıl değerlendirildiğini gösteren karikatürlerden örnekler sunan bir albüm de yer alıyor.

Dosya dışındaki sayfalarımızda yer alan Mesut Yolal'ın makalesi Osmanlı suç cetvellerindeki verilerden hareketle İmparatorluğun son yıllarında kumar oyunu ve kumarbazların genel özelliklerine dair ilgi çekici bir araştırma sunuyor. Aytaç Yıldız'ın makalesi ise Osmanlı-Türk modernleşmesi tarihinde önemli bir rol atfedilen Yirminci yüzyıl Mehmet Çelebi'nin Paris seyahatinin amacına ilişkin eleştirel bir değerlendirme yapıyor. Zeynep Oktay Uslu'nun *Toplumsal Tarih* için Ahmet Yaşar Ocak ile yaptığı söyleşi İslam mitolojisini, evliya kültünü, Alevi ve Sünni kesimlerin İslam'a dair ürettikleri tarihsel bilinci ele alıyor. Türkiye akademisine yönelik kapsamlı bir eleştiri içeren bu söyleşi, yakın tarihimizin önemli tarihçilerinden birinin mesleğine yaklaşımına da ayna tutuyor. Stefo Benlisoy'un yazısı ise son yılların en popüler dizilerinden olan Chernobyl'den hareketle, hem Çernobil olayının tarihsel arka planını sunuyor ve dizinin Sovyet siyaset ve toplumsal hayatını ne ölçüde yansıttığını sorguluyor hem de bu nükleer felaketin küresel ekolojik krizle bağlantısını vurgulayarak barış ve ekoloji siyasetine ihtiyacımızın güncelliğini gösteriyor.

Bizans dosyamızın yer alacağı gelecek sayımızda buluşmak dileğiyle…

Barış Alp Özden

İÇİNDEKİLER

04 **Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay**
HAZIRLAYAN: EMEL SEYHAN

24 **Makri (Fethiye) ve Livisi'ye (Kayaköy) Dair Yunanca Yayımlanmış Gezi Notları**
EVANGELIA ACHLADI, AYLİN KOÇ, NEŞE YOYVODA

32 **Farklı Kesitlerle Lozan'dan Kamuoyuna Yansıyanlar**
EMİNALP MALKOÇ

36 YENİLGİDEN DOĞAN ZAFER:
100. Yılına Giderken Lozan Barış Antlaşması Hakkında Değerlendirmeler
EMİNALP MALKOÇ

44 LOZAN'DA KANLI BİR HADİSE:
Sovyet Rusya Delegesi Vatslav Vorovsky Cinayeti ve İsmet Paşa'ya Suikast Tehlikesinin Yankıları
RESUL BABAOĞLU

52 **Lozan Antlaşması'nın Ermeni Basınındaki Yansımaları**
SİLVART MALHASYAN

60 **Geleneğin İcadından Geleneğin İdamına Lozan Sulh Bayramı**
HADİYE YILMAZ ODABAŞI

67 **Karikatürlerle Lozan**
EMİNALP MALKOÇ

78 TÜRK TARİHYAZIMI ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR DENEME
Yirmisekiz Çelebi Mehmed Paris'e Neden Gitti?
AYTAÇ YILDIZ

84 **Çernobil: Tarih, Felaketler ve Yalanlar**
STEFO BENLİSOY

KAPAK FOTOĞRAFI: **İNÖNÜ VAKFI**

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 307, Temmuz 2019

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Mehmet Öznur Alkan

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul (0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Buket Kitapçı Bayrı, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, İpek Hüner Cora, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Ömer Durmaz, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Selçuk Esenbel, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihlioğlu, Murat Koraltürk, Burcu Kurt, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Oya İklil Selçuk, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Ateş Uslu, İsmail Yaşayanlar, Nuran Yıldırım

S. YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Barış Alp Özden

YARDIMCI EDİTÖR
Zeynep Büyükpalta

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Gökhan Pahlı

KAPAK, SAYFA TASARIM / UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
barisozden@gmail.com

BASKI
Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.
Akpınar Mah. Hasan Basri Cad. No:4
Sancaktepe - İstanbul
(0216) 585 90 00

BASKI TARİHİ
Haziran 2019

DAĞITIM
Turkuvaz Dağıtım Paz. A.Ş.
Sabah 2000 Tesisleri
Akpınar Mah. Hasan Basri Cad.
34885 Samandıra - İstanbul
(0216) 585 90 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12815

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 150,00 TL.
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.
Tarih Vakfı İş Bankası Pangaltı Şubesi
IBAN TR81 0006 4000 0011 0410 8655 25

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

HAZIRLAYAN: **EMEL SEYHAN**

Banka Memurlarının Grevi

3 TEMMUZ 1919 **İKDAM**

Şehrimizdeki bazı banka memurlarının maaşlarının tezyidi ve saat-ı mesainin tahdid ve tayini talebiyle ilan eyledikleri grev halâ devam etmektedir. Evvelki akşam banka direktörleri Osmanlı Bankası'nda içtima ederek memurların mutalebatını tetkik eylemişlerdir. Haber aldığımıza göre direktörlerin kabul eylediği esasat memurinin mutalebatı ile kabil-i telif olmadığından bir kısmı tatil-i eşgali devam ettirmektedir. Osmanlı Bankası'nda dün, memurinden bir kısmı gelerek ifa-yı vazife eylemişlerdir.

Mukadderatımız Hakkında

4 TEMMUZ 1919 **SABAH**

Sadrazam Paşa hazretlerinden Bâb-ı Âli'ye gelen 30 Haziran 335 tarihli telgrafnamede ahval-i umumiyemiz itibariyle nikbin oldukları bildirilmiştir.

Wilson ve Mukadderatımız: Mösyö Wilson Türkiye'de bir veya müteaddit vekalet kabulü hususunda Amerika Meclis-i Ayanı'nın fikrini istifsar etmek üzere bir mühlet talep eyledikten sonra Onlar Meclisi Osmanlı İmparatorluğu meselesinin hakkında şimdilik sarf-ı nazar etmeye mecbur olmuştur.

Bizimle akd-i müsâlaha zamana mütevakkıfmış: Dörtler Meclisini istihlâf eden Onlar Meclisi vazifesini süratle ifâya karar vermiştir. Türkiye ile akdedilecek muahede zamana mütevakkıf bulunduğundan mezkûr muahede müstesna olduğu halde bütün muahedelerin emr-i tanzimi yakında ikmal edilecektir.

Mukadderatımız ve Tan gazetesi: Mösyö Clemenceau'nun mektubundan ve heyet-i murahhasamızın avdetinden bahseden Tan gazetesi bervech-i zir beyan-ı mütalaa etmektedir.

Konferans mehafilinde hükümran olan efkar ve hissiyata göre şimdilik Türkiye'nin hudutlarını ve vaziyet-i siyaseti tayin ile iktifa olunacaktır. Osmanlı İmparatorluğunun inkısamından tevlid edecek olan mesail-i sairenin suret-i kat'iyyede halli bir zaman-ı gayrı muayyene ta'lik olunacaktır. Bu fasıla müddetinden mahallinde tahkikatlar icrası için istifade olunacaktır.

Tanzifat Amelesi

4 TEMMUZ 1919 **İKDAM**

Taşradan tedarik olunuyor. Şehremaneti tanzifat (temizlik) amelesi maaşlarının kifayet etmediği bahanesiyle peyderpey terk-i vazife eylemekte oldukları cihetle hidemat-ı tanzifatta istihdam eylemek üzere Şehremanetince İzmit civarına Emanetçe gönderilen bir memur vasıtasıyla oradaki muhacirlerden iki yüz kişi kayıt olunarak İstanbul'a getirilecektir. Bunlar kendilerine tahsis olunacak bir dairede beytûtet eyleyecek (kalacak) ve iaşeleri temin olunacaktır.

İzmir'de Silah Derci

4 TEMMUZ 1919 **İKDAM**

Karşı gazetelerinin verdiği malumata nazaran İzmir'de Kuva-yı işgaliye Kumandanı neşrettiği bir beyanname ile ahaliyi silahlarını dört gün zarfında teslime davet eylemiştir.

Manş Tünelinin İnşasına Başlanıyor

5 TEMMUZ 1919 **SABAH**

Londra 3 Temmuz- Manş kanalı projesiyle mütevaggıl (meşgul) Parlamento heyeti Avam Kamarasında tekrar içtima etmiş ve Clemenceau'ya bir tebrikname irsaline ve hemen tünel inşaatına mübaşeretle Fransa ile olan ittifakın tahtimi (imzalanması)temennisiyle Britanya Hükümetine iblağına (gönderilmesine) karar verilmiştir.

Vilayat-ı Şarkiye Kongreleri

5 TEMMUZ 1919 **SABAH**

Bundan birkaç gün evvel Trabzon gazetelerinden naklen Erzurum'da Milli Kongre içtima edeceğini ve buraya vilayat-ı şarkiyeden gelen bütün murahhaslar iştirak edeceğini yazmış idik.

Haziran'ın yirmi altıncı Perşembe günü bu kongre ilk içtimaını Erzurum'da akdetmiştir. İçtimaa sabık Erzurum Mebusu eşraftan Hoca Raif Efendi riyaset eylemiştir. Kongre bundan başka birkaç içtima daha akdedecektir. Diğer taraftan Anadolu Vilayetleri murahhaslarını ihtiva etmek üzere diğer bir kongre akdedileceği de söylenmektedir.

Banka Memurları Cemiyeti

5 TEMMUZ 1919 **SABAH**

Paris'teki Banka ve Borsa Memurları Cemiyeti grev halinde bulunan İstanbul Banka Memurları Cemiyetine 50 000 frank göndermiştir.

Banka Memurlarının Grevi

6 TEMMUZ 1919 **İKDAM**

Dersaadet'te bulunan banka memurlarının galâ-yi es'ardan (fiyatların yüksekliğinden) şikayet ederek aralarında teşkil ettikleri bir cemiyet vasıtasıyla maaşlarının tezyidini talep ve bu talebin adem-i kabulünden naşi grev ilan ettiklerini yazmış idik

Haber aldığımıza göre mezkûr cemiyetin Reisi ve bazı azaları (Mösyö Kanaris ile azadan Mösyö Ab-

ramoviç, Roberoski, Martini ve Mavrokordato) nun) Fransız zabitanınca Bolşevik addedilerek tevkif edilerek Kumkapı'da bulunan Fransız Hapishanesine sevk edildikleri cihetle banka muamelatı tevakkuf eylemiştir. Tevkif olunan cemiyet reisi yerine reis vekaletine Mösyö Alyopoli karşı gazetelerine hakkın kendileriyle beraber bulunduğuna kani olduklarını ve sonuna kadar bu hak uğrunda çalışacaklarını bildirmiştir.

Yunanistan'ın Yeni Bir Muhtırası

7 TEMMUZ 1919 **SABAH**

Rumca gazetelerden okunduğuna göre Paris'te bulunan Yunan murahhaslarının müşavir-i siyasisi, Mister Wilson'a yeni bir muhtıra vermiştir. Yunanlılar bu yeni muhtıralarında Yunanistan tarafından serdedilmiş olan müddeayât-ı arziyenin (iddia edilen toprağın) tahdidi, pek elim neticeler tevlid edebileceğini iddia ediyorlar.

Eğer Anadolu arazisinden bir kısmı Yunanistan'a ilhak edilmez ise, bu arazi üzerinde Yunanistan'a bir hakk-ı vekalet vermek pek muhik ve musib olacak imiş. Binaenaleyh Yunanistan'ın müddeayâtını iddia edilen topraklarda sakin ahalinin refah ve saadeti nokta-i nazarından tetkik etmek lazım geliyor imiş.

Mukadderatımız Hakkında Ne Diyorlar?

7 TEMMUZ 1919 **SABAH**

Manchester Guardian gazetesi, müttefiklerin Türk Heyet-i murahhasasına verdikleri cevabı tahlil ederken Konferansın Türk Murahhaslarına fi-mâba'd istikbalde anasır-ı saireyi değil fakat ancak Türkleri idare edecekleri anlaşılmış olmasını takdir ve tasvip ediyor.

Mezkur gazete diyor ki: Statünün muhafazası için sarf edilen teşebbüslere bir nihayet verileceğini ve Şark meselesinin esasat-ı milliye dairesinde bir an evvel halledileceğini ümit ederiz.

Kürt Murahhasları

9 TEMMUZ 1919 **İKDAM**

Paris'te Kürt menfaatlerini müdafaa ile iştigal etmekte olan Şerif Paşa nezdine memuriyet-i mahsusa ile Kürdistan Teali Cemiyeti tarafından gönderilen memurun Paris'e muvasalatıyla Şerif Paşa ile teşrik-i mesaiye başladığı istihbar edilmiştir.

Dersim'de Kürt Teali Kulübü

9 TEMMUZ 1919 **İKDAM**

Dersim'den varid olan bir habere nazaran mahall-i mezkûrde Kürt Teali Cemiyeti Kulübü namında bir müessese küşat edilmiştir. Resm-i küşat esnasında Türkçe olmak üzere irad-ı nutuk edilmiş ve Kulübün âmali İslamiyet'i ve vatanı kurtarmak ve başka bir maksat ve emel beslememek lazım olduğu söylenmiştir. Merasimde mutasarrıf vekili, memurin-i Hükümet ve aşair rüesası hazır bulunmuştur.

Şark Orduları Müfettişliği

13 TEMMUZ 1919 **İKDAM**

Şark Orduları Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın istifasına mebni mezkûr müfettişliğe Mekatib-i Askeriye Müfettişi Esat Paşa'nın tayini mukarrer bulunduğu müstahberdir.

Hamallar Meselesi

13 TEMMUZ 1919 **İKDAM**

Hasır iskelesi hamalları geçen gün, heyet-i idarelerini tanımadıklarını ve tüccardan istedikleri vechile nakliye ücreti ahz edeceklerini beyan ile tatil-i eşgal eylemişlerdi. Tüccardan bazı zevat polis müdüriyetine müracaat ederek tedabir ittihazını rica eylediklerinden, tatil-i eşgal hakkında tahrikatta bulunan hamallardan altı kişi celb olunarak kendilerine bazı nasayihde bulunulmuş ise de bilahare İstanbul Muhafızlığına nakillerine lüzum görülmüştür.

İstanbul'da mevcut elli iskeleden kırk altısının yeni teşekkül etmiş bulunan heyet-i idareye itimatları olduğuna nazaran, grev tertibi hakkındaki cereyanın mevzi bir şekilde ve bazı teşvikat eseri olduğu anlaşılmıştır.

Hamallar Meclis-i İdaresinin intihabına yeniden başlanılması takarrür etmiştir. Şehremaneti'nin mezkûr idare muamelatını teftiş için gönderdiği müfettişlere muavenet olunması emanet tarafından Polis Müdüriyet-i Umumisine iş'ar olunmuştur.

Banka Memurlarının Grevi

14 TEMMUZ 1919 **SABAH**

Dünkü nüshamızda, Bank-ı Osmani memurlarının grev heyet-i müttehidesinden infikak ederek (ayrılarak) işlerine başladıklarını yazmıştık. Söylenildiğine göre Osmanlı Bankası memurları maaşlarına yüzde elli nisbetinde zam yapacaktır.

Banka memurlarının grev ilan eylemeleri üzerine İtilâf zabıtasınca tevkif edilmiş olan heyet-i müttehide reisi ile heyet-i idare azaları tahliye olunmuşlardır. Diğer bankalar memurları grevlerine devam ediyorlar.

Ba'dema Meyhane Açılmayacak

14 TEMMUZ 1919 **İKDAM**

Payitahtta müskirat füruht eden mahallerin adedi günden güne tekessür eylemekte olduğundan fî-mâba'd (bundan böyle) askerlerle sivillerin sıhhatlerini ihlal eden bu gibi müesseselerin küşadına hangi milletten olursa olsun müsaade edilemeyeceği ve bu emr-i kati'ye muhalif her kim hareket ederse müesse-

sesi suret-i kat'iyyede sed olunacağı mevki-i füruhta vaz' eylediği meşrubat dahi müsadere kılınacağı ilan olunur.

14 Temmuz Şenlikleri

15 TEMMUZ 1919 **SABAH**

Dün Beyoğlu müstesna bir gün geçirdi. Fransızların 14 Temmuz şerefine yapılan bu tezahürat, binlerce halkın daha sabahtan sokaklara dökülmesiyle başlamıştır. Her taraftan halk şehrimizdeki Fransız askerlerinin resm-i geçidini temaşaya koşuyordu. [...] Saat sekizde Taksim Talimhane Meydanında Fransız askerleri ahz-ı mevki etmişlerdi.

Meydanı orta yerinde evvelce inşa edilmiş olan üç kısım temaşa mahalli tamamen dolduğu gibi arka cihet de baştan başa ahali ile hıncahınç denecek bir hale gelmişti. [...]

Müttefikin Şark Orduları Kumandanı General Franchet d'Esperey'in bulunduğu temaşa mahalli Müttefikin bayraklarıyla tezyin edildiği gibi heyet-i mecmuası Fransız renk-i millisini iktisab etmişti. General yanlarında Papa hazretlerinin Dersaadet Vekili, Rum Patrik Kaymakamı, Ermeni Patriği, Emeni Katolik Patriği, Haham Başı efendilerle Müttefikin Ordularına mensup ümera ve mümessil-i siyasiler ve daha aska sıralarda zabitan ve Beyoğlu'nun kibar aileleri ve birçok zevat ahz-ı mevki etmişlerdi.

Saat sekiz buçukta top endahtını müteakip on beş kadar erkan ve zabitana Generalin önünde kordon ve nişan talik edildi. Ba'dehû umum askere hazır ol kumandası verildiği sırada askeri muzikası Fransız marşını terennüm etti ve sonra resm-i geçit başladı. O sırada yedi Fransız tayyaresi Talimhane'nin üstünde dolaşıyor, resm-i geçide iştirak ediyordu. En önde bahriye silahendaz efradıyla piyade alayları, fesli Senegal silahendaz taburları, müstemlekat alayları, Cezayir taburu, istihkam bölüğü ve Cezayir silahendaz taburlarının mitralyöz bölükleri [...] sıra ile Generalin ve temaşa giranın önünden muntazam ve seri hatvelerle resm-i geçit yaptılar. En arkadan sekiz zırhlı tank ağır yürüyüşle geçti. Bundan sonra frerlerin nezaretleri altında küçük büyük bilumum Fransız mektepleri askeri yürüyüşle resm-i geçide iştirak ettiler. [...]

İstanbul'da Açılacak Kooperatifler

20 TEMMUZ 1919 **SABAH**

Bazı rüfekamız İaşe Nezaretince ahali-i beldeye Fransa'da yapıldığı gibi doğrudan doğruya mevad-ı gıdaiye tevzi etmek ve bu suretle hüküm sürmekte olan galâ-yı es'ârın (fiyatların yüksekliğinin) önüne geçmek üzere kooperatifler açılacağını yazmışlardı. Merci-i aidinde icra eylediğimiz tahkikat neticesinde her ne kadar böyle bir teşebbüs varsa da bunun ancak proje halinde bulunduğu ve bu hususta İngiltere'ye müracaat edildiği ve kati neticenin İngiltere'den vürud edecek cevaba bağlı bulunduğu anlaşılmıştır.

Amerika Fotinleri Geldi

20 TEMMUZ 1919 **SABAH**

Evvelki gün Amerika'dan şehrimize külliyetli fotin ve iskarpin gelmiştir. Amerika fotin ve iskarpinlerini taht-ı inhisara alan bir şirket fotin ve iskarpinlerin fiyatlarını bir türlü tenzil etmiyor. Bu inhisar devam ettikçe her gün binlerce fotin ve iskarpin gelse fiyatları tenzil edilmeyeceğine kanaat gelmiştir. Merci-i aidinin nazar-ı dikkatini celbederiz.

Haliç Vaporları Müstahdemini Grev Yapıyor

21 TEMMUZ 1919 **İKDAM**

Haliç vaporları müstahdemini aralarında intihab ettikleri üç murahhas vasıtasıyla Hükümete müracaat ederek maaşlarının tezyid ve saat-ı mesainin tayin edilmediği takdirde grev ilan edeceklerini bildirmişlerdir. Grevciler birinci sınıf kaptanların maaşının elli, ikinci sınıfın kırk, üçüncü sınıfın otuz liraya ve çarkçılardan birinci sınıfın maaşının kırk, ikinci sınıfın otuz iki liraya iblağını talep etmişlerdir. Bunlardan maada güverte tayfasından birinci sınıfta bulunanlar yirmi, ikinciler on sekiz ve ateşçiler yirmi lira talep etmektedirler. Maaşlarda yapılacak bu tezyîdâttan maada bir miktar da pahallılık zammı talep edilmektedir.

Ticaret Müdüriyet-i Umumisi grevcilerin taleplerinin tetkiki için teşkil ettiği komisyona Ticaret-i Dahiliye Müdürü Yusuf Ziya Bey'i tayin etmiştir.

Kolera Başladı

21 TEMMUZ 1919 **İKDAM**

Şehrimizde koleranın başladığı anlaşılıyor. Koleradan tahaffuz (korunmak) için Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinden gönderilen tebliğ-i resmi ile Şehremaneti Heyet-i Sıhhiye müdürü Ekrem Bey'in beyanatını ber- vech-i âti derc ediyoruz: İstanbul'da dört kişi koleraya yakalanmıştır. Bunlardan Beşiktaş'ta Yenimahalle'de Doktor Sami Bey'in refikasıyla çocuğu vefat etmiştir. Diğer ikisinden birisi Gedikpaşa'da Mühendis Tevfik Bey Cerrahpaşa Hastahanesinde, diğeri de Kumkapı'da Dimistoklu isminde bir Rum olup Rum Hastahanesinde taht-ı tedavidedir.[Not: Burada bir bölüm yok sansüre uğramış]

İlk hastalık Kumkapı'da zuhur ettiği gibi Beşiktaş'ta ikamet eden Doktor Sami Bey'in haremi ile çocuğu Kumkapı civarında bir eve misafir gitmişler ve hastalığı oradan almışlardır.

Mezkûr muhacirlerin Kumkapıda oturdukları mahaller son derece mülevves, pis bir halde idi. Tathirat yapmaya müsaade etmediler. İngiliz tabibi ile gittik. Pek müşkülat ile tathirat-i fenniye yapmaya

muvaffak olduk. Kumkapı civarında vâsi' bir surette temizlikte bulunuyor ve koleranın etrafa sirayetini men' için şiddetli hareket ediyoruz. On beş mahalde kolera aşısı için merkez açtık, memurlar koyduk. Aşı pek faidelidir. Teşvik ediniz. Ahali aşılanmaya koşmalıdır. Aşıyı şimdilik ihtiyari yaptık fakat ahalinin aşılanmadığını, koleranın tevessü ettiğini görür isek mecburi yapacağız.

Kabine Buhranı

21 TEMMUZ 1919 SABAH

Sadrazam Damat Ferit Paşa hazretleri, Meclis-i Vükelâdan ayrıldıktan sonra saat beş buçuk raddelerinde saray-ı hümâyûna giderek hazret-i Padişahiye kabul buyrulmuş ve hazret-i Padişahiye istifanamelerini takdim eylemiştir. Zat-ı hazreti Padişahi, Ferit Paşa'nın istifanamelerini kabul buyurmuşlar ve kendisini tekrar yeni kabineyi teşkile memur buyurmuşlardır.

Esbab-ı istifaya gelince, şimdiki kabinenin tecanüssüzlüğünden ve kabine erkanı arasında mevcut olan ahenksizliğinden inbiâs etmiştir. Sadrazam Paşa, bu şerait dahilinde iş görmenin manasız bulunduğunu görerek kabinede lüzum gördüğü tadilatı icra için istifalarını vermişlerdir.

Sanayi-i Nefise Mektebi Sergisi

22 TEMMUZ 1919 İKDAM

Sanayi-i Nefise Mektebinin talebesinin 334 – 335 senesi imtihan-ı umumisi için hazırlanan âsar dünkü gün Veliaht-ı saltanat devletlü necabetlü Abdülmecid Efendi hazretlerinin riyaset-i fehimanelerinde bulunmakla mübâhi (övünen) bir heyet-i mümeyyize huzurunda tetkik edilerek talebenin dereceleri tayin olunmuştur. İşbu eserler ile mektep dahilinde tertip olunan sergi bir hafta müddetle sabahleyin saat ondan akşam beşe kadar umuma açık bulunacaktır.

Fransa'da Kadınların Hakk-ı İntihabatı

22 TEMMUZ 1919 İKDAM

Paris 20- Kadınları intihabı umruyla meşgul Meclis-i Ayan Encümeni Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilen ve kadınlara hakk-ı intihab bahşeden kanunu üç rey muhalife ve bir müstenkife karşı yirmi rey ile reddetmiştir.

Banka Memurlarının Grevi

22 TEMMUZ 1919 SABAH

Muhtelif banka memurlarının ilan ederek bir aya karib zamandan beri devam eden grevleri hemen hemen nihayet bulmuş ve banka memur ve müstahdemlerinin maaşlarına zam yapılması hakkındaki karar kabul olmuştur. Memur ve müstahdemlerinin mutalebini kabul eden bankalardan bakıyye Kredi Lyoness, Atina, Roma bankaları da mutaleb-i vakayı kabul etmişler ve grevci memurlar ifâ-yı vazifeye başlamışlardır.

10 Temmuz Münasebetiyle

24 TEMMUZ 1919 İKDAM

İd-i milli münasebetiyle Sultan Ahmet Parkında bilumum fırka-i siyasiye ve cemiyet-i muhtelife ile Darülfünun talebesi tarafından dün bir miting akdi kararlaştırılmış idi. Mitingin men'i Hükümetçe takarrür eylemiş olduğundan Darülfünun önüne nöbetçi ikame edildiği gibi park etrafında tedabir-i takayyüdiye teşdid edilmiştir.

Sabahleyin dokuz buçukta Sultan Ahmet Meydanına gelmeye başlayan binlerce ahaliyi polisler tarafından dağıtmak teşebbüsünde bulunulmuştur. Bunun üzerine miting heyet-i tertibiyesinden bazı zevat o esnada içtima mahalline gelen Polis Müdüriyet-i Umumisi Nurettin Bey ile Kuva-yı İtilafiye Zabıta Heyeti Reisi General Fuller cenablarına müracaatla maksad-ı içtimaın îd-i milli münasebetiyle tezahüratta bulunmaktan ibaret olduğu bildirilmesi üzerine Fuller mitingin Harbiye Nazırı ile İstanbul Muhafızı tarafından men' edildiğini ve mamafih maksad-ı içtimaın asayiş ile alakadar olmadığı anlaşıldığı beyanıyla mezuniyet istihsal edeceklerini vaad ederek Harbiye Nezaretine azimet etmişlerdir. [...]

Balık Yağmuru

28 TEMMUZ 1919 İKDAM

Londra 17 Temmuz- İngiltere'de bu gece nısfü'l-leyli yirmi geçe bir deniz kasırgası zuhur edip denizden suları bir sütün şeklinde havaya kaldırmış ve bu su ile şehrin üzerine ebniye damlarına ve caddelere mebzulen ringa balıkları yağmıştır. Martı kuşları derhal bunların üzerine hücum ile imha eylemişler ve bir müddet sonra şehirde kazlar ördekler, tavuklar ve ezcümle kediler kuşlara muavenette bulunmuşlardır. Şehir halkı kuşlar ile kedilerin bağırışlarından uyanmışlar ise de balıklardan bir hisse almaya muvaffak olamamışlardır.

Mühim Bir Tebliğ

Mustafa Kemal Paşa – Rauf Bey

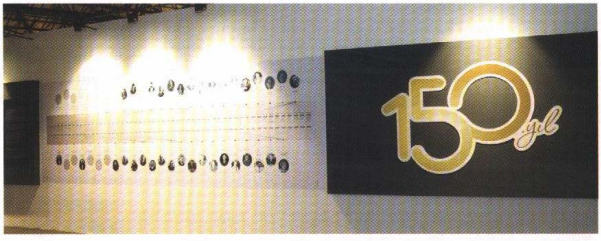
31 TEMMUZ 1919 İKDAM

Erzurum ve civarında, kongre akd ve bazı teşkilat icra etmekte olan Üçüncü Ordu Müfettiş-i sabıkı Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye Nazırlığından istifa eden Rauf Bey ve Nazilli civarında Teşkilat-ı Milliye Kumandanı Hacı Şükrü ve Demirci Efe nam-ı müstearıyla dolaşan iki şahsın hemen derdesti ile İstanbul'a gönderilmeleri ve hilaf-ı kanun içtima ve kongre akdine mümanaat olunması Dahiliye Nezaretinden vilayat memurin-i mülkiyesine kat'iyyetle tebliğ olunmuştur.

İzmir Belediyesinin 150 Yıllık Birikimi İzmirlilerle Buluştu!

İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ, KURULUŞUNUN 150. YILI ETKİNLİKLERI KAPSAMINDA, FUAR ATLAS PAVYONU'NDA KENT, KENT KÜLTÜRÜ VE BELEDİYE ARASINDAKİ İLİŞKİYİ ANLATAN BİR SERGİ HAZIRLADI. ON AYRI SAHNEDEN OLUŞAN SERGİ, ZİYARETÇİLERİNE İZMİR BELEDİYESİNİN KURULUŞ ÖYKÜSÜNÜ, KENTİN GEÇİRDİĞİ ÖNEMLİ DÖNÜŞÜMLERİ VE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BELEDİYE HİZMETLERİNİN GELDİĞİ NOKTAYI GÖRME FIRSATI SUNUYOR.

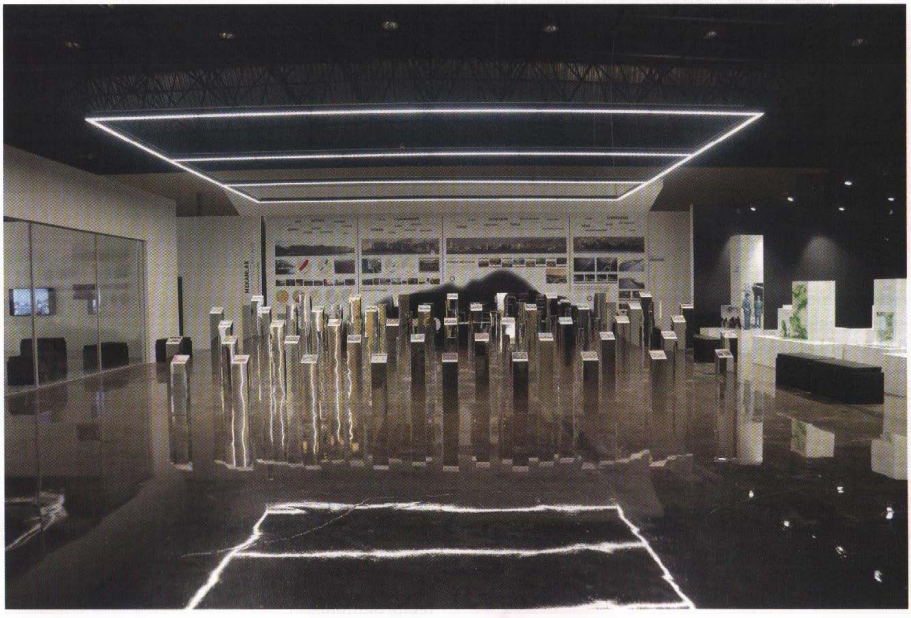
İzmir Belediyesinin 1868'de başlayan 150 yıllık yolculuğu Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi tarafından hazırlanan "İBB. 150. Yıl Sergisi" ile İzmirlilerle buluştu.

Kültürpark Atlas Pavyonu'nda açılan sergi, 19. yüzyıldan günümüze İzmir'e ait fotoğraflar, 1922 İzmir Yangını'nın görüntüleri, ses deneyim odaları, video mapping uygulaması, birçok ziyaretçinin ilk kez göreceği Kültürpark videoları, kent mobilyaları ve otobüs maketleri ile ziyaretçilerini tarihsel bir yolculuğa çıkartıyor.

Kent, kent kültürü ve belediye arasındaki ilişkiye odaklanan ve on ayrı sahne sorumlusu tarafından oluşturulan sergiyi ziyaret edenler, İzmir Belediyesinin kuruluş öyküsünü, kentin geçirdiği önemli dönüşümleri ve geçmişten günümüze belediye hizmetlerinin geldiği noktayı görme fırsatı bulacak.

Bir yıl boyunca açık kalacak olan sergide, söyleşiler, çocuklar ve gençler için atölye çalışmaları, film gösterimleri, müzik dinletileri ve benzeri etkinlikler düzenlenmesi planlandı.

SERGİDE NELER VAR?

Sergiyi ziyaret edenler, şu on farklı sahnede geçmişten günümüze kent, kent kültürü ve belediye arasındaki ilişkiye dair ayrıntılı bilgi sahibi olma imkanını yakalayacaklar:

Kuruluş ve Başkanlar sahnesinde, Belediyenin kuruluşundan günümüze uzanan 150 yıllık öyküsü;

Liman Kent sahnesinde, kentin denizle olan özel ilişkisi;

Zor Yıllar sahnesinde, II. Meşrutiyet'in İlanı, İşgal, Kurtuluş ve Yangın gibi önemli tarihsel dönemeçler;

Kültürpark sahnesinde, 1922 Yangını'nda büyük bölümü yok olan kentin elde kalan en canlı tanığı olan Kültürpark'ın öyküsü;

Mekanlar ve Planlar sahnesinde, İzmir'in denizle buluşan meydanlarının gelişim süreçleri ve 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren İzmir için yapılan kentsel planlama çalışmaları;

Eğlence ve Alışkanlıklar sahnesinde, eğlence mekânları, araçları ve faaliyetleri ile kent kültürünün yarattığı alışkanlıklar;

Kültür ve Sanat sahnesinde, belediye ile kentin kültür ve sanat hayatı arasındaki ilişki;

Tasarım sahnesinde, bir tasarım kenti olma yolunda ilerleyen İzmir'in bu alandaki ayrıcalığı;

Hizmetler sahnesinde, İzmir Belediyesinin daha iyi bir İzmir için hizmet alanında yaptığı tüm çalışmalar;

İzmir Modeli sahnesinde, kentin kalkınması ve kentlinin yaşam standartlarının arttırılması için izlenen yöntemler.

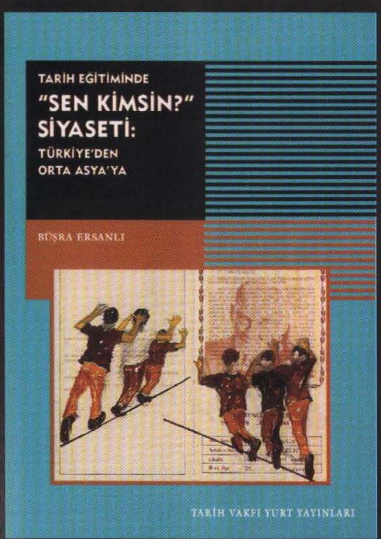
TARİH EĞİTİMİNDE

"SEN KİMSİN?" SİYASETİ:

TÜRKİYE'DEN ORTA ASYA'YA

Tarih Eğitiminde "Sen Kimsin?" Siyaseti: Türkiye'den Orta Asya'ya, Büşra Ersanlı'nın Türkiye, Orta Asya Cumhuriyetleri ve Kafkaslarda tarih eğitimi, milli kimlik ve siyasal iktidar arasındaki ilişkilere dair farklı dillerde yayımlanmış makalelerinin derlemesinden oluşuyor. Büşra Ersanlı bu kitapta yer alan makaleleriyle erken Cumhuriyet döneminden bugüne uzanan bir hatta iktidarın tarih eğitimine yansıyan zihinsel tavrının izini sürüyor ve *İktidar ve Tarih, Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)* kitabının ana meselelerini derinleştiriyor. Kitap aynı zamanda karşılaştırmalı bir yaklaşımla Türkiye'den Azerbaycan'a, Özbekistan'a ve Türkmenistan'a uzanan geniş bir coğrafyada "Sen Kimsin?" siyasetinin tarih eğitimindeki yerini tartışıyor. *Tarih Eğitiminde "Sen Kimsin?" Siyaseti*, Ersanlı'nın 1990'lardan bu yana bir siyaset bilimci, kadın akademisyen ve aktivist olarak deneyimlerini, gözlemlerini ve varoluş hallerini içeren bir söyleşiyi de okurlara sunuyor.

Tarih Eğitiminde "Sen Kimsin?" Siyaseti, Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın "Tarihçilerin Mutfağı: Toplumsal Tarih Kitapları" dizisinin ikinci kitabı. Ersanlı'nın sözleriyle "Tarihçiliğin ütopyasından söz etmek istersek çoğul insanlık hallerinden muazzam ortaklık alanları çıkarmayı ümit edebiliriz." Tarihçilerin Mutfağı dizisiyle bu ümidi paylaşıyoruz.

Online Satış: http://dukkan.tarihvakfi.org.tr/

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

ORIENT-INSTITUT'TA SEMİNER:

Sinema Gözüyle Osmanlı-Alman İlişkileri (1914-1918)

GALATASARAY ÜNİVERSİTESİNDEN DR. OYA KASAP ORTAKLAN, 12 HAZİRAN TARİHİNDE ORIENT-INSTITUT'TA 1914-1918 TARİHLERİ ARASINDA OSMANLI-ALMAN İLİŞKİLERİNE SİNEMA PERSPEKTİFİNDEN YAKLAŞAN BİR SEMİNER VERDİ.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Halka açık ilk gösterimin, 1895 yılında Lumière Kardeşler tarafından yapıldığının söylendiği fakat aslında Lumière Kardeşler'den bir ay önce Alman Skladanowsky Kardeşler'in Almanya'da bir gösterim düzenlediklerini belirterek konuşmasına başlayan Ortaklan, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk gösterimin ise 1896 yılında, Sponeck Birahanesi'nde yapıldığını aktardı. İlk gösterimlerin ilânlarının kimi zaman Rumca, Fransızca ve Osmanlı Türkçesi şeklinde üç dilde olduğunu da sözlerine ekledi. Sinema yönünden Osmanlı-Alman ilişkilerinin yaklaşık 1910 yılına kadar imgesel düzeyde kaldığını ve çoğunun oryantalist dizgeyi takip ettiğini belirten Ortaklan, görüntüler arasında Haliç, şehir meydanları, Selâmlık Merasimi gibi görüntüler olduğunu ifade etti. Gösterimler haricinde Almanya ile sinema yönünden ilk temasın, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 18 Ekim- 26 Kasım 1898 tarihleri arasında gerçekleştirdiği ve İmparator'un neredeyse her adımının filme alındığı İkinci Doğu Gezisi esnasında gerçekleştiğini söyleyen Ortaklan; bunun sebeplerinden birinin, sinema tarihinde ilk filme alınan karakterlerden biri olan II. Wilhelm'in görüntülenme tutkusu olabileceğini ileri sürdü ve bu geziye ait filmlerin Almanya'da 1899'da gösterime girdiğini ancak şimdilik bu filmlere ulaşılamadığını sözlerine ekledi. İmparator'un ilk defa Kiel Kanalı'nın açılışında filme alındığını ifade eden Ortaklan, II. Wilhelm'in içinde bulunduğu 350'nin üzerinde görüntü olduğu bilgisini verdi.

Filmlerle ilgilenen bir diğer kişinin ise Sultan II. Abdülhamit olduğunu söyleyen Ortaklan; yazılanlara bakıldığında II. Abdülhamit'in içe kapalı, kamusal alanda pek gözükmeyen bir karakter çizdiğini fakat görsel teknolojiye merakının olduğunu ifade etti. Kimi zaman sinemaya dair çeşitli nizamnâmelerin düzenlendiğini, kimi zaman sinema aygıtlarının ülkeye girişiyle ilgili kısıtlamalar ya da rahatlıklar sağlandığını söyledi ve sinemaya karşı Osmanlı Devleti tarafından alınan tavırlarda farklılıklar görülebildiğini söyledi. Bunlara ek olarak, II. Abdülhamit'in Berlin'den film istettiğinin ve Yıldız Sarayı tiyatrosunda film izlediğinin bilindiğini, bu filmlerin çoğunun talimleri, donanmayı, Alman İmparatoru'nun katıldığı resmî törenleri ve Çin'deki Boxer Ayaklanması gibi olayları gösterdiğini ancak Boxer ayaklanması üzerine olan görüntülerde savaşının kendisinin gösterilmediğini aktardı. Öte yandan II. Abdülhamit'in II. Meşrutiyet'in ilânından yaklaşık 2 ay kadar sonra Cuma Selâmlığı'nda çekilen görüntüsünün ve 31 Mart Vakası'na dair görüntülerin de Almanya'da gösterildiğini belirtti.

Söz konusu görüntülerin propaganda işlevinin olduğunu söyleyen Ortaklan, II. Abdülhamit'in Cuma Selamlığı görüntüsünün sadece İstanbul'da değil aynı zamanda taşrada da gösterilmiş olması durumunda bunun II. Abdülhamit'in iktidarını pekiştirmesi yönünden seyirci üzerindeki etkisinin gayet büyük olabileceğini vurguladı.

I. Dünya Savaşı öncesinde gerçekleşen Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın da filme alındığını söyleyen Ortaklan, bu savaşlar öncesinde 1897 yılında gerçekleşen Osmanlı-Yunan Savaşı'nın da kurmaca olarak filme alındığını, Almanya'da gösterildiğini ve gösterimin, yerine göre, Yunan casusunun öldürülmesi ya da Türk casusunun öldürülmesi şeklinde farklı isimlerle seyirciyle buluşturulduğunu ifade etti. Trablusgarp Savaşı'nın savaş filmlerinin gramerini oluşturan filmlerden biri olduğunu söyleyen Ortaklan, savaş esnasında ilk defa İtalyanlar'ın uçaktan görüntüler aldığını ve görüntülerde teknolojik gücü öne çıkartan militarist bir dil kullandıklarını aktardı. 1910'lardan itibaren kurmaca ve uzun metrajlı film gösterimlerinin düzenlenmeye başlandığını, seyirciden filmleri sessiz izlemesinin talep edildiğini, sinemanın sektörleşmeye başladığını ve ülkelerin kendi sinemalarını oluşturmaya başladığını sözlerine ekledi.

I. Dünya Savaşı ile ilgili olarak *İkdam* gazetesinin 4 Ağustos 1914 tarihli baskısına göre Bâb-ı Âli Caddesi üzerindeki Ali Efendi Sineması'nda Arşidük Ferdinand'ın öldürülmesiyle ilgili şeritlerin gösterildiğini söyleyen Ortaklan, bu tarihlerde Osmanlı topraklarında çekilen, elimizde bilgisi mevcut filmlerin "Moskof Heykelinin Tahribi" ve "Cihâd-ı Ekber İlânı" başlıklarını taşıdığını belirtti. "Cihâd-ı Ekber İlânı" başlıklı filmde 14 Kasım 1914'de Cihâd-ı Ekber ilânı esnasında gerçekleşen mitinglerden birinin gösterildiğini ve Filmarchiv Avusturya'da bulunan filmin internet üzerinden de izlenebildiğini söyleyen Ortaklan, Fuat Uzkınay'ın Sascha-Messter işbirliğiyle çektiği söylenen "Moskof Heykelinin Tahribi" filminin ise Yeşilköy'deki Rus heykelinin tahribini içerdiğini ve adının 1940'larda ilk Türk filmi olarak kimi sinema tarihi yazımında geçmeye başladığını kaydetti. Öte yandan, "Moskof Heykelinin Tahribi" filmi öncesinde Osmanlı topraklarında Manaki Biraderler ve Sigmund Weinberg gibi isimlerin çekim yaptığını ve örnek olarak Manaki Biraderler'in Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli'yi ziyaretini ve II. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde hürriyet kutlamalarını filme aldıklarını, Weinberg'in ise Meclis-i Mebusan'ın açılışını ya da örneğin bir boğa güreşini çektiğini ya da Alman Çeşmesi'nin de film alındığını sözlerine ekledi. Osmanlı Devleti'nde sistemli bir film üretiminden ve sektör olarak sinemadan bahsetmenin mümkün olmadığına da dikkat çekti.

Bununla birlikte Osmanlı Donanması'nın sinema faaliyetlerinde de Alman etkisi olduğunun altını çizen Ortaklan, bunun da ötesinde dönemin sinema sektörünün ulusötesi bir yapının içinde şekillendiğinin altını çizdi. I. Dünya Savaşı esnasında çeşitli filmlerin Alman Hariciye Nezareti vasıtasıyla getirtildiğini, savaş esnasında filmlerin önemli işlevlerinden birinin rıza üretimi olduğunu ve Erman Şener'den aktararak savaşın sinemayı, sinemanın da savaşı popülerleştirdiğini sözlerine ekledi.

Gösterimlerin Donanma Cemiyeti, Kızılay Cemiyeti, Teutonia Kulübü, Fidelitas Kulübü, Askerî Müze, Lüksemburg Sineması, Oryanto Sineması, Amfi Sineması ve Cine-Palas gibi mekanlarda gerçekleştiğini; bunlara ek olarak seyyar şekilde, okullarda ve cephede gösterimlerin olduğunu belirten Ortaklan, cephede gösterimlerin Almanya ve Avusturya-Macaristan'da yoğun şekilde gerçekleşmiş olmasına karşın Osmanlı Devleti'nde aynı derecede yoğunluğa rastlanmadığını ifade etti. Gösterilen filmlerin sadece belge veya havadis değil, aynı zamanda kurmaca filmler olduğunu da sözlerine ekledi.

Ortaklan, kurmaca filmler söz konusu olduğunda Osmanlı seyircisinin Asta Nielsen ve Henny Porten gibi dönemin Almanya'da popüler film yıldızlarına aşina olduğunu; haber filmleri, manzara filmleri ve seyahat filmleri gibi kategorilerden oluşan belge filmlerin ise Alman Askerini Gösteren Manzaralar, Almanya'nın En Meşhur Ticarî ve Askerî Limanı ve Alman Kıt'asının Süngü Hücumları gibi isimler taşıyabildiğini ifade etti.

II. Wilhelm'in doğum günü veya Bismarck'ın 100. doğum günü gibi özel günler için Osmanlı Devleti'nde törenler düzenlendiğini belirten Ortaklan, söz konusu merasimler esnasında film-

ler gösterildiğini ve bu filmlerin ağırlıklı olarak askerî filmler olduğunu fakat belge film niteliği taşımasıyla birlikte aslında bu filmlerin bazen kurgu olabildiğini söyledi. Askerî filmlerin içeriklerinin ise savaş hazırlıkları, askerlerin cephedeki hayatı, sıcak savaşın uzaktan görüntüsü, harabe yerleşim yerleri ve kitlesel törenlerden oluştuğunu ifade etti.

I. Dünya Savaşı filmlerinde sıcak savaşın kendisini izlemenin pek mümkün olmadığını belirten Ortaklan, bunun sebeplerinden birinin savaşların çoğunun gece yapılmış olması, ışık zaruretinden dolayı gece çekim yapmanın savaş döneminde hemen hemen imkânsız olması, bir diğerinin ise devletlerin uyguladıkları kısıtlama ve sansür olduğunu aktardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1915-1916 yıllarında Merkez Ordu Sinema Dairesi'ni kurduran kişinin Enver Paşa olduğunun rivayet edildiğini ifade eden Ortaklan, Daire'nin Almanya'daki karşılığının 1917 yılında kurulan Bild und Film Amt (BuFA) olduğunu söyledi. Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'nda sinema üretiminin az olmasından ötürü daha çok gösterime önem verildiğini; dolayısıyla savaş döneminde propagandanın, film üretimini sıklıkla gerçekleştiren Almanlar tarafından yapıldığını ve Almanların Osmanischer Lloyd, Messter Yapım Şirketi ve Balkan Doğu Film Topluluğu gibi kurum ve kuruluşların vasıtası ve yardımıyla bunu gerçekleştirdiğini de sözlerine ekledi.

Osmanlı Devleti'nde propagandayı yönetmek amacıyla 1914 yılında Max von Oppenheim'ın görevlendirildiğini ve Oppenheim'ın Şark İstihbarat Teşkilâtı'nı kurduğunu aktaran Ortaklan, Almanların teşkilâtı oluşturan havadis salonlarının Almanlar tarafından kurulduğunu söylemektense Osmanlı Devleti tarafından böyle bir talebin olduğu yönünde bir söylem geliştirdiğini vurguladı. Ortaklan, ayrıca, havadis salonlarının İstanbul'da Pera'da ve Divanyolu'nda açıldığını, İstanbul dışında ise Beyrut gibi merkezî vilâyetlerde de söz konusu salonlardan açılmış olduğunu ifade etti ve Max von Oppenheim'a göre günde 10.000 ila 20.000 kişinin bu salonları ziyaret ettiğini sözlerine ekledi. Oppenheim'ın havadis salonlarına ek olarak Messter Yapım Şirketi'nin faaliyetlerinin de bulunduğunu söyleyen Ortaklan, Oskar Messter'in kendisinin aktardığı rapora göre Almanya'da haftada 10.430.000 kişi, Osmanlı Devleti'nde ise 1.750.000 kişinin Messter yapımı filmleri izlediğini belirtti. Messter filmlerinin arasında Enver Paşa'nın askerlerin talimini izlendiği film, 1916 yılının Mart ayında Mareşal von Mackensen'in İstanbul'u ziyaretinin olduğu film ve Enver Paşa'nın Makedonya cephesini ziyaretinin olduğu filmin bulunduğunu ve bu filmlerin yanı sıra II. Wilhelm'in 1917 yılının Ekim ayında İstanbul'a ve Çanakkale'ye ziyaretlerinin tamamının da BuFA tarafından yaklaşık 17 dakikalık film olarak ve Merkez Ordu Sinema Dairesi tarafından filme alındığı, 15 Ekim'deki İstanbul ziyareti kısmının 16 Ekim'de Weinberg'in sahibi olduğu Cine-Palas Sineması'nda, Çanakkale ve Haydarpaşa Garı'nı gösteren bölümlerinse 27 Ekim'de Americain Sinemasında gösterildiğini ve görüntülerin Osmanlı Türkçesi, Almanca ve Fransızca ara yazılarla beyazperdeye yansıdığını anlattı. Sözü edilen filmlerin Federal Arşiv ve MSGSÜ'de bulunabileceğini; Federal Arşiv'e ek olarak European Film Gateway gibi arşivlerde mevcut olduğunu sözlerine ekledi.

Filmlerin sessiz olmadığını, kimi zaman bir anlatıcı ya da müzik eşliğinde sunulduğunu ifade eden Ortaklan, müziğin filmden filme göre değiştiğini söyledi ve buna örnek olarak savaş filmlerinde halk müziği ya da marş kullanılabildiğini aktardı. 1919 yılında Wilson'ın emriyle Alman, Avusturya-Macaristan ve Bulgar yapımı filmlerin gösterimlerinin Osmanlı Devleti'nde yasaklandığını belirten Ortaklan, Almanya'da yaşanan değişimle ilgili olarak ise orduya ait olan birimlerin UFA çatısında birleştiğine, UFA'nın Weimar Sineması'nın oluşumunda önemli bir yere sahip olduğuna dair bilgiler verdi. Ortanlan, Osmanlı Devleti topraklarında, 1912-1913 yılları arasında %13 oranında Alman filmleri gösterilirken savaş döneminde bu oranın %50-60'a kadar yükseldiğini öte yandan filmlerle sadece Alman propagandasının sürdürülmediğini örneğin İtalyan diva filmlerinin öne çıktığı İtalyan yapımı filmlerin de gösterildiğini ve İngilizlerin de İskenderun'da sinema işlettiğini ve filmler gösterdiklerini ancak Almanlardan tepki topladıklarını kaydetti.

İSTANBUL ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜNDEN HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ:

YILLIK: Annual of Istanbul Studies

SUNA VE İNAN KIRAÇ VAKFI İSTANBUL ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NÜN 2012 YILINDAN BERİ YAYIMLAMAKTA OLDUĞU İSTANBUL ARAŞTIRMALARI YILLIĞI ÖNEMLİ BİR DÖNÜŞÜM İÇİNDE. DERGİ, 2019 SONUNDA ÇIKACAK 8. SAYISINDAN İTİBAREN ÇİFT ANONİM HAKEMLİ, AÇIK ERİŞİM BİR DERGİ OLARAK, GENİŞLETİLMİŞ BİR DANIŞMA KURULU VE YENİ İSMİYLE YAYIMLANMAYA BAŞLIYOR: YILLIK: ANNUAL OF ISTANBUL STUDIES.

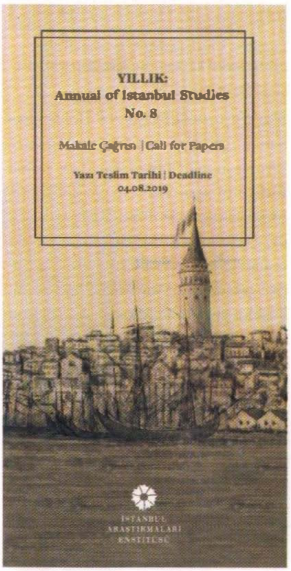
Dergi; tarih, mimarlık ve sanat tarihi, arkeoloji, sosyoloji, antropoloji, coğrafya, şehir planlama, kent çalışmaları ve diğer ilgili alanlarda çalışan araştırmacıların, İstanbul'un farklı dönemlerine dair Türkçe ve İngilizce özgün makalelerine, kitap ve sergi incelemelerine açık olacak. Türkiye akademisindeki kaliteli ve özerk hakemli dergi ihtiyacına bir nebze olsun karşılık vermeyi amaçlayan *YILLIK: Annual of Istanbul Studies*, bir yandan da İstanbul üzerine yapılan araştırmalar için bilimsel bir standart belirlemeyi, alanda çalışan farklı disiplinlerden gelen araştırmacılar için bir buluşma noktası ve bir referans kaynağı olmayı, bu sayede İstanbul'la ilgili araştırma alanlarının gelişmesi, çoğalması ve kurumsallaşmasını hedefliyor.

YILLIK: Annual of Istanbul Studies, bu hedefler doğrultusunda geniş kapsamlı, uzmanlıkları tarih öncesi dönemlerden günümüz İstanbul'una uzanan akademisyenleri bir araya getiren, İstanbul araştırmaları alanında uluslararası saygınlığa sahip bir Danışma Kurulu oluşturdu. Derginin Yayın Kurulu'nun başında ise, İstanbul Araştırmaları Enstitüsünün Bilim Kurulu Başkanı olan Profesör M. Baha Tanman bulunuyor.

Dergide hakemli makaleler, kitap ve sergi incelemelerinin yanı sıra, hakemsiz, Enstitü'nün ve/veya şehrin gündeminden yola çıkan makaleler, ayrıca Enstitü'nün özel koleksiyonlarından seçilen nadir eserler üzerine yazılmış tanıtım ve deneme yazıları yer alacak.

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, kariyerinin başlarında olan akademisyenlerin, İstanbul araştırmalarına yaptıkları yenilikçi katkıları desteklemek için bir de makale ödülü başlatıyor. Her sayıda, doktora öğrencisi olan ya da doktoralarını tamamlayalı beş seneden çok olmamış yazarlar tarafından yazılmış bir makalenin layık bulunacağı YILLIK: Annual of Istanbul Studies Erken Kariyer Makale Ödülü, makale sahibine/sahiplerine 3000 TL para ödülünün yanı sıra YILLIK'ın basılı kopyasına beş yıl boyunca abonelik kazandıracak.

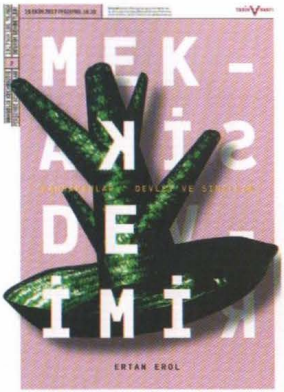
Dergi hakkında daha fazla bilgi almak için iae.org.tr adresi ziyaret edilebilir, soru ve makaleler istanbulstudies@iae.org.tr'ye gönderilebilir.

Kütüphanede gazete ve kitap okuyan gençler, 1930'lar
Suna ve İnan Kıraç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu

ZEYNEP BÜYÜKPALTA

Lublin 4. Uluslararası Afiş Bienali'nde profesyonel kategoride sergilenen afişler

Maria Curie-Sklodowska Üniversitesi Sanat Fakültesi tarafından "Öğrenci", "Profesyonel", "Temiz Hava" ve "Lublin Birliğinin 450. Yılı" olmak üzere dört farklı kategoride düzenlenen yarışmada, 19 Ekim 2017'de "Perşembe Konuşmaları" kapsamında Ertan Erol tarafından gerçekleştirilen "Meksika Devrimi" başlıklı sunum için Tarih Vakfı Mütevellisi Gökhan Pahlı tarafından tasarlanan afiş, Lublin 4. Uluslararası Afiş Bienali'nde profesyonel kategoride sergilenmeye değer bulundu. 31 Mayıs'ta açılan sergi, 19 Haziran'a kadar devam etti.

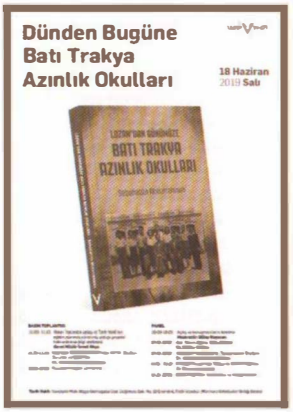
Tarih Vakfı adına 2017 yılından bu yana başta etkinlik afişleri olmak üzere gönüllü olarak çeşitli görsel tasarımlar yapan ve 12 Mayıs 2019'da düzenlenen Tarih Vakfı 13. Olağan Genel Kurul Toplantısı'nda oy çokluğuyla mütevelli seçilen Gökhan Pahlı, Tarih Vakfı için tasarladığı afişleriyle ulusal ve uluslararası yarışmalarda çeşitli ödüllere layık görülmüştür.

Global Dialogue iş birliğinde yürütülen 4 senelik bir çalışmanın ürünü olan, Lozan'dan Günümüze Batı Trakya Azınlık Okulları projesinin kitaplaştırılma aşaması Dr. Sebahattin Abdurrahman'ın katkılarıyla tamamlandı. Kitap lansmanı 18 Haziran'da Tarih Vakfı binasında İsmet Akça ve Sebahattin Abdurrahman'ın katılımıyla düzenlenen bir basın toplantısının ardından Gülay Kayacan, Nilüfer Erdem, Sebahattin Abdurrahman ve İbrahim Kelağası'nın konuşmacı oldukları bir panelle gerçekleşti.

Lozan'dan Günümüze Batı Trakya Azınlık Okulları çalışması yayımlandı!

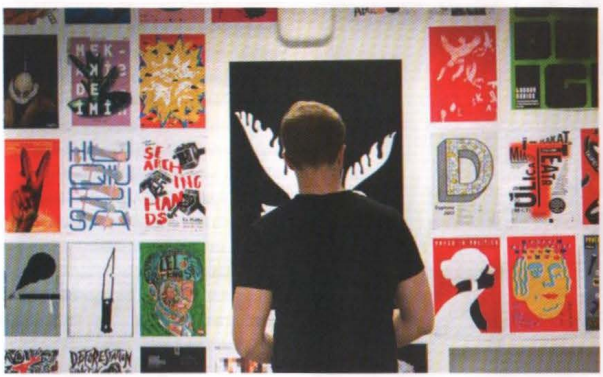
Tarih Vakfı, Türkiye'de insan haklarına, kültürel haklara saygılı ve duyarlı toplumun güçlenmesi, demokrasi kültürünün gelişmesi için eğitim alanında tarihsel perspektifle araştırma yapmaya devam ediyor. Eğitim alanındaki en son araştırması ise 2014-2018 arasında yürüttüğü *Lozan'dan Günümüze Batı Trakya Azınlık Okulları* adlı projedir.

Tarih Vakfı'nın eğitim alanında yürüttüğü bu son araştırmayı kitaplaştırarak *Lozan'dan Günümüze Batı Trakya Azınlık Okulları* adıyla yayımlandı. Yayımlanan kitapta Batı Trakya'daki azınlık liseleri ve ortaokullarıyla son yıllarda daha çok kapatılma tartışmalarıyla gündeme gelen azınlık ilkokullarında verilen eğitimin dünü ve bugünü ele alınıyor. 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla azınlık konumlarının uluslararası hukukun korunması altına alınmasından ancak 30 yıl sonra kendi

ortaokul ve liselerine kavuşan Batı Trakya Türklerinin, Lozan'dan kaynaklanan kendi okulunu kurma ve yönetme hakkının ne derece gerçekleştiği, Batı Trakya Türklerinden bazı eğitimcilerin Türkiye'deki Harf Devrimi'nden çok kısa bir süre sonra Latin harflerini eğitimde kullanmaya başlamalarıyla birlikte okullarda ortaya çıkan eski ve yeni harf bölünmesinin azınlık eğitimine yansıması, azınlık okullarındaki eğitim faaliyetlerinin Türkiye-Yunanistan ilişkilerinden doğrudan nasıl etkilendiği, 1970'lerden itibaren uygulamaya geçirilen ve uzun dönemde azınlık eğitimini ortadan kaldırmayı hedefleyen tek taraflı şekillendirme siyasetinin azınlık okullarında ortaya çıkardığı durumlar, 2000'lerde görece eşitsizlikleri giderme amacı güden projelerin nasıl uygulandığı konuları detaylı olarak işleniyor.

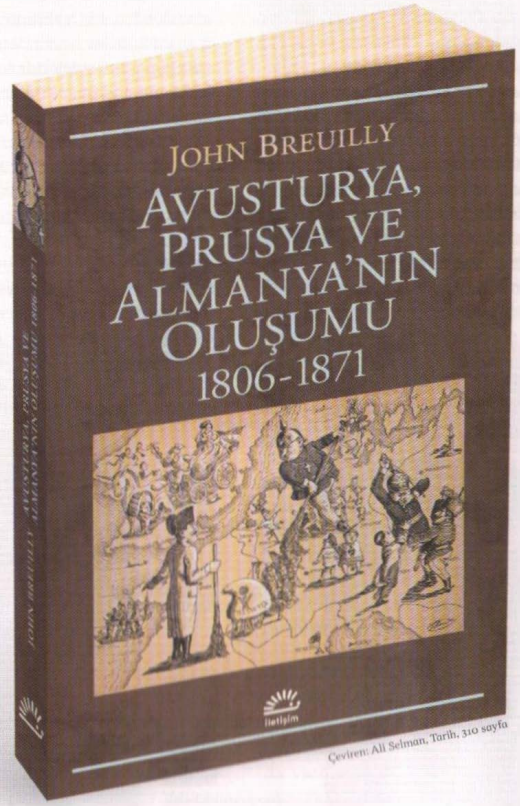
(Basın Bülteninden)

Gökhan Pahlı'nın Lublin 4. Uluslararası Afiş Bienali'nde profesyonel kategoride sergilenen afişi

Alman milliyetçiliğinin ve ulus-devletinin oluşum süreci

Çağdaş milliyetçilik araştırmalarının önemli isimlerinden Breuilly, *Avusturya, Prusya ve Almanya'nın Oluşumu (1806-1871)* kitabında Avrupa'nın siyasi haritasının şekillenmesinde kritik önem taşıyan bir dönemi ve olguyu analiz ediyor; Alman milliyetçiliğinin ve ulus-devletinin oluşum sürecini irdeliyor.

Çeviren: Ali Selman, Tarih, 310 sayfa

Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Kumarbazlar*

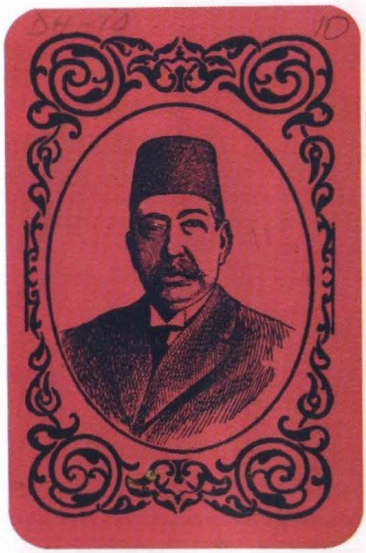
MESUT YOLAL

ARŞİV TARAMALARINDA, OSMANLI DEVLETİ'NDE KUMARIN VE KUMARBAZLARIN VAR OLDUĞUNA DAİR BİRÇOK KAYIT İLE KARŞILAŞILMAKTADIR. AYRICA KUMARIN BİR TÜREVİ OLARAK DEĞERLENDİRİLEN PİYANGO İLE İLGİLİ DE YÜZLERCE KAYIT MEVCUTTUR. OSMANLI'NIN SON YÜZYILINDA İSTATİSTİKİ ÇALIŞMALAR KAPSAMINDA VİLAYETLERDE TUTULAN CERAİM CETVELLERİNDEKİ SUÇ BAŞLIKLARINDAN BİRİSİ "PİYANGO KÜŞÂDI VE KUMARHANE" İDİ.

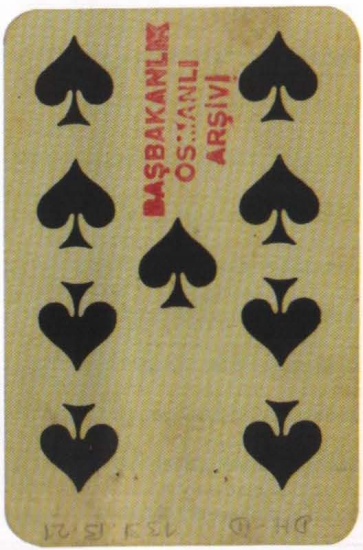
Kumarbazlar, Osmanlı toplumunda gencinden yaşlısına, meslek sahibi olanından işsizine, şehirlisinden köylüsüne, Müslüman'ından gayrimüslimine, okumuşundan okumamışına kadar geniş bir yelpazede var olmuştur. Mustafa Refik imzasıyla 1889'da *Tercüman-ı Hakikât* gazetesinde çıkan bir yazıda Osmanlı Devleti'nde kumarbazların sayısı 2.500 olarak verilmiştir. Avrupa'daki bir derginin eki esas alınarak verilen rakamlarda dünyada 50.000'den fazla kumarbaz olduğu varsayılmıştır. Mustafa Refik, bu yazısında Osmanlı Devleti'nde kumar oynayanlar ile ilgili olarak özcü bir yaklaşım benimsemiş ve daha çok gayrimüslimler üzerinden bir değerlendirme yapmıştır. Osmanlı Devleti'nde kumarbazların gayrimüslimlerin arasından çıktığını ileri sürmüştür.[1] Hâlbuki aşağıda da ifade edildiği üzere toplumun Müslüman ve gayrimüslim unsurları arasında neredeyse nüfus oranlarına denk gelecek şekilde kumarbazların varlığından söz edilebilir.

OSMANLI DEVLETİ'NDE KUMARBAZLAR

Kumar oynayanlar arasında Osmanlı tebaası olanlar yoğunluktaydı. Bunun yanında Osmanlı ülkesinde,

Sultan V. Mehmet Reşad'ın fotoğrafının basılı olduğu iskambil kâğıdı

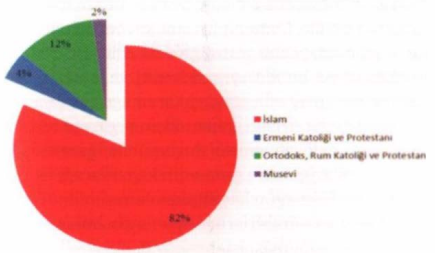
Sultan V.Mehmet Reşad'ın fotoğrafının basılı olduğu iskambil kâğıdının arka yüzü.
BOA. DH.İD. 112-1/18

kumar oynayan ve oynattıran birçok yabancı da vardı. Bunlar arasında Yunanistan vatandaşı,[2] İran vatandaşı[3], Fransa vatandaşı[4] olan kumarbazlar bulunmaktaydı. Kumar oynayan ve oynattıranlar arasında elit olarak kabul edilen şahıslar da vardı. Üst düzey yönetici ve askerlerin üye olabildiği Cercle d'Orient Kulübünde 1885'te meydana gelen bir olayda, masada Avusturyalı Teğmen Baron de Levetzov 1814 lira kaybetmiş ve vaat ettiği hâlde bu parayı ödememiştir. 1886'da Alex Baltazzi, Ernest Lorando'dan 1200 lira kazanmış ancak bunun 550 lirasını birkaç ay sonra alabilmiştir.[5]

Farklı vilayetlerde farklı yoğunluklarda olmakla birlikte kumarın ülke genelinde görüldüğü belgelerden anlaşılmaktadır. 1913'te altı aylık zaman diliminde yirmi üç vilayette kumar vakası tespit edilmiş ve kayda geçmiştir. Bu zaman diliminde kumar vakasının en çok görüldüğü dört vilayet sırasıyla; Aydın, İstanbul, Hüdavendigar ve Konya'dır.[6]

İstanbul'da Beyoğlu, Galata ve Büyükada kadar olmasa da Kapan-ı Dakik, Beyazıt, Eminönü, Ayasofya, Fatih, Üsküdar, Fener, Samatya gibi yerlerde kumar vakaları kayda geçmiştir.[7] Osmanlı Devleti'nde etnik ve dinsel çeşitliliğin daha fazla olduğu, Batılılaşma olgusunun daha belirginleştiği ve Levantenlerin mukim olduğu yerler kumarın daha sık görüldüğü yerlerdi. Bu durum İstanbul özelinde özellikle Beyoğlu ve Galata'da açıkça görülmektedir. Kumarın buralarda daha sık görülmesinin temel sebebi; kumara ev sahipliği yapan kumarhanelerin, kahvehanelerin, kulüplerin, gazinoların ve meyhanelerin burada yoğunlaşmasıdır.[8] Burada akıllara hemen şu sorular gelmektedir: Kumar gayrimüslimler ve yabancılar arasında daha mı yaygındı, kumar gayrimüslimlere münhasır bir unsur muydu, Müslümanlar kumar oynamaz mıydı? Devletin kolluk güçlerinin kaleme almış olduğu istatistiki veriler, bu soruların cevapları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Aşağıdaki grafik kumarbazların inançları esas alınarak düzenlenmiş ve yüzdelik oranları verilmiştir.

Grafik: Kumarbazların İnançlarına Göre Dağılımı (1911-1918)[9]

1911-1918 yılları arasındaki kumarbazların bazısı bu grafiğe eklenmemiştir. Eklenmeyen kumarbazların bazıları yabancı uyruklu iken bazıları *"Milel-i Muhtelife-i Osmaniye"* şeklinde tavsif edilmişlerdi. İnanç olarak herhangi bir ifade olmadığı için bu grafiğe alınmamıştır. 1911-1918 yıllarını kapsayan dönem

Mahmut Şevket Paşa'nın fotoğrafının basılı olduğu iskambil kâğıdı
BOA.DH.İD.108-2/21

de, inançlarını esas aldığımız kumarbaz sayısı 199 kişidir. İnanç hanesinde İslam yazılı olan kumarbazların sayısı 163'tür ve oransal olarak %82'ye tekabül etmektedir. Gayrimüslimlerin sayısı ise toplam 36'dır ve oranı % 18'dir. Bunlar içerisinde en kalabalık grup 23 (%12) kişi ile Rumlardır. Sayıların daha anlamlı olması için genel nüfusa oranlama yapılması gerekmektedir. 1914 nüfus sayımında Osmanlı nüfusu toplam 18.520.016 idi. Müslümanların nüfusu 15.044.846 ile %81.2'ye tekabül etmekteydi. Müslüman olmayanların toplam nüfusu 3.475.170 ile %18.8'e denk gelmekteydi.[10] Nüfus oranları ve kumar oranları karşılaştırıldığında tam anlamıyla bir paralellik vardır. Bu veriler, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki kumar vakalarında oransal olarak eşit bir sonucun olduğunu göstermektedir. Kumarbazlar arasındaki Müslümanların oranı (%82) ile ülkedeki Müslümanların genel nüfus içerisindeki oranının (%81.2) örtüşmesi Müslümanlar arasında kumarın yaygın olduğunu göstermektedir.

KUMARBAZLARIN MESLEKİ DURUMLARI

Kumarbazlar arasında sıradan insanlar olduğu gibi muteber kabul edilen insanlar da vardı. İşsiz güçsüz takımından olanlar olduğu gibi iş güç sahibi olanlar da vardı. Osmanlı Devleti'nde kumar oynayanların meslekleri suç cetvellerinde tüccar, asker, memur, çiftçi, balıkçı, işçi vb. şekilde tavsif edilmiştir.

Kumarbazlar içerisinde adları sık geçen zümrelerden biri askerlerdir. Zarif Paşa hatıratında[11] 1830'lu

yıllarda kumandanlar arasında kumara müptela olanlardan bahseder. Zarif Paşa, 1832'de Osmanlı kuvvetleri ile Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetleri arasında meydana gelen Konya Savaşı'ndan bahsederken Arap Reşid Paşa'nın kumara olan düşkünlüğünden ve çokça para kaybetmesinden söz etmiştir. Zarif Paşa, kendisinin de dâhil olduğu bir kumar vakasında Reşid Paşa (Mirliva) ve Rüstem Paşa'yı (Miralay) yendiğini ifade etmiştir.[12]

Sultan Abdülaziz'e karşı muhalifliğiyle bilinen ve onu tahttan indirmek için Yeni Osmanlılar ile ittifak eden Hüseyin Avni Paşa'nın[13] tavlayı ve kumarı Isparta'ya getirdiği iddia edilmiştir.[14]

Gerek rütbeli gerekse er seviyesinde olan askerler arasında kumar vakalarının sonraki dönemde de devam ettiği görülmektedir.[15] Yanya'da Mirliva Talat Paşa tarafından 1897 tarihinde baş kitabete çekilen bir telgrafta Divan-ı Harp Reisi Binbaşı Fazıl Bey'in, Divan-ı Harp üyesi Yüzbaşı Hamdi Efendi'nin, bir mülazım ve üç çavuşun kumar oynadıkları ifade edilmiştir.[16] 1902 tarihinde Bakırköy'de bir gazinoda kumar oynadığı mahkeme tarafından sabit görülen Yüzbaşı Mehmet Bey, yirmi gün hapis cezası almış ve başka bir yere sürgün edilmiştir.[17] 1904 tarihinde Piyade İdaresi Üçüncü Şube Müdürü Miralay Arif Bey, askerî ve mülkî memurları evinde toplayarak kumar oynadığı gerekçesiyle Dördüncü Ordu'ya sürgün edilmiştir.[18] 1904 tarihinde Manastır'da bulunan Üçüncü Ordu'da bazı askerler arasında kumar oynandığı ve buna bağlı olarak meydana gelen tartışmada ölü ve yaralıların olduğu kayıtlara geçmiştir.[19]

شبـــال

Artur Kaldi'nin bir tablosu: "Kumarbazın Zevcesi"

Resimdeki kıyafetlerin İslami olduğu gerekçesiyle tartışmalara konu olan iskambil kâğıdı
BOA.BEO. 002659/199425

Siroz (Serez) mutasarrıflığına bağlı Razlık'ta polisin bir kıraathaneye yaptığı baskında kumar oynayan askerler uyarılmış ve kahvehaneci derdest edilmeye çalışılmıştır. 65. Alaya mensup Yüzbaşı Ömer ve Mülazım-ı Evvel Ali Efendi, kendilerini uyaran polis memurunu darp ederek hastanelik etmişlerdir.[20]

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İstanbul'a getirilmiş olan Avcı Taburlarından bazı askerler İstanbul'da kumar oynamışlardır. [21]

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Siverek Mebusu Nureddin Bey'in oğlu Atıf Nureddin, orduda ihtiyat mülazımı olarak görev yapmaktaydı. Rahatsızlanınca İsviçre'deki bir sanatoryuma gönderilmiştir. Ancak zamanının çoğunu eğlence ve kumar ile geçirince geri çağrılmıştır.[22]

Toplumda "muteber ve tanınmış" olarak kabul edilenlerin eğlenceleri, seyahatleri, evlilikleri gibi konular, günümüzde olduğu gibi geçmişte de gerek basının gerek sıradan insanların ilgi odağı olmuştur. Basında bu "muteber ve tanınmış" kişiler ile ilgili olarak sık sık haberler çıkmaktaydı. *Osmanîşer Loyd* adlı gazetenin 3 Şubat 1295 (15 Şubat 1880) tarihli ve 389 nolu nüshasında ser-esvâb İsmet Bey'in oğlunun kumarda iki bin Osmanlı lirasını kaybettiğinden dolayı vukuat meydana getirdiği iddia edilmiştir. Saray kaynakları ise bu iddiayı reddetmiş ve haberin kaynağının bir an evvel ortaya çıkarılması için çalışmalar başlatmıştır. İhbarı yapan kişinin gazete idaresi tarafından bildirilmemesi durumunda gazetecinin cezalandırılacağı hatta gazetenin kapatılacağı ile ilgili Mabeyn-i Hümayûn baş kitabet dairesinden Hariciye ve Dâhiliye nezaretlerine uyarılarda bulunulmuş ve gereğinin yapılması istenmiştir.[23]

Dâhiliye Nezaretinden Konya vilayetine gönderilen bir yazıda; Antalya'da aralarında mutasarrıf, tabur ağası, ticaret mahkemesi reisi ve ayandan bulunan üst düzey bürokratların sabahlara kadar kumar oynadığına dair ihbar olduğu ifade edilmiştir.[24] Liva Müftülüğü tarafından icra edilen tahkikat sonucunda bunların kumar oynadığına dair bir delil buluna-

mamıştır. Yine de bu şahıslara uyarılarda bulunulması kararlaştırılmıştır.[25]

Halep'teki Baron Oteli, Birinci Dünya Savaşı devam ederken farklı rütbe ve statüde bulunanların kumar oynamak için gittiği bir yerdi. Otelin işletmecisi; şehrin memurları ve ekâbir tabir edilen üst düzey yöneticilerini etki altına almak için farklı yollara başvurmuştur. Başvurduğu yollardan biri de kumar olmuş ve bu yolla memurları borçlandırmıştı.[26]

"Muteber kumarbaz"ların önemli mekânlarından birisi Büyükada idi. Avrupa'nın önemli kumar merkezleriyle yarışacak seviyede olan Büyükada, sıradan kumarbazlardan çok "zevat-ı mutebere"ye ev sahipliği yapmıştır. Burada kumar oynayanlar arasında vükelanın da olduğu kayıtlara geçmiştir. Yalnızca Osmanlı elitlerinin değil ecnebi elitlerin de burada kumar oynadığı belgelerden anlaşılmaktadır. Kumar yasağının bunlara karşı etkin bir şekilde uygulanması noktasında zafiyet gösterilmemesi için uyarılar yapılmıştır.[27]

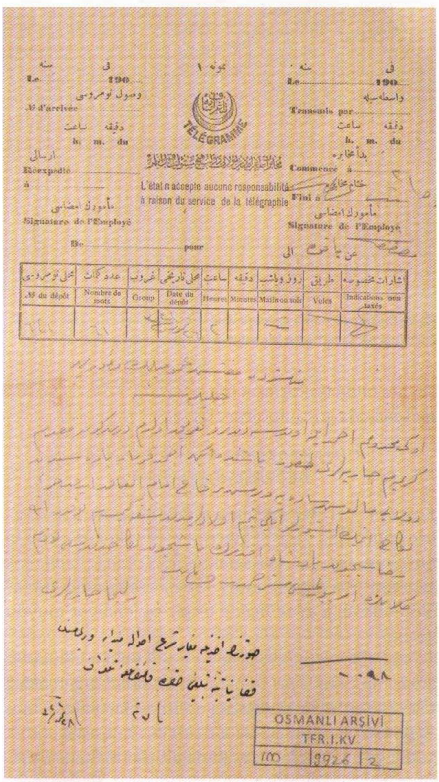
Yazar kimliğiyle tanınan Halit Ziya Uşaklıgil (1866-1945), *Kırk Yıl* adlı otobiyografik eserinde, şahit olduğu ve kendisinin de tecrübe ettiği kumar macerası hakkında bilgi vermektedir. Hayatında en çok etkilendiği kişi olarak gösterdiği Şemi Bey, İzmir'de demiryolu denetçisi olarak çalışmaktaydı. Şemi Bey'in en önemli özelliklerinden birisi de kumara olan düşkünlüğüydü: "Bu iptilâda yalnız değildi, dostlardan birçoğu onun evinde toplanırlar, ya bakara ya lanskene oynarlardı. Ben bazen bu toplantılarda bir seyirci sıfatıyla bulunurdum: Ne yaşım, ne kesem iştirake müsait değildi. Fakat iştirak için büyük bir arzu taşırdım." Türk romanının öncü isimlerinden olan Halit Ziya'nın, ilk gençlik yıllarında seyirci olarak başladığı bu serüven kısa bir zaman sonra oyunculuğa dönüşecektir. Bu sırada Halit Ziya işe başlamış, ilk maaşıyla annesine hediye almayı planlamış, üstelik bunu da annesine söylemiştir. Ancak kumar merakı bu planın uygulamaya geçmesini engellemiştir: "Ben o ilk maaşı alınca o gece oraya gittim ve herkesin hayretine ehemmiyet vermeyerek bakara sırasına katıldım. Tabiatıyla yarım saat içinde paralar gitti. Ve bir tarafa çekilerek oyuna boynu bükük bir seyirci olarak uzaktan baktım."

Halit Ziya'ya, kumar partisi dönüşünde Şemi Bey nasihatlerde bulunmuş ve bu illetin kendisinde bağımlılık olduğunu ifade etmiştir. Şemi Bey'in nasihatleri ve annesine alamadığı hediyeden dolayı yalan söylemesi Halit Ziya'yı etkilemiştir: "O günden sonra bende para ile oyun oynamak vaki değildir."[28]

Kendini kumara kaptıranlar arasında edebî kimliğiyle tanınan ve 1928-1935 tarihleri arasında Zonguldak milletvekilliği yapmış olan Celal Sahir[29] de vardır. Bir kulüpte 20 Mart 1919'da oynamış olduğu oyunda 2875 lira borçla masadan kalkmıştır. Daha sonra borcunu ödeyemeyince kulüpteki üyeliği dondurulmuştur.[30]

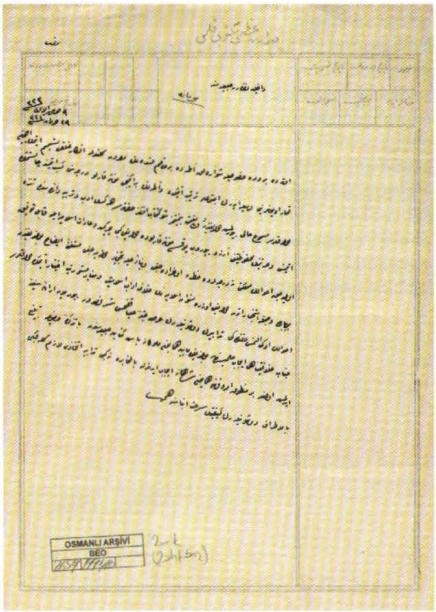
Kumarbazlar arasındaki bir diğer grup mahkûmlardır. Zaman mefhumu açısından sıkıntının olmadığı hapishaneler, boşluğa düşmüş mahkûmları oyuna ve kumara sürükleyebiliyordu. Kumar meselesinden dolayı mahkumlar arasında kavga çıkabilmekteydi.[31]

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul* adlı eserinde o dönemde İstanbul'un sefilleri olarak adlandırılan ve işsiz güçsüz takımından olan "kopuklar"ın kumarbaz tayfasından olduğunu ifade etmiştir. Ona göre kopuklar, "kumar kahvelerinde kahvecilerin aldıkları manoya hissedar olurlardı. Kopuklar nazarında sarhoşluk, kumarbazlık, yalancılık, sahtekârlık, dolandırıcılık, dalaveracılık, karmanyolacılık vb. mübah sayılırdı".[32]

Yakova'da Ahmet adında bir kumarbazın, kumar borcu karşılığında dokuz yaşındaki kızını nişanlattırmak istemesi üzerine eşi Zeliha'nın yetkililerden yardım istediğini gösteren telgraf
BOA, TFR.I.KV. 00100/09926

1911-1918 yılları arasında suç cetvellerinden tespit ettiğimiz veriler, kumarbazların meslek durumları hakkında bilgi vermektedir. Bu tarihler arasındaki kumar vakalarında, meslek durumları ifade edilen kumarbaz sayısı 190'dır. Gelir sahibi olan kişiler arasında kumarın yaygın olduğu görülmektedir. Kumarbazların %83'ünün az çok bir geliri bulunmaktaydı. Kumar oynayanlardan %17'sinin (32 kişi) işsiz olduğu görülmektedir. Ceraim cetvellerinde "ehl-i sanat" olarak tavsif edilen ve ustalık gerektiren mesleğe sahip olanların oranı neredeyse %50'dir. Kumar oynayanla-

Kumarbazların önemli mekânlarından olan Ada'yı ikinci bir Monte Carlo olarak tavsif eden bir belge. BOA, BEO. 002659/199410

rın arasında tüccarların oranı %12 idi. Kumarın çiftçiler arasında görülme oranı ise %5'ti.[33]

KUMARBAZLARA DAİR MEKÂNSAL DEĞERLENDİRMELER

Kumarın çiftçiler arasında görülme oranı diğer meslek gruplarına göre oldukça azdı. Bu durum akıllara birtakım sorular getirmektedir. Kumar, daha çok şehre ait bir olgu mudur? Kırsal kesimlerde kumar olup olmadığı aynı ölçüde tespit edilebiliyor muydu acaba?

1911-1918 tarihleri arasında tespit edilen kumar vakalarının neredeyse tamamı (%98) şehirde gerçekleşmiştir. Köylerde kayıtlara geçen kumar vakalarının az olmasında gizlilik hususunun ve toplumsal olarak kabul görmeyen kumara karşı oluşan mahalle baskısının belirleyici rolü vardır. Bu durum köylerde kumar vakasının olmadığı anlamına gelmemektedir.[34]

Kırsalda kayda geçen kumar vakası %2 civarında olmasına karşın kumarbazların ikametgâhları üzerinden yapılan değerlendirmede farklı bir tablo ile karşılaşılmaktadır. 1911-1918 yılları arasında ikametgâhı tespit edilen kumarbazlar arasında, ikametgâhı köy olarak belirtilenlerin oranı %19'dur. Buna karşın ikametgâhı şehir olarak belirtilenlerin oranı ise %80'dir. Kırsal kesimde görülen kumar vakası oranı (%2) tek başına yorumlandığında kumarın kırsalda neredeyse hiç görülmediği şeklinde bir veri ile karşılaşılmaktadır. Ancak ikametgâh bazında yukarıda verilen istatistiki bilgilerde kumar oynayan köylülerin oranı %20'ye yakın çıkmıştır. Buradan da anlaşılmaktadır ki köyde kumar için uygun ortamı bulamayan kumarbazlar, şehir merkezlerini kendilerine mesken etmişlerdir. Onun için kumar oynanan bölgeler olarak şehirler ön plana çıkmaktadır.[35]

KUMARBAZLARIN EĞİTİM VE SABIKA DURUMLARI

Kumarbazların özelliklerinin tespiti noktasında eğitim durumları ile ilgili kayıtlar tutulmuştur. Cetvellerde failin eğitim durumu, daha çok okuma yazma bilip bilmediği üzerinden değerlendirilmiştir. 1911-1918 yılları arasında cetvellerde yer alan verilere göre 223 kumarbazın 135'i (%61) okuma yazma bilmiyordu. Buna karşın okuma yazma bilenlerin oranı ise %39 idi. Bu da 88 kişiye denk gelmekteydi. Eğitim durumunun nitel anlamda artması kumara olan düşkünlüğü oransal olarak düşürmektedir. Bu kayıtlar üzerinden yapılacak bir değerlendirmede, okuma yazma bilmeyenler arasında kumarın daha yaygın olduğu söylenebilir. Ancak dönemin okuma yazma oranı dikkate alındığında, kumar vakalarının okuma yazma bilenler arasında da yaygın olduğu ifade edilebilir.[36]

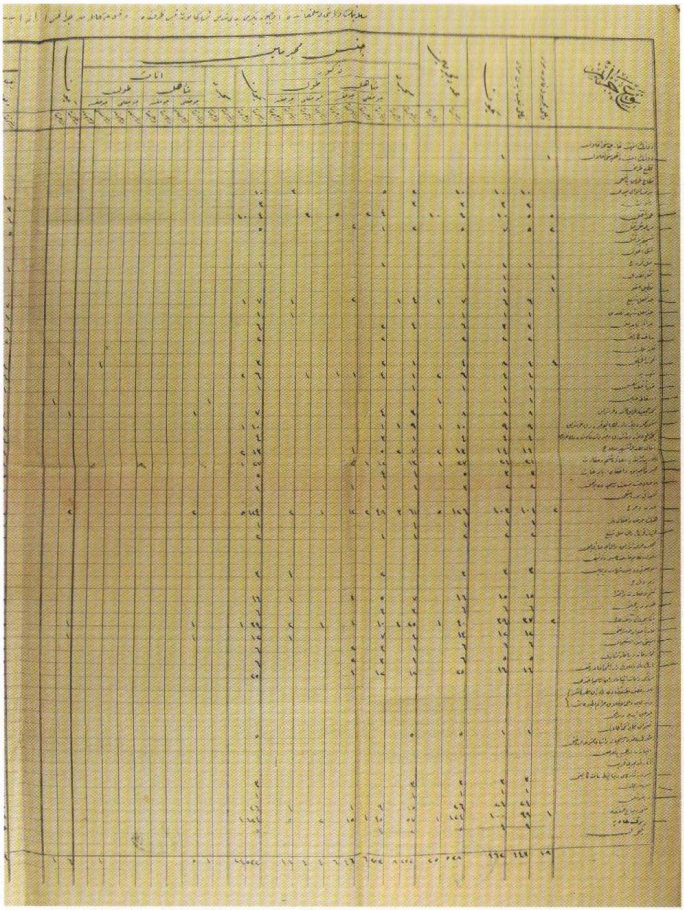
Kumarbazlar ile ilgili olarak suç cetvellerindeki verilerden biri de daha önceden suça bulaşma durumu ile ilgili bilgilerdir. 1911-1918 tarihleri arasında tespit edilen kumarbazların %82'sinin daha öncesine ait herhangi bir sabıka kaydı yoktur. Sabıkalı olanların oranı %18'dir.[37]

KUMARBAZLARIN DİĞER ÖZELLİKLERİ

Kumarbazların medeni durumu, ceraim cetvellerinde fazlasıyla detaylandırılmıştır. Medeni durum ile ilgili olarak evli, bekâr, dul, çocuklu, çocuksuz şeklinde alt başlıklar açılmıştır. Hem evlilerin hem de bekârların kumar oynadığı görülmektedir. 1911-1918 yılları arasında kayda geçen kumar vakalarında, 175 kumarbazdan 89'u (%51) bekâr, 86'sı (%49) evliydi.[38]

Evlilerin (erkek) %36'sı çocuk sahibiyken %10'u çocuksuz idi. İstatistiklere yansıyan verilerde, kumarbaz kadınların oranı %3 civarındadır. Kadınlarla ilgili kayda geçen bu rakamların ruhsatsız piyango bileti satışından olma ihtimali yüksektir. Kayıtlarda kadınlar arasında kumar oynanma oranının az olması, kadınların kumar oynamadığı anlamına gelmez. Osmanlı toplumunda kadınların kumar oynanan kumarhane, kahvehane ve gazino gibi yerlere gitmesi zordu. Kadınlar, evlerde de toplanıp kumar oynayabilirdi. Gizliliğin esas olduğu kumarda, bu hususla ilgili kayıtların olma ihtimali oldukça düşüktür.

Kumar oynayanlar arasında motivasyonu sağlayan en önemli husus kazanma arzusudur. Sıfır toplamlı bir oyun olan kumar, bir tarafı mutlak anlamda "kazanan" ilan ederken diğer(ler)ini de mutlak anlamda "kaybeden" ilan etmektedir. Kazanma ve kaybetme duygusunun, bireyin ruhsal dünyasında oluşturduğu heyecan, korku, kin ve nefret; bireyin iç dünyasında sarsıntılara neden olabilmekteydi. Bunun sonucunda kaybedenler kinlerini kazananlara tereddütsüz bir şekilde yöneltebilmekteydi. Yaralama[39] ve ölümle[40] sonuçlanan olaylar ortaya çıkmak-

Ceraim Cetveli örneği. Suç çeşitleri arasında "Kumarhane ve Piyango Küşadı" bulunmaktadır
BOA, DH.EUM.EMN, 3/73

taydı. Bu durum, hem kamusal düzeni asayiş yönünden olumsuz etkilemiş hem de tarafların aileleri arasında husumete neden olmuştur.

Kaybedenler, doğrudan kendilerine de zarar verebilmekteydi. Fransa'nın Montpeiller Ziraat Mektebinde devletin vermiş olduğu burs ile tahsilini sürdüren İlyas Behçet Efendi, kumarda kaybedince intihar etmiştir. 1894'te meydana gelen bu elim olayda defin masrafları ve kalan borçlar için Ticaret ve Nafia Nezaretinden para talep edilmiştir.[41] Kumarın finansını sağlamak için kumarbazlar her yola başvurabilmektedir. Galata'da Aya Yorgi Kilisesi karşısında bulunan kahvehanede Miço'nun sandığından, hemşerisi Rençber Artin 25 adet Osmanlı lirası ile bir adet saat çalmış ve bununla kumar oynamıştır.[42]

İstatistiki çalışma niteliğinde olan ceraim cetvellerinde *"suçun işlenme sebebi"* de mercek altına alınmıştır. Kumarbazları, kumar masasına sürükleyen sebepler nelerdi? Zenginlerin ve fakirlerin kumar oynama hususunda muhtemelen farklı sebepleri vardır. Zenginler için kumar öncelikle hoşça vakit geçirilecek bir eğlencedir. Bu eğlencenin yan ürünü ise para kazanmaktı. Fakirler ve işsiz güçsüz takımı için kumar, eğlenceden ziyade merkezinde para kazanmak olan riskli bir oyundur.

Para kazanma hırsı ile ilgili olarak suç cetvellerinde, işlenen suçun sebebi konusunda değinilmiştir. Kumarın sebeplerinden biri olarak kayıtlarda "hırs-ı servet" ifadesi kullanılmıştır. 1912-1916 yıllarını kapsayan beş yıllık dönemde kumar vakalarında sebep olarak gösterilen servet hırsının oranı %52'dir. Bunun yanında %48 oranında ikinci bir başlık olarak çeşitli sebepler gösterilmiştir. Bu sebeplerin neler olduğuna dair bir izahat yoktur.[43]

Kumarın yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında, ceraim cetvellerinde 14'ten aşağı yaş grubunda kumarın görülme oranı %1 bile değildir. 1911-1918 yılları arasında tespit edilen vakalarda kumarbazların %91'i 14-40 yaş aralığındadır.[44] Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, İstanbul'daki gençleri de içine alan eğlence bataklığını ve hovardalığı şu şekilde ifade etmiştir:

> Bulolar, gazinolar ağız ağıza dolu olup buralarda sabahlamak da âdet oldu. Umumhanelerdeki cicili bicili kızların sürünmüş oldukları lavanta koku-

ları gençleri mest ve şakraklıkları da gönüllerini cezbederek aşk ve alâka saikası ve kıskançlık parlayışı ile her şeyi yapmaya hazır bir hâle gelirler. Bu yüzden nice feci vakalar birbirini takip ederdi. Hele İstanbul'un her tarafına dal budak saran kumar belasına da halkımızın büyük kısmı kapıldı. Zengin gençler servetlerini, aylıkçı takımı maaşlarını, esnaf ve işçi güruhu kazançlarını hep Galata ve Beyoğlu âlemlerine sarf ettiler.[45]

SONUÇ

Kumar ve şans oyunları, geçmişten günümüze uzanan tarihsel arka plana sahiptir. Antik dönemlerden itibaren farklı devletlerde var olan kumar olgusu, Osmanlı Devleti'nde de kendine yer edinmiştir. Kumarbazların, Osmanlı Devleti'ndeki varlığı son yüzyılda daha görünür olmuştur. Bunda semtlerin, mahallelerin dışa dönük yüzü olan kahvehanelerin oyun merkezlerine dönüşmesi etkili olmuştur. Ayrıca Batılılaşma ile birlikte kulüp, gazino, kafeşantan gibi yeni eğlence ve oyun merkezlerinin açılması görünürlüğün ve kumarın yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Sonuç olarak günümüz insanlarında her ne kadar kumar oynayanların gayrimüslimler olduğu yönünde bir kanaat varsa da bunun tarihi belgelerle pek uyuşmadığı görülmektedir. Kumar oynayanlar arasında gayrimüslimlerin yanı sıra Müslümanların da olduğu birçok kayıttan anlaşılmaktadır.

DİPNOTLAR

* Bu çalışma, yazarın Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD'de Dr. Öğretim Üyesi Celal Pekdoğan danışmanlığında tamamlamış olduğu "Osmanlı Devleti'nde Şans Oyunları ve Kumar (1800-1923)" adlı doktora tezinin bir bölümü esas alınarak hazırlanmıştır.

1 Mustafa Refik, "Kumarbazlar İstatistiki", *Tercümân-ı Hakikât*, 7 Mart 1305 (19 Mart 1889), nr., 3230, s.6.

2 BOA, DH. EUM.EMN., Dosya No: 72, Gömlek No: 2. (H. 18.Ç.1332/M. 14.05.1914). BOA, DH.MKT., Dosya No: 1804, Gömlek No: 108. (H. 22.C.1308 / M. 02.02.1891). BOA, DH.MKT., Dosya No: 2695, Gömlek No: 14. (H. 05.Z.1326 / M. 29.12.1908).

3 BOA, DH. EUM.EMN., Dosya No: 39, Gömlek No: 18. (H. 10.M.1332/M.09.12.1913).

4 BOA, A.} MKT.MVL., Dosya No: 6. Gömlek No: 66. (H. 19.M.1264/ M. 27.12.1847). BOA, HR. MKT., Dosya No: 20. Gömlek No: 45 (H. 07.C.1264 / M. 11.05.1848). BOA. DH.MKT., Dosya No: 1346. Gömlek No: 5. (H. 01.S.1302 / M. 20.11.1884).

5 Orhan Koloğlu, *Cercle D'Orient'dan Büyük Kulüp'e*, İstanbul, Boyut Yayınları, 2005, s. 39.

6 BOA, DH.EUM.MTK., Dosya No: 8, Gömlek No: 24. (H.12. Za.1331 / M. 13.10.1913).

7 BOA, DH.EUM.PMC., Dosya No: 7, Gömlek No: 77.

8 BOA, ZB., Dosya No: 326, Gömlek No: 145. (R. 22 Eylül 1324/M. 05.10.1908). BOA, ZB., Dosya No: 328, Gömlek No: 53. (R. 9 Teşrin-i Sanî 1324/ M. 22.11.1908). BOA, ZB., Dosya No: 339, Gömlek No: 106. (R. 22 Kanun-ı Evvel 1324/M. 04.01.1909). BOA, ZB., Dosya No: 390, Gömlek No: 3. (R. 1 Ağustos 1323/M. 14.08.1907). BOA, Y.A.HUS., Dosya No: 508, Gömlek No: 178. (H. 29.Z.1324/M. 13.02.1907).

9 BOA, DH.EUM.EMN., Dosya No: 3, Gömlek No: 73, BOA, DH.EUM.THR., Dosya No: 101, Gömlek No: 39. BOA, DH.EUM.THR., Dosya No: 101, Gömlek No: 57. BOA, DH.EUM.EMN., Dosya No: 19, Gömlek No: 2. BOA, DH.EUM.EMN., Dosya No: 19, Gömlek No: 16. BOA, DH.EUM.MTK., Dosya No: 4, Gömlek No: 41. BOA, DH.EUM.MTK., Dosya No: 6, Gömlek No: 20. BOA, DH.EUM.MTK., Dosya No: 6. Gömlek No: 26. BOA, DH.EUM.MTK., Dosya No: 6, Gömlek No: 33. BOA, DH.EUM.MTK, Dosya No: 6, Gömlek No: 34. BOA, DH.EUM.MTK., Dosya No: 9, Gömlek No: 37. BOA, DH.EUM.MTK., Dosya No: 11, Gömlek No: 22. BOA, DH.EUM.MTK., Dosya No: 13, Gömlek No: 25. BOA, DH.EUM.MTK., Dosya No: 17, Gömlek No: 12. BOA, DH.EUM.MTK., Dosya No: 77, Gömlek No: 31. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 3, Gömlek No: 3. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 4, Gömlek No: 14. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 9, Gömlek No: 28. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 9, Gömlek No: 29. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 12, Gömlek No: 7. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 13, Gömlek No: 10. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 16, Gömlek No: 31. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 19, Gömlek No: 16. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 19, Gömlek No: 17. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 30, Gömlek No: 38. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 32, Gömlek No: 21. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 32, Gömlek No: 29. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 33, Gömlek No: 27. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 34, Gömlek No: 17. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 35, Gömlek No: 18. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 36, Gömlek No: 03. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 37, Gömlek No: 30. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 39, Gömlek No: 36. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 40, Gömlek No: 06. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 42, Gömlek No: 37. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 43, Gömlek No: 3. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 43, Gömlek No: 18. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 43, Gömlek No: 27. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 43, Gömlek No: 43. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 44, Gömlek No: 61. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 48, Gömlek No: 4. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 48, Gömlek No: 10. BOA, DH.EUM.ADL., Dosya No: 49, Gömlek No: 12.

10 Kemal Karpat. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Tımaş Yayınları, 2010, s. 399. SAKİN, Orhan, *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, İstanbul, Ekim Yayınları, 2008, s. 169.

11 Zarif Paşa, Tanzimat Devri paşalarındandır. 1816 veya 1817'de İstanbul'da doğmuştur. Müşir rütbesine kadar yükselmiştir. Kudüs mutasarrıflığı, Halep, Vidin ve Erzurum valiliği yapmıştır. Dâr-ı Şûrâ reisliği ve Meclis-i Vâlâ azalığı da yapmıştır. Hatıratında kaleme aldığı olaylar 1830-1860 yılları arasını kapsamaktadır. Zarif Paşa'nın Hatıratı 1816-1862, Yay. Enver Ziya Karal, *Belleten*, C: IV. S: 16, Yıl: 1940, İ. Teşrin. s. 443-448.

12 Zarif Paşa'nın Hatıratı, s. 454-456.

13 Osmanlı Devleti'nde seraskerlik ve sadrazamlık yapmıştır. Sultan Abdülaziz'in ölümünde payı olduğu gerekçesiyle Sultan Abdülaziz'in kayınbirederi olduğu söylenen kolağası Çerkez Hasan Bey tarafından öldürüldü (16 Haziran 1876). Ali İhsan Gencer, "Hüseyin Avni Paşa (1820-1876)", *TDVİA*, C. 18. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 526-527.

14 İbnülemin Mahmud Kemal İnal. *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*. IV. Cüz, İstanbul, Maarif Basımevi, 1957, s. 491.

15 BOA, A}. MTZ.(04)., Dosya No: 152, Gömlek No: 55. (H. 20.Z.1324/M. 04.02.1907).

16 BOA, Y.PRK.ASK., Dosya No: 129, Gömlek No: 45. (H. 26.S.1315 / M. 27.07.1897).

17 BOA, Y.PRK.ASK., Dosya No: 181, Gömlek No: 62. (H. 27.M.1320 / M. 06.05.1902).

18 BOA, Y.PRK.ASK., Dosya No: 224, Gömlek No: 27. (H. 05.N.1322 / M. 13.11.1904).

19 BOA, DH.MKT., Dosya No: 806, Gömlek No: 6. (H. 14.L.1321 / M. 03.01.1904).

20 BOA, DH. MKT., Dosya No: 804, Gömlek No: 18. (H. 10.L.1321 / M. 30.12.1903).

21 BOA, ZB., Dosya No: 358, Gömlek No: 68. (13.01.1909).

22 BOA, DH. EUM.2. Şb., Dosya No: 39, Gömlek No: 24. (H. 12.N.1335 / M. 02.07.1917).

23 Belgede İsmet Bey'in oğlunun ismi geçmemektedir. Muhtemelen İ.İ. Abdülhami't'in başhafiyesi olan Fehim Paşa'dır. Fehim Paşa, İstanbul'da hovardalıkları ile tanınan bir şahsiyetti. BOA. BEO., Dosya No: 564, Gömlek No: 42298. (H. 07.Ş.1312 / M. 03.02.1895).

24 BOA, DH. MKT., Dosya No: 1340, Gömlek No: 85. (H. 14.B.1300 / M. 21.05.1883).

25 BOA.Y.MTV., Dosya No: 11, Gömlek No: 79. (H. 29.Ş.1300 / M. 05.07.1883).

26 BOA, DH. EUM. 2. Şb., Dosya No: 26, Gömlek No: 9. (H. 15.L.1334/M. 15.08.1916).

27 BOA, BEO., Dosya No: 668, Gömlek No: 50100. (H. 22.S.1313 / M. 14.08.1895). BOA, Y.A.HUS., Dosya No: 334, Gömlek No: 35. (H. 21.S.1313 / M. 13.08.1895). BOA, Y.A.HUS., Dosya No: 334, Gömlek No: 63. (H. 23.S.1313 / M. 15.08.1895).

28 Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, yay. haz. Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, s. 330-331.

29 Celal Sahir (1883-1935), 1903'te Hariciye Nezaretinde memurluğa başlamıştır. Daha sonra çeşitli okullarda öğretmenlik yapmıştır. Mütareke döneminde ticaret ve komisyonculukla uğraşmıştır. 1928-1935 tarihleri arasında Zonguldak mebusluğu yapmıştır. Türk Ocakları, Türk Derneği, Piyer Loti Derneği gibi Türkçü ve vatanperver derneklere girmiştir. Şiir ve nesir yazılarında devrin modasına uyarak Ahmed Celâl. Hikmet Celâl. Velhan, Şarık gibi âhenkli ve alegorik takma adlar kullandı. Birçok edebi eser kaleme almıştır. M. Orhan Okay, "Celâl Sahir Erozan", *TDVİA*, C. 7, Ankara, TDV, 1993, s. 245-246.

30 Koloğlu, *Cercle D'Orient'dan Büyük Kulüp'e*, s. 102.

31 BOA, DH. MB, HPS, Dosya No: 77, Gömlek No: 6. (H. 29.R.1335 / M. 22.02.1917).

32 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 93-95.

33 bkz. 9 nolu dipnot

34 bkz. 9 nolu dipnot

35 bkz. 9 nolu dipnot

36 bkz. 9 nolu dipnot

37 bkz. 9 nolu dipnot

38 bkz. 9 nolu dipnot

39 BOA, TFR.I.KV., Dosya No: 18, Gömlek No: 1744. (H. 07.Ra.1321 / M. 03.06.1903). BOA, TFR.I.KV., Dosya No: 21, Gömlek No: 2048. (H. 23.Ra.1321 / M. 13.06.1903). BOA, TFR.I.KV., Dosya No: 48, Gömlek No: 4702. (H. 13.L.1321 / M, 02.01.1904). BOA, TFR.I.KV., Dosya No: 144, Gömlek No: 14322. (H. 03.N.1324 / M. 31.10.1906). BOA, TFR.I.KV., Dosya No: 164, Gömlek No: 16329. (H. 29.R.1325 / M. 26.05.1907).

40 BOA, DH.EUM.5. Şb., Dosya No: 20, Gömlek No: 19. (H. 24.S.1334 / M. 01.01.1916). BOA. DH.MB. HPS., Dosya No: 99, Gömlek No: 8. (H. 16.M.1339 / M. 30.09.1920).

41 BOA, BEO., Dosya No: 424, Gömlek No: 31736. (H. 19.Z.1311 / M. 23.06.1894).

42 Sedat Bingöl, "Vakâ-yi Zaptiyye Gazetesi ve İstanbul Mahkemeleri", http://dergipark.gov.tr / download/article-file/9817, s. 16, (20.03.2018).

43 BOA., DH.EUM.EMN., Dosya No: 19, Gömlek No: 2. BOA., DH.EUM.MTK., Dosya No: 4, Gömlek No: 41. BOA., DH.EUM.MTK., Dosya No: 6, Gömlek No: 20. BOA., DH.EUM.MTK., Dosya No: 11, Gömlek No: 22. BOA., DH.EUM.MTK., Dosya No: 77, Gömlek No: 31. BOA., DH.EUM.ADL., Dosya No: 12, Gömlek No: 7. BOA., DH.EUM.ADL., Dosya No: 13, Gömlek No: 10. BOA., DH.EUM.ADL., Dosya No: 33, Gömlek No: 27. BOA., DH.EUM.ADL., Dosya No: 48, Gömlek No: 4.

44 bkz. 9 nolu dipnot

45 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 308.

venus Z30

her zaman çok netiz!

19:9 Ekran Oranı

Yüz Tanıma Özelliği

Portre Modu

Yüz Güzelleştirme Modu

2.5 GHz 8 Çekirdekli MediaTek İşlemci

4GB RAM
64GB Dahili Hafıza

ZORLU

VESTEL

Makri (Fethiye) ve Livisi'ye (Kayaköy) Dair Yunanca Yayımlanmış Gezi Notları*

EVANGELIA ACHLADI, AYLİN KOÇ, NEŞE VOYVODA

1851 YILINDA FETHİYE BÖLGESİ, ÂFET DERECESİNDE YIKICI BİR DİZİ DEPREME MÂRUZ KALDI. GEZİ NOTLARININ YAZARI, BÖLGEYE BİZZAT YAPMIŞ OLDUĞU SEYAHATİN HATIRATINDA DEPREMİ, BÖLGENİN TARİHİNİ, TABİATININ GÜZELLİĞİNİ VE ZENGİNLİĞİNİ ANLATMAKTADIR. "BÜTÜN EVLERİN ALT ÜST OLUŞUNU VE BAŞIMIZIN ÜSTÜNDE ASILI KALIŞINI GÖRDÜK. SAHİL BOYUNCA MESKÛN MAHALLERDEKİ AĞLAMALAR VE FERYATLAR YIKILAN EVLERDEKİ VE AMBARLARDAKİ KORKUYLA BİRBİRİNE KARIŞIYORDU. SANIRDIN YERALTI DENİZİN BİZİ CANLI CANLI YUTMASI İÇİN AÇILMIŞ. DENİZ DAHA BÜYÜK BİR FELAKETE DOĞRU HİSSEDİLİR ŞEKİLDE YÜKSELİYOR, BÜTÜN KIYI VE BÜTÜN MAHALLELERİ SEL OLUP BATIRIYORDU Kİ TOPRAK FARKLI YERLERDEN BİR BUÇUK ARŞIN KADAR YARILDI, ETRAFI SÜLFÜR KOKUSU SARMIŞTI."

GİRİŞ

Söz konusu metin, İzmir'de Yunanca çıkan *Efimeris tis Smyrnis* (*İzmir Gazetesi*)[1] gazetesinde Mart-Mayıs 1851 tarihleri arasında yayımlanmış, Fethiye bölgesi ile ilgili gezi notlarıdır. 1851 Şubat-Temmuz aylarında Fethiye bölgesi, âfet derecesinde yıkıcı bir dizi depreme mâruz kalmıştır.[2] *Efimeris tis Smyrnis* gazetesinde tefrika hâlinde yayımlanmış bu gezi notları hem depremin tarihçesini anlatmakta hem de bölgeyle ilgili genel bilgiler vermektedir.

Gezi notlarının yazarı, bölgedeki depremin etkilerini ve 30 Haziran 1845 tarihinde bölgeye bizzat yapmış olduğu seyahatin hatıratını yazarak; büyük zarar görmüş bölgenin antik tarihini, tabiatının güzelliğini, zenginliğini ve son altı sene içinde bölgede meydana gelen ekonomik gelişmeleri anlatmaktadır. Yazar, 30 Mart 1851 tarihinde gazetede yayımlanan gezi notlarının ilk bölümünde amacını şöyle açıklamaktadır: "Bu yılın 19 Şubat'ında kim bilir ne günahlar yüzünden, hali hazırda viraneye dönen Likya'yı tahrip eden zelzele, bize buraların bilinmeyen yerlerini tarif etmemize vesile oldu. Hatıralarımızı davet ettik, arşivlerimizi karıştırdık, daha önceden gördüklerimizi ve duyduklarımızı hatırladık, orayla ilgili eski notlarımızı okuduk. Bir gezi notları ortaya koymaya çabalıyoruz ve okuyucularımızı hayal kırıklığına uğratmayacak olmakla iftihar ediyoruz."[3]

ÇEVİRİ METİN HAKKINDA

Gezi notları, İzmir'de haftalık Yunanca *Efimeris tis Smyrnis* 1851 yılında 2, 9, 30 Mart; 20, 27 Nisan; 4, 11, 18 Mayıs tarihlerinde tefrika olarak yayımlanmıştır. İsimsiz olduğu için gezi notlarının yazarının kim olduğu bilinmemektedir. Bu çalışmada; aşağıda gün, ay, yıl olarak belirtilen sayıların konuyla ilgili kısımları kronolojik olarak Yunancadan Türkçeye çevrilmiştir:

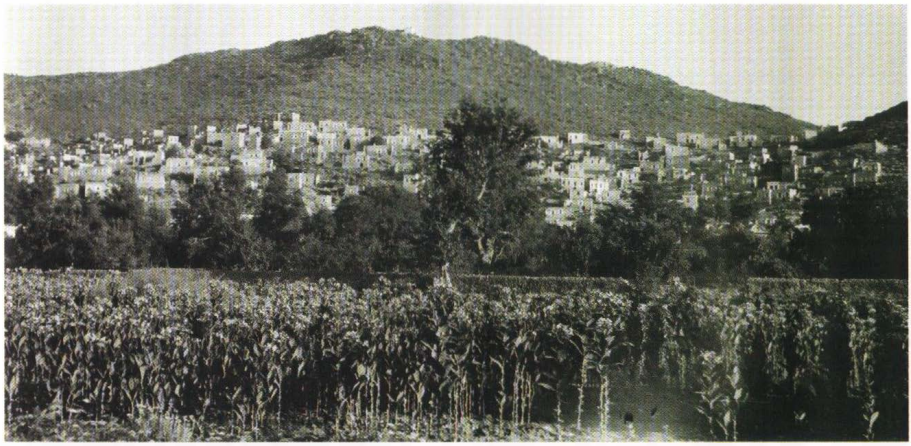
Efimeris tis Smyrnis, 1851
- Cuma 2 Mart 1851, Yıl 3, Sayı 99
"Rodos'ta ve Küçük Asya'nın karşı kıyısında zelzeleler"
- Cuma 9 Mart 1851, Yıl 3, Sayı 100
"Livisi ve Makri"
-Cuma 30 Mart 1851, Yıl 3, Sayı 103
-Cuma 20 Nisan 1851, Yıl 3, Sayı 105-106
"Telmessos Seyahati"
-Cuma 27 Nisan 1851, Yıl 3, Sayı 107
-Cuma, 4 Mayıs 1851, Yıl 3, Sayı 108
-Cuma, 11 Mayıs 1851, Yıl 3, Sayı 109
"Telmessos Seyahati"
-Cuma, 18 Mayıs 1851, Yıl 3, Sayı 110
"Antik tiyatronun harabesi"

Yazar

Yazarın adının yalnız baş harfleri (I.L) bilinmektedir.

MAKRİ/FETHİYE VE LİVİSİ/KAYAKÖY

Bugün Fethiye ve Kayaköy olarak bilinen sırasıyla Makri ve Livisi, Rodos Adası'nın karşısında ve doğusunda, Türkiye'nin güneybatı sahilinde bulunmakta-

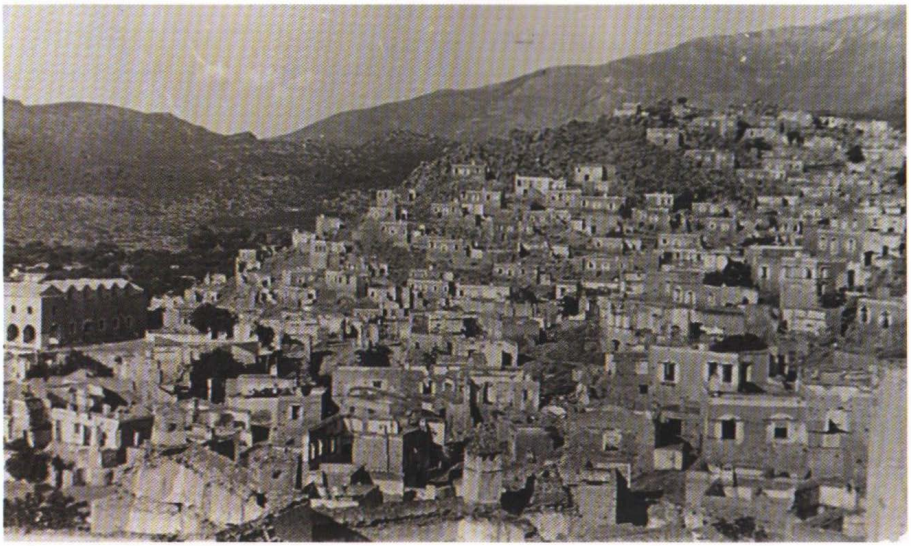
'Tarih Araştırmaları Derneği Likia' arşivinden

dır. Limanı da olan bu sahil şehri Rodos'tan sadece 36 deniz mili uzaklıktadır. Büyük bir vadinin güney tarafındaki Fethiye/Makri Körfezi'nin 8 km. güneyindeki Livisi; Türkçe "Kayaköy" adından da belli olduğu üzere, bir amfitiyatro gibi yüksek kayalıklara, Kragos yani Babadağ sıradağlarından Karadağ'ın yamacının tepelerinden bir tanesi üzerine kurulmuştur. Bölgenin yerlileri tarafından "hayalet köy" olarak da bilinen, terk edilmiş ancak hala ayakta duran taş evleriyle bu köy Nüfus Mübadelesi'nin sembolü haline dönüşmüştür. Makri/Fethiye ve Livisi/Kayaköy'ün Antik Likya'nın önemli yerleşim yerleri üzerine kurulduğu savunulmuştur. Fethiye/Makri, Antik Telmessos'un yerleşim yerindeyken; Kayaköy/Livisi Antik Karmylissos'un yerindedir. Ancak, gezi notlarının yazarına göre Makri, Antik Telmessos yerleşim yeri üzerinde değildir.

MÖ 3. yüzyıldan beri mesken tutulan bölgelerden biri olan Likya, Likya'ya has diyalekti ve özgün mezar mimarisi ile kendisini diğer Küçük Asya bölgelerinden ayıran bir kültür geliştirmiştir. Likya'nın iyi bilinen başka şehirleri ise meşhur Aya Nikolaos Kilisesi'nin bulunduğu Myra, Limyra, Patara, Oinoanda, Tlos ve Ksantos'tur. Strabon'a göre Makri Körfezi'ne, Antik Telmessos şehri kralı Glaukos'tan dolayı Glaukos Körfezi denirdi. Likya bölgesine karakteristiğini veren sarp kayalıklara oyulan kaya mezarları, Makri'de de bulunmaktadır. En göze çarpanı, şehri ve limanı domine eden Amintas'ın etkileyici mezarıdır. Zengin tarihinden diğer kalıntılar, iyi korunmuş lahitler, Telmessos'un eski antik tiyatrosunun harabeleri ve daha yakın tarihli Rodos Şövalyeleri'nin kalesidir.

Savvas Pashalidis'e göre Livisi/Kayaköy, antik dönemden 20. yüzyıla kadar kesintisiz olarak mesken olan Lykia'nın birkaç yerleşiminden biridir.[4] Osmanlı sayımlara göre Livisi'nin nüfusu 1835 yılında 328 hane iken, 1886 tarihinde 726 haneye ulaştı. 1910'da Yunan devleti tarafından elde edilen istatistiklere göre Livisi'nin nüfusu 4.450 kişi olup, bunlardan yalnızca 450'si Müslüman'dı. Makri'nin nüfusu ise 2.000 Yunan, 1.500 Müslüman ve yaklaşık 1.285 Yahudi olmak üzere 4.785'ti. Makri, Livisi'den çok daha yeni bir beldedir. Belde, bir *comptoire -emporeion* yani ticaret yerleşimi olarak başlayıp limanının gelişmesini müteakiben yani 1840'tan sonra On iki Adalar'dan gelen nüfusla büyük bir hızla kalkındı ve yerleşim yeri haline dönüştü. Gezi notlarının yazarına göre 1845 yılında 150 kadar bina varken depremin vuku bulduğu 1851 yılında bina sayısı 200'e kadar çıkmıştı: "1845'te oraya gittiğimde 150 kadar binayı, iş atölyesi, yani ambar ve haneyi kapsamaktaydı. Doğru bilgilendirildiysem, Makri'yi yerle bir eden korkunç zelzelenin yaşandığı yıllara kadar bu rakam yaklaşık 200'e kadar çıkmıştı." Bu kalkınma pek çok yabancının da nazar-ı dikkatini celbetti. Bölgeye konsolosluk temsilcilerinin atanması, önemli mahsullerin keşfi ve her şeyden önce Makri limanı boyunca asayiş içinde nakliyatın yapılabilmesi de bunu göstermektedir. Ancak, 1851'deki tahripkâr deprem kenti etkiledi. 1878'de krom madenini keşfi, bölgede ekonomik bir canlanmanın başlangıcına delalet eder. Modern ve Avrupaî Makri ise 1886'dan sonra büyük bir yangının şehri tamamen yok etmesi üzerine, şehrin yeniden inşa edilmesi suretiyle kuruldu. Mübadeleden önceki yıllarında Makri; Osmanlı idari sisteminde askerî yazıhaneler, mahkemeler dahil tüm hizmet teşkilatlarının bulunduğu bir kaza ve kaymakamlık merkeziydi. En yakın, bir üst merci olan mutasarrıf Muğla'da, vali ise İzmir'deydi. Livisi, idari olarak Makri'ye tâbiydi.

İki asır boyunca zorla yerlerinden edilmiş Rum Ortodoksları ile Osmanlı Devleti ve Müslümanlar arasındaki ilişkiler hakkında, Makri-Livisililerin tanıklıklarındaki ifadeler ile Küçük Asya'nın diğer bölgelerinden gelen mübadillerin tanıklıklarındaki ifadeler birbirini doğrular niteliktedir. Yani, 1908'e kadar nispeten uyumla giden ilişkiler, Jön Türk hareketi ile doğan yeni ümitler, 1908'den sonra Balkan Savaşları travması ve I. Dünya Savaşı yıllarından sonra kademeli olarak bozuldu.

'Tarih Araştırmaları Derneği Likia' arşivinden

1851 MAKRİ/MEĞRİ/FETHİYE DEPREMİ

Yazıcı'nın "1851 Meğri Depremi" başlıklı makalesine göre Makri ve civarında meydana gelen depremin neden olduğu hasarın tespiti amacıyla Âsâkir-i Bahriye-i Şâhâne binbaşılarından Zühdü Bey görevlendirilmiştir. Zühdü Bey'in hasar gören köyleri dolaşırken halktan edindiği bilgilere göre Rodos depremi ile aynı tarihte ve akşam saat 23:30 sularında Makri'ye dört saat mesafede olan Babadağ "top gibi" gürlemiş fakat hareket-i arz vuku bulmamış ve "gece saat altıya vardık da" yine Babadağ'ı gürlemiş ve evvelkinden daha şiddetli bir sarsıntı meydana gelmiştir. Görevlinin Rodos Adası'ndan Makri'ye hareket ettiği iki farklı tarih bulunmaktadır. Bunlardan ilki 24 Mart 1851'dir. Bu tarihten Rodos'a geri döndüğü tarihe kadar saatte bir iki defa Babadağ yine gürlemiş ve nihayet 26 Mart 1851'de şiddetli bir sarsıntı meydana gelmiştir. Bu sarsıntı esnasında Babadağ'ın yarısından ziyade bir kısmı yıkılmış ve dağdan beyaz duman zuhur ettiği kaydedilmiştir. İkinci tarih ise 2 Nisan 1851'dir. Görevli burada yine 28 Mart 1851 tarihinde bir depremin vuku bulduğundan ve bu tarihten 9 Nisan 1851 tarihine kadar depremlerin sürdüğünden bahsetmektedir. Hatta, 7 Nisan 1851 tarihinde yine civarda bulunan dağların gürüldediği fakat bölge ahalisinin önceki sarsıntılara oranla daha sakin olduğu anlaşılmaktadır.

Aynı makaleye göre, *Cerîde-i Havâdis*'te, Makri depreminin 25 Şubat 1851 tarihinde akşam üzeri 23:00'te gerçekleştiği, epeyce evin yıkıldığı, üç kişinin de hayatını kaybettiği ve depremin 26 Temmuz 1851 tarihine kadar devam ettiği ve hatta 26 Temmuz 1851 tarihinde üç şiddetli depremin daha gerçekleştiği bilgisi bulunmaktadır. Gezi notlarının yazarına göre 16 Şubat Pazar günü, saat 5 civarında şiddetli bir deprem meydana gelmiştir ve 19 Şubat'a kadar sarsıntılar devam etmiştir. Makri'de üç kişi, civarındaki köylerde daha fazla kişi hayatını kaybetmiştir.

YUNANCADAN TÜRKÇEYE ÇEVİRİ METİN EFİMERİS TİS SMYRNİS GAZETESİ, CUMA, 2 MART 1851, YIL 3, SAYI 99, "RODOS'TA VE KÜÇÜK ASYA'NIN KARŞI KIYISINDA ZELZELELER"

Daha önceki yazılarımızda 16 Şubat Pazar günü saat akşamüstü 5 sularında İzmir'de bir zelzele hissettiğimizden bahsetmiştik. Tam olarak aynı vakitlerde Rodos'ta ve pek tabii karşı kıyısında zelzeleden dolayı kayda değer bir yıkım ve devamında İzmir sakinlerinin çok azının hissettiği sarsıntılar meydana geldi. Rodos'ta birçok evde çatlaklar oluştu, birkaçı çöktü, birçok kalenin burcu- diğerlerinin yanı sıra limanın girişinde bulunan kare burçlu Arap Kule denilenin ve şehrin girişinde bulunanıiki de dâhil- zarar gördü. Bu sonuncusunun mazgalları baş aşağı sarktı ve vapur şirketi Lloyd'un[5] müdürünün ofisinin bulunduğu evin üzerine düştü. Şans eseri kimse ölmedi. Sarsıntılar batıdan doğuya doğru geliyordu.

Ancak, Küçük Asya'nın karşı sahilinde, Makri'de[6], zelzele daha kuvvetliydi ve mukayese edilemez büyüklükte hasara yol açtı. Ticari işleri için orada bulunan hemşerilerimizden gelen çeşitli mektuplardan edindiğimiz mühim kısımları sizler için derledik:

> Şubat ayının 16'sı, Pazar günü, öğleden sonra 4 buçukta konsolos yardımcısı Bay B.'nin ofisindeydik. Şiddetli bir zelzele hissettik ancak ansızın durdu. Derhal avluya çıktık, orada yalnızca hatırlamanın bile ürküttüğü ikinci bir zelzele oldu. Bütün evlerin alt üst oluşunu ve başımızın üstünde asılı kalışını gördük. Kaçmak istedik ancak bütün mahalle çöküyordu ve aynı zamanda bizim bulunduğumuz ev de yıkılıyordu. Eş zamanlı olarak sahil boyunca meskûn mahallerdeki ağlamalar ve fer-

yatlar yıkılan evlerdeki ve ambarlardaki korkuyla birbirine karışıyordu. Sanırdın yeraltı denizin bizi canlı canlı yutması için açılmış. Deniz daha büyük bir felakete doğru hissedilir şekilde yükseliyor, bütün kıyı ve bütün mahalleleri sel olup batırıyordu ki toprak farklı yerlerden bir buçuk arşın kadar yarıldı, etrafı sülfür kokusu sarmıştı. Bu arada Bay Geptesvik'in gemisinin kayığı geldi ve yarı ölü bizleri aldı, sonra da mucize eseri yıkıntıların arasından Bay B.'nin küçük kızını çıkararak kurtardı. Makri birden ıssızlaştı, ambarlar yerle bir oldu, ikisi erkek biri kadın üç kişi öldü, yaralananlar da oldu.

Buyrun başka bir mektup:

Ayın 16'sında başlayan şiddetli zelzeleler, bugüne (19 Şubat) kadar durmadı. Ancak 16'sında akşamüstü 5 sularında meydana gelen ikinci zelzele çok şiddetliydi, etrafa çokça zarar verdi, bazı ambarlar yıkıldı, bazılarında çatlaklar oluştu. Durmasını diledik, öyle bir haldeydik ki, ambarlara girmeye cesaret edemedik zira hepsi yıkıldı yıkılacaktı. Toprak ayaklarımızın altında sürekli sallanıyordu, en kötüsü ise yağmurun kısa aralıklarla bütün gün devam etmesiydi. Makri'nin etrafındaki çeşitli yerlerde ziyadesiyle kötü olan çok sayıda insanın ölmesiydi, Makri'de yalnızca üç kişi ölmüştü. Daha fazla hasara uğramadan kurtulmayı umuyorduk. Daha sonra size daha ayrıntılı yazmak isterim zira yerin sarsıntısından dolayı başım dönüyor. Akşam herkes uyuyacağı gemilere geçecek...

İzmir'in Fransız gazetesi *Impartial*'de[7], daha büyük tahribatlardan söz ediliyor; buna göre Makri ve etrafındaki pek çok köy bilhassa 1.500 haneli Livisi kasabası büyük ölçüde yok olmuş, iç kısımlarda 600 kadar can gömülmüş, zelzeleden dolayı iki tepe çarpışacak kadar birbirine yaklaşmış, bir taraftan menbalar kurumuş, diğer taraftan başka yerlerden su fışkırmaya başlamıştı. Ekincik limanında bir dağın yarısı denize çökmüştü ve buna benzer başkaları...

EFİMERİS TİS SMYRNİS GAZETESİ, CUMA 9 MART 1851, YIL 3, SAYI 100, "LİVİSİ VE MAKRİ"

Eski yazarların meşhur Annibas'ın[8] gömüldüğü yer olarak bahsettikleri, muhtemelen Libyalı yani Afrikalı bir kadının adından gelen Libyssa'ya, Marmara Denizi (Propontidi)'ndeki, [İzmit (Nikomidias)'in batısına doğru], İzmit Körfezi (Kolpos)'nun küçük şehri denirdi; sonra Takibiza ismi verildi, şimdi de Osmanlılar Gebze diyorlar. Ancak Likya'daki küçük Hristiyan şehri Livisi (Λειβήσιον, Kayaköy)'nin adı daha muhtemel ki tanrıların şerefine şarap dökmek (λείβω, leibö), dökmek, akıtmak, serpmek, yağmaktan; Latincede, *libare* (dökmek), *libation* (döküm), sulak yer (λέβηθρον, lebethron), su akan, damlayan herhangi bir yer, kaynak (λιβάς, libas), göl (λείμνη, leimnē), çayır (λειμών, leimön) vb. kelimelerden türemiştir. Coğrafi mekan adları, Trakya dağı Leivithra (ya da Leibethra, Λείβηθρά.); hiç şüphesiz Boiotia'nın şehri Livadya ve İyonya'nın şehri Lebedos ve Karya'nın küçük adası Lentas ve Girit'in limanı Leben (Λεβήν) ve daha çokları, her zaman sulak, suların kaynaklardan döküldüğü yer anlamına gelmektedir.

Livisi'nin de konumu işte böyledir: kuzey tarafı boyunca Babadağ, doğuya doğru Glaukos nehrinin[9] yakınında, batıya doğru ise Karya tarafından Likya sınırında... Günümüze ulaşmış eski metinlerde bahsedilmese de Livisi adı Yunanca gibi gözükmektedir; Likya'nın yeni yer çizimlerinde de dediğimiz gibi kabul edilmiştir. Bu küçük Hristiyan şehri; bahçıvan, zanaatkâr, yeteri kadar tüccar ve az sayıda çobandan oluşmaktadır ve toplamda 1000 hanelidir. Bir derece bozulmuş olsa da lisanını muhafaza etmiştir. Buranın kadını ve erkeği; güzel, misafirperver ve çalışkan olmaları, ayrıca da şehrin ortak mallarıyla iyi ilgilenmeleriyle meşhurdur. Şehrin konumu güzel, havadar, yokuşun üstünde, yeşil tepelerdedir. Livisililer kendilerinden zengin komşuları Meisliler'den daha fazla okullarıyla ilgilenmeleri sebebiyle övülmeye değerdirler.

Livisi'nin iskelesi ve meskûn mahalleri Liva rüzgarına doğrudur. Bugünkü Makri, adını muhtemel ki yakınındaki küçük şehrin Glaukos Körfezi'ne doğru limanını oluşturan küçük adacığından almıştır. Eski zamanlarda şeklinden dolayı Eğriboz (Εύβοια), Korfu (Κέρκυρα) ve başka adalara da uzun (μακρύς, makrus) denirdi. Denizciler, Hermes'in[10] adasının İzmir'in batısına ve başka yerlere doğru açılan körfezi eski Drimusa (Uzunada)'ya bugün Makronisi (Uzunada) derler. Likya'nın bugünkü Makri'si eskinin iyi zanaatkâr ve kahinleriyle meşhur Telmessos'uyla aynı coğrafi konuma sahiptir. Çokça ve görmeye değer harabeleriyle bugüne ulaşan bu eski şehir, etimolojiye göre Apollon'un oğlu ve Antinoros'un kızlarından biri olan Telmessos'tan adını almaktadır. Strabon'a[11] göre Telmessos limanının doğuya doğru ucuna Telmesis denirdi. Stefanos'a[12] göre ise Telemissos, dağ şehrinin ucu ve Telmisis eş adlıydı. Strabon'a göre, Telmissos'un batısına doğru surlarla çevrili Daedala kalesi, Karya ve Likya'nın sınırını oluşturuyordu. Makri, eğer civarındaki bataklık hastalık yaymasaydı, bugün Livisili ve diğer Hristiyan adalılar tarafından daha çok mesken tutulurdu; zira ticari ve emniyetli konuma, doğal sınırlarıyla kolay bir limana, etrafında bereketli topraklara sahiptir. Bugün 200 Hristiyan haneye, çokça ticari ambara, envaî memleketlerin konsolosları ve acentalarına ev sahipliği yapmaktadır. Eskiden bahsedildiği gibi, Likya'nın coğrafi mekânı son yıkıcı zelzeleye sebep olan yanardağ altı lav yataklarının da bulunduğu yerdir. Strabon Babadağ'ın tepesinde sönmüş kraterlerden, başka yazarlar da Kimera'dan, eski Yunanların Bellerophontes'le ilgili yazdığı mitlerden bahsetmektedirler.[13] I.L.

EFİMERİS TİS SMYRNİS GAZETESİ, CUMA 30 MART 1851, YIL 3, SAYI 103

"Rodos'tan yazıyorum, 8 şiddetine kadar çıkan zelzeleler Makri'de devam ediyordu, sakinler çoğunlukla göç ettiler. Zelzele Rodos'ta daha az hissedilmesine

rağmen pek çok ev birinci zelzelede çökmüş, yıkılmıştı."

Bu yılın 16 Şubat'ında, kim bilir ne günahlar yüzünden, hali hazırda viraneye dönen Likya'yı tahrip eden zelzele, bize buraların bilinmeyen yerlerini tarif etmek için vesile oldu. Hatıralarımızı davet ettik, arşivlerimizi karıştırdık, daha önceden gördüklerimizi ve duyduklarımızı hatırladık, orasıyla ilgili eski notlarımızı okuduk. Bir gezi notları ortaya koymaya çabalıyoruz ve okuyucularımızı hayal kırıklığına uğratmayacak olmakla iftihar ediyoruz.

EFİMERİS TİS SMYRNİS GAZETESİ, CUMA 20 NİSAN 1851, YIL 3, SAYI 105-106, "TELMESSOS SEYAHATİNDE"

Semadaki cennetin yeryüzünde de var olduğu hakikatini Rodos'tayken anladım. Takriben beş buçuk aylık süre boyunca aziz insanların adasında kaldıktan sonra, onun doğasının güzelliklerine doymuş, yeni güzellikler arzulamıştım. "Güzellik mi istiyorsun? Makri'ye git" dedi bana arkadaşlarım müstehzi gülümseyerek. Ben, acemi, onların sözünü tuttum, kendi arzuma da uygun bularak ertesi gün Likya'ya doğru yola çıktım.

II.

Bu, 30 Haziran 1845 Cumartesi ve Kutsal Havariler Yortusu günü, güneşin doğduğu zamanda oldu. Bindiğim gemi, vakti zamanında babası babamdan hayır görmüş genç bir kaptan tarafından kumanda edilen Kasos[14] uskunası (gulet) idi.

IV.

Gidiyoruz... Rodos'un, eski zamanlarda üzerinde şehrin yükseldiği kuzeydoğu sahili, bizden suda dans eden peri gibi uzaklaşıyordu. Ada, bir saat sonra, uzaktan, oyuna hazır devasa bir sahne gibi, iki saat sonra gölgeli, üç dört saat sonra kurşun renginde, beş altı saat sonra Arap Kule'nin yelkenleri açılmış, uğuldayan bir gemi gibi süzüldüğü bir dağ gibi, sekiz saat sonra çok uzaktan tamamen bulut gibi gözüküyordu; dokuz saat sonra Makri Körfezi'ne giriyorduk.

VI.

Makri Körfezi'ne eskiden, Bellerophontes soyundan, Truva kuşatması esnasında Truvalıların müttefiki Likya Kralı Glaukos'tan mütevellit Glaukos Körfezi denirdi. Bu körfez, göğüs, *stolados* ve el kısımlarından oluşan eski Yunan zırhının şekline sahiptir. Bir taraftan solda ya da kuzey uca doğru Karya'ya, diğer taraftan sağda ya da güneye doğru Likya'ya aittir. Karaya doğru hem Likya hem Karya Daedala dağıyla çevrelenmiştir ki, bu dağ Türk köyü Ekincik'e yakın bugüne ulaşan görmeye değer harabelere sahip Karya'nın bir şehriyle aynı addadır. Glaukos nehri de döküldüğü körfezle aynı ada sahiptir.

EFİMERİS TİS SMYRNİS GAZETESİ, CUMA, 27 NİSAN 1851, SAYI 105, YIL 3 "MAKRİ LİMANI"

VII.

Makri limanının girişinde, dört mevsim yeşil bitki örtüsü ve Likya'da hüküm süren Saint Jean Şövalyeleri'nden[16] kalan harabe kalesiyle biraz uzun, küçük bir adacık uzanıyordu. Küçük adacığın ve Telmessos'un denize doğru ucu arasında, küçük bir liman, lezzetli tadıyla gemilere ve Makri sakinlerine su sağlayan bir çeşme vardı. Yabancılar, İzmir'in Bornova Körfezi'yle aynı uzunluğa sahip ancak daha güzel ve daha güvenli limana buradan yanaşırdı. Gerçekten de Makri limanı Akdeniz'in en iyilerinden bir tanesidir. Derin, ferah, durgun, mavidir ve kışın fırtına sebebiyle tehdit altında bulunan gemilere en güvenli sığınaktır; bu sebeple yaza kıyasla kışın daha kalabalıktır. Yüzeyi ise, her zaman küçük balıkçı tekneleriyle kaplıdır, zira dibi çok bereketlidir; balıkçıların ağlarını her gün dolduran ve yok pahasına sattıkları, tükenmez çipura, levrek, kupa balığı, barbun ve papağan balıklarıyla doludur. Ancak limanın bataklık kıyısındaki avlar o kadar zararlı ki, alışkın olmayanlar korkunç bir ishalden muzdarip olabilirler.

Gelen yabancıları en çok etkileyen şey, eski şehrin suların dibinde, geminin seyir camından eğilerek görülebilen harabeleridir. Ölü Deniz'de bulunduğunu sanırsın. Bu yerlerin korkunç ve baş belası, yer yüzeyini sarsan, Ortaçağ dolaylarında Rodos Şövalyeleri'nin inşa ettiği bize ismi dahi kalmayan bu şehri yıkan ve sular altında bırakan zelzeledir. Bugün hâlâ berrak sudan beyaz parçaları ya da yeşile çalan sütunları, pencereleriyle evlerin kalın duvarları, ve tabii Saint Jean Şövalyeleri'ne ait ihtişamlı tersanenin yıkık dökük kubbesi görünmektedir.

VIII.

Yakın mesafesinde bulunan amfitiyatro kalıntılarına dayanarak Makri'nin eski Telmessos'un bulunduğu yeri kapsadığını söyleyen birkaç coğrafyacı yanılmaktadır. Makri'nin kapsadığı Telmessos'un ihtişamlı harabeleri, tam olarak kuzeye doğru üç çeyrek saat, söyledikleri gibi Likya ile Karya'nın sınırını oluşturan Glaukos nehrinin kıyısına yakındır. Telmessos, harabelerinden göründüğü kadarıyla iyi inşa edilmiş ve eskiler arasında müneccimlerin (ωωνοσκόπος, oiönoskopos)[15] ve kâhinlerin bolluğuyla meşhur, Likya'nın fevkalade güzel küçük şehriydi. Telmessos, Likya'nın geri kalanıyla ya da Likya Birliği'yle[17] birlikte peş peşe denizlerin hakimi Rodosluların, Antakya Hanedanlığı'nın, Bergama'nın ve son olarak da savaşçı Romalıların boyunduruğu altına girmiştir. Bütün bunları göz önünde bulundurursak onun ne kadar imrenilen bir şehir olduğu sonucuna varabiliriz.

IX.

Makri, limanın doğu kıyısında, İzmir'in Pagos (Kadifedağı)'undan daha küçük, tıpkı onun gibi Saint Jean Şövalyelerinin eski kalesinin temelinde inşa edilmiş *Akropolis*le taçlanmış, mezkûr dağın eteklerinde bulunmaktadır. 1845'te onu ziyaret ettiğimde 150 kadar binayı, iş atölyesi, yani ambar ve haneyi kapsamaktaydı. Doğru bilgilendirildiysem, Makri'yi yerle bir eden korkunç zelzelenin yaşandığı yıllara kadar bu rakam yaklaşık 200'e kadar çıkmıştı.

Makri, bir ticari merkez (comptoire), başından beri onlara kazanç sunan, sayısız hayranının onun için tapınaklar diktiği çok tapılan bu tanrı Kazançlı

Gravürler Choiseul Gouffier gravürleri

Hermes'in peşinden göç eden karışık, Avrupalı, Osmanlı ve Yunan, yerli ya da yabancıdan oluşmaktadır. Çok zenginleşen kimi Livisili ve Spartalılar'ın faydalandığı ticari mahsulleri 1840'a kadar yurt dışında bilinmezdi. O zamandan beri ticaretin av köpekleri bu yuvanın kokusunu aldılar ve önüne geçilemez şekilde bu ganimetin üzerine atladılar. İtalyanlar, Fransızlar, İngilizler, Avusturyalılar, Rodoslular, Sömbekililer, Karpatoslular[18] ve Meisliler Kaliforniya'daki gibi çadırlarını kurdular ve Makri'nin 1840'ta 200 candan oluşan nüfusu 1850'de yaklaşık 1000'e yükseldi. Hakikaten de Makri'nin limanı Akdeniz'in en zengini

Buğday	50-60 bin İstanbul kilesi
Arpa	15-20 bin İstanbul Kilesi
Mısır	10-25 bin İstanbul kilesi
Beyaz buğday ince	8-10 bin İstanbul kilesi
Susam	12-15 bin İstanbul kilesi
Palamut	4-8 bin ? kantar
Mum	4-6 bin ? okka
Bal	20-22 bin okka
Pekmez	30-35 bin okka
Tütün	2-3 bin kantar
Anason	15-20 bin okka
Fasulye lopya	15-20 bin okka (kıyye)
Zift ve katran	2 bin kantar
Küçük kilim 5-10 okka tanesi	500 ???
İpek	1000 okka
Tuz	16-20 okka İstanbul kantarı
Sülük	5-6 bin ? okka

olmasına rağmen, çelişkili biçimde en az bilinenidir. Şimdi İzmir'de, ziyaretim esnasında Makri'de oturan bir Avusturyalı tüccarın abartılı ancak haklı bir hayranlıkla "Makri gizli Hindistan'dır" dediğini duydum. Bu sözü ispat etmek için, oraları iyi tanıyan ve orada ikamet eden bir tüccar tarafından bize verilen Makri'nin mahsul kataloğunu aşağıya iliştiriyorum. Ticaretle ilgilenen okuyucularımız memnun kalacaklarını umuyoruz.

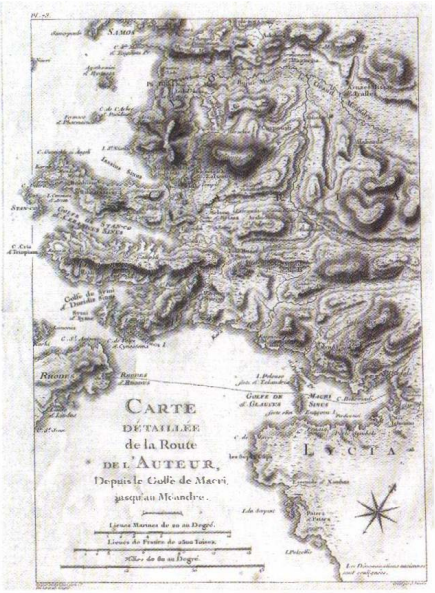
Buraya Kasoslu, Karpatoslu ve Meisli denizcilerin gemi inşasında kullandıkları, Likya'nın tükenmez ormanlarından gelen, Rodoslulların Saint Jean Şövalyelerinin güçlü donanma kuvvetlerini kuran ahşap ürünlerini de koymalı.

X.

Makri'deyken -yukarıda belirtildiği gibi- limanda yolcu gemileri vardı. Bu beş altı gemi arasında bir tanesi dikkatimi celbetti. Yüksek pruvası,[19] alçak pupası,[20] meyilli direkleri ve teçhizâtıyla tam İngiliz tarzında yapılmıştı. Her şeyden önce yanılmışım, o kadar güzel inşâ edilmişti ki bu geminin denizci milletler tarafından yapıldığını düşünmüştüm. Ancak, kaptandan bunun *Kasos*'tan geldiğini, *Siros*'ta inşa edildiğini öğrenince gururla karışık bir mutlulukla adeta havalara uçtum.

XI.

Güzel limanlı Makri sahilinde karaya ayak bastıklarında saat öğleden sonra üç civarıydı. Büyük bir bayram olmamasına rağmen, hiç ummadığım kadar alışveriş yapan bir mahşerî kalabalık vardı. Kambur ve miskin develer silsile halinde zengin ve bereketli Likya'nın mallarını bırakmak üzere çarşıya doğru iniyorlardı. Sadece bu bile pazarda kargaşa çıkmasına yetiyordu. Yük hayvanlarının zillerinin tek düze sesleri, devecilerin, tellâlların, kantarcıların birbirine

karışan sedaları, develerin bozlamaları, *Askalaf*oların[21] mateme benzer uğultuları, devasa bir çınarın ve damların çatılarındaki *dekaoh*toların[22] sonsuz kuğurdamaları beni sağır etti.

İlk olarak o zaman her yerden insanların evlerini, yurtlarını, memleketlerini terk edip -*Hermes*'in[23] uğruna- buraya gelerek yaşadıklarını anladım. Burada din unutulur, istirahat önemli değildir, sadece zenginliğe saygı duyulur ve değer verilir.

XII.

Makri pazarındaki kayda değer bir tanışma bu memnuniyetsizliğimi gidermeme vesile oldu. Çünkü, Hermes'e karşı daima bir antipatim vardı ve ticaretin genellikle vatanperverlik ve bilim-sanat aşkı gibi kalpten gelen ulvî ve cesur hisleri öldürdüğüne dair bir kanaatim vardı.

Rodos'tan Fethiye'ye bütün hane efradıyla -*Maia*'nın oğlu *Hermes* uğruna- göç etmiş olan mükemmel insan *K. Avgoustinos Bey*'le tanıştım. Şövalye bir sülaleden geliyordu. Beni evinde misafir etti. Tam adıyla *Avgoustos Shindeirvorth*, Berlin Coğrafya Derneği[24] tarafından belirlenen yerlerin haritasını çizmek üzere gönderilmiş Prusyalı bir seyyahtı. Kırk yaşlarında, sarışın, sevecen, zarif ve konuşkandı. Üslubu ve tarzıyla âlim, gerçek bir arkeolog, pek çok yerler görmüş, insanlar tanımış canlı bir ansiklopedi gibiydi. Konuşmaya başladığında adeta ağzından bal damlıyordu. Soru soranın merakını giderir ve tatminkâr cevaplar verirdi. Taklit edilemeyecek derecede güzel konuşurdu. Eski Yunancaya hâkim olduğu kadar, büyük bir tutkuyla modern Yunancayı da konuşuyordu. Yabancı âlimin modern Yunan dilini konuşmasını duymak, beni memnun ediyordu. Onun dudaklarından dökülen sesler kulağıma daha zarif ve daha samimi geliyordu.

EFİMERİS TİS SMYRNİS GAZETESİ, CUMA, 4 MAYIS 1851, SAYI 108, YIL 3

XIII.

Pazar ambarlarının bulunduğu yer ilk bakışta dikkati çekiyor. Bu ambarların dışında güneşten korunmaya yarayan ahşap kapalı çarşının altında civar köylerden gelen Müslüman genç kızlar yerde iki sıra halinde oturmuş hem şarkı söylüyorlar hem de meşe palamutlarını temizliyorlardı. Başlarındaki yaşmaklar, Mayıs kirazları kadar taze ve esmer yüzlerini örtmekten acizdi. Güzel, mesut ve güler yüzlü bu kızlar, bazen birbirleriyle şakalaşıyorlar bazen de birbirlerine ellerindeki meşe palamutlarını fırlatıyorlardı. Deniz dalgalarında dans eden periler gibi gailesiz ve mutluluk içinde çalışıyorlardı. Güneşin kızları sanki dünyanın kraliçeleri gibiydiler.

XIV.

Bu neşeli ve uğultulu kalabalığın içinde tam ikinci sıranın sonunda elleriyle yüzünü kapatarak gözyaşlarını gizlemeye çalışan yaşmaklı bir kız gözüme çarptı.

Gösterişli giysisinden, parmaklarının inceliğinden, beyazlığından ve bakımlı tırnaklarından bu kız oradaki diğer işçilerden ayırt ediliyordu. Bir üst tabakaya ait olduğu anlaşılıyordu. Nasıl oluyor da onlarla beraber? Neden ağlıyor? Şayet ihtiyaçtan bunu yapıyor olsa böyle bakımlı ve süslü olmazdı. Çalışması gerektiğini bildiği için de haline ağlamaması gerekiyordu. Çünkü, muhtaç ve çalışmak mecburiyetinde olanlar genellikle sabırla kendilerini sınarlar. Bu tür düşüncelere dalmışken arkamda şarkı mırıldanan bir adamın sesini işittim. Arkama dönünce bu adamın işçilerin başındaki kalfa olduğunu gördüm ve ona sordum.

—Bu genç kız neden ağlıyor?

—Bu onun hatası, dedi kalfa Sömbeki aksanıyla... Hemen hemen her kelimenin sonuna bir "n" harfi eklemesinden kaynaklanan bozuk bir aksanı vardı.

—Ne yaptı ki?

—Makri ağasının kızı. Köyünde bir Yörüğe âşık oldu ve efendisinin seçtiği adamla evlenmek istemiyor. Efendisi olan ağa da herkesin gözü önünde rezil etmek için onu Yörük kadınların arasına oturttu.

—Yavuklusu nerede?

—Ağanın hapishanesinde.

—Bu ağa ne kadar kötü bir efendi. Kızının kaçmasından endişe duymuyor mu?

—Tek başına mı? diye sorarak, kalfa parmağıyla arkamda olan bir kıraathaneyi işaret ederek... Ağanın dört kızanı var ve bu kızanlar kızı koruyup kolluyorlar.

XVI.

Bay ve Bayan Avgustino ile Makri'nin güneyindeki meşhur antik Yunan harabelerini görmeye gittiğimizde, güneş batmasına rağmen, kavurucu sıcak devam ediyordu ve Likya'nın engin vadisine çıkmak mümkün değildi. *Humboldt*'un[25] da dediği gibi; depreme meyilli yerlerin güneşi gerçekten ateş kadar yakıcı...

XVII.

Antik tiyatro harabeleri Makri'den on dakika uzaklıkta, antik Telmessos'un güzel limanına ve bu limanın ağzındaki şövalye harabelerinin bulunduğu bir adacığa bakan düz yemyeşil bir tepedeydi. Bu antik tiyatronun uzunluğu 60 adım, genişliği ise 30 adım olup, 3 kapısı ayakta kalabilmiştir. En önemlisi Telmessos'a bakan kuzey kapısı; batı kapısı ve en küçüğü olan güney kapısı. Yanılmıyorsam saydığım kadarıyla ayakta kalmış veya yana yatmış durumda 25 sütun vardı. Bu antik tiyatroyu mühim ve muhteşem kılan özellik ise çok büyük taşlar üzerinde yontulmuş, 20 basamaktan müteşekkil amfitiyatro şeklinde inşa edilmiş olmasıdır. Sanki çölde bir sütun üzerinde sabırla oturan keşişin direnmesi gibi bu antik tiyatro da zamanın acımasızlığına direniyor.

XXIV.

Pazardan antik harabelere gitmek üzere yirmi civarında adım atmıştık ki insanların feryat figân ve ağlamalarla dar bir yola doğru koştuklarını gördük.

—Ne var? Ne oluyor?

Herkes dar bir yola doğru koşuyordu. Ne olup bittiğini anlayamadan, biz de o tarafa yönelmiştik ki o yoldan geri dönen 5-10 adama rast geldik. Bunların arasında Sömbekili kalfa da vardı. Kalfa olup biteni anlattı:

—Dün akşam ağa, eğer kendisinin istediği adamla evlenmezse kızını ölümle tehdit ederek köye gönderdi. Sonra kızının hapishanedeki yavuklusuna da şu haberi saldı: "Yarın kızımı evlendireceğim ve seni azat edeceğim". Zavallı Yörük bunları duyar duymaz acı feryatlarla öyle ağladı ki taşlar bile onun feryadından çatladı. Geceleyin bir bıçak bulup, kendini öldürdü. Bugün de ölüsünü buldular. Yazık oldu bu gence, beyim!... Henüz 20 yaşındaydı. Göğsünün sol tarafında üç bıçak darbesi vardı. Onu gömmeye götürdükleri vakit yukarıdan bir ses duyuldu ve ağanın kızını da ölmüş hâlde buldular. Nasıl öğrendiğini kimse anlamadı. Ben şimdi geldim ve ağaya bu haberi götürdüm. Ağa sakallarını yoluyor. Sizin duyduğunuz bu feryatlar ağanın feryadıdır.

XXV.

Yakıcı güneş ışınlarının yüzünden güneşe karşı şemsiyelerimizi tutarak, Makri'den 15 dakika uzaklıkta incir, elma, vişne ağaçlarıyla ve bereketli su kaynaklarıyla dolu bahçenin gölgeliğine kendimizi attık. Sömbekili kalfanın bize anlattığı olaydan etkilenmiş olmasaydık bu bahçelerden daha zevk alabilirdik. Ağanın kızının güzelliğini ve aşkından nasıl ağladığını gördüğümden onun için gözyaşı döktüm. Ne kadar bahtsız bir güzel! Bir babanın katılığının kurbanı! Hakikaten! Önceki gün üzgün yüzünü gördüğümde sanki yarın öleceğini bana söylüyormuş gibiydi.

DİPNOTLAR

* Makale Katharevousa'da, bugünkü Çağdaş Yunancadan çok Ortaçağ ya da Bizans Yunancasına yakın olan bir dilde, yazılmıştır. Tarafımızdan hazırlanmış bu çeviri çalışması. Yunanistan İstanbul Başkonsolosluğu Sismanoglio Megaro Yunanca Ders Programı 2017-2018 eğitim yılında yer almıştır.
Yayıma Hazırlayan: Evangelia Achladi, Sismanoglio Baş Kütüphanecisi ve Yunanca Ders Programı Koordinatörü. E-mail: eachladi@gmail.com
Çevirenler: Doç. Dr. Aylin Koç, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-mail: kocayl@gmail.com; Arş. Gör. Neşe Voyvoda, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, E-mail: nvoyvoda@gmail.com

1 İzmir'de 1849-1851 yıllarında yayımlanmış ve A. Patrikios matbaasında basılmış haftalık bir gazetedir. Yunanistan'da Meclis Gazete Arşivinde bulunan bu gazete ile ilgili yeterince bilgi tespit edilemedi.

2 Yazıcı M. (2012). "1851 Meğri Depremi". *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Bahar. S: 28. 114-129.

3 *Efimeris tis Smyrnis*, Cuma 30 Mart 1851. Yıl 3, Sayı 103.

4 Pashalidis S. (2018). *Antik ve Çağdaş Lykia*. Atina: Tarih Araştırmaları Derneği "Lykia".

5 Österreichischer Lloyd ya da Avusturya Lloyd Buharlı Kumpanyası. 1833'te kurulan, Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nun en büyük deniz taşımacılığı şirketi. Şirket, Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyetine 1837 yılında başlamış, I. Dünya Savaşı'nın başladığı tarihe kadar da faaliyetlerine devam etmiştir.

6 Makri, Fethiye adını 1914'lerde almıştır.

7 *Impartial* gazetesi 1841-1843 yılları arasında İzmir'de Fransızca basılan haftalık politik, ticarî ve edebi gazete.

8 Hannibal Barca (Ἀννίβας Βάρκας) MÖ 247-183/181 yılları arasında yaşayan Kartacalı general. Tam olarak bilinmemekle birlikte mezarının Gebze'de olduğu sanılmaktır. Aynı yerde adına 1981 yılında bir anıt mezar yapılmıştır.

9 Fethiye'nin 10 km kuzey-kuzeybatısından Fethi'ye Körfezi'ne dökülen Kızıldere Çayı. Çay aynı zamanda Kesreali Çayı, Kargın ya da Nif Çayı olarak da bilinmektedir. Onur F. (2002). "Antik Veriler Işığında Lykia'nın Hidrografyası". *Likya İncelemeleri I*. Şahin S. Adak M. (ed.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. 53-61.

10 Yunanca *Ερμής*, Türkçe *Hermes* adıyla bilinir. Zeus ve Maia'nın oğludur.

11 Strabon (*Στράβων*) Yunan tarihçi, coğrafyacı ve filozof (yaklaşık olarak MÖ 63/64- MS 23/24)

12 Stephanos Byzantinos (Στέφανος Βυζάντιος), *Ethnica* adlı coğrafya sözlüğünün yazarı. (MS 5. yy'da yaşadığı düşünülmektedir.)

13 Bellerophontes, Korinthos kralı Glaukos ile Eurymede'nin oğludur. İşlediği cinayet sonucu yurdundan kaçıp Tiryns krallığına sığındı. Kralın karısının iftirası sonucu, kralın öldürülmesini istediği bir mektupla birlikte Likyalılar kralı İobates'e yollandı. İobates bu istek üzerine onu Kimera ile savaşmaya gönderdi. Ancak Bellerophontes uçan atı Pegasus'a binerek ağzından ateş püskürten, keçi gövdeli, aslan kafalı ve yılan kuyruklu canavar Kimera'yı öldürdü. Behçet N. (1978), *100 Soruda Mitolojya*, Gerçek Yayınevi İstanbul. Kimera'nın aslan, keçi ve yılan kafası olmak üzere, üç kafalı başka tasvirleri de mevcuttur.

14 Yunanca *Κάσος*, Türkçede ise yazılı kaynaklarda *Çoban Adası* olarak geçen ancak halk arasında *Kaşot* olarak ifade edilen Ege Denizi'nde Yunanistan'ın güneyindeki 12adadan en üçta olanıdır.

15 Olonoskopos Yunancada kuşların hareketlerini gözleyerek kehanetlerde bulunan kahin/müneccim anlamına gelmektedir.

16 1099 yılı civarında Kudüs'te St. Jean (Aziz Yuhanna) Kilisesi yakınında hasta Hristiyan hacıların iyileştirilmesi amacıyla kurulan hastanenin gelişmesi sonucu kurulan şövalye tarikatı. Hospitalye Şövalyeleri, Aziz Yuhanna Şövalyeleri, Rodos Şövalyeleri ve Malta Şövalyeleri adlarıyla da bilinmektedir. Varlığını meikezi Homa'da olmak üzere bir yardım kuruluşu olarak hala sürdüren tarikat, İngiliz Malta Şövalyeleri Tarikatı adıyla anılmaktadır.

17 Likya Birliği: Rhodos'a bağlı Likya Bölgesi'nin Roma Senatosu tarafından MÖ 168/67 yıllarında bağımsızlığının kabul edilmesiyle kurulan, büyük küçük 23 şehirden oluşan, dinî, siyasi ve askerî birlik. Birliğin önemli şehirleri. Patara, Ksanthos, Pınara, Olimpos, Mira ve Tlos'tur. Schuler C. (2016) "Hellenistik Dönemde Likya ve Likya Birliği (MÖ 4.-1. Yüzyıl), İşkan H., Dündar E. (ed.) *Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* içinde (s. 46-53), YKY: İstanbul.

18 Yunanca *Κάρπαθος*, Türkçede ise Kerpe Adası olarak bilinen Güney Ege'de Rodos ve Girit adalarının arasında yer alan Yunanistan'da bir ada.

19 Bir gemicilik terimi olup, geminin "baş tarafı" anlamındadır.

20 Bir gemicilik terimi olup, geminin "kıç tarafı" anlamındadır.

21 Yunanca *Ασκάλαφος*, Latin harfli *Ascalaphus* veya *Askalaphos* olarak da yazılan mitolojide bir baykuşa dönüştürülerek cezalandırılmış sonra da Yeraltı Kralı *Hades*'in kuşu olmuştur.

22 Latince *Streptopelia decoocto*: Türkçede ise *kumru* adıyla bilinen güvercingiller familyasından bir kuştur.

23 Pek çok özelliği olmakla birlikte metinde ticaretten bahsettiği kısımlarda "Ticaret Tanrısı" olması hasebiyle Hermes'e gönderme yapılmaktadır.

24 *Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin (Berlin Coğrafya Kurumu)* adıyla 1828 yılında dönemin önde gelen coğrafyacıları tarafından kuruldu. Carl Ritter (Kurucu) ve Alexander von Humboldt (Kurucu üye) aynı zamanda modern bilimsel coğrafyanın da kurucularından kabul edilir. Kurum, 1853 yılından beri *Die Erde Journal of the Geographical Society of Berlin* dergisini yayımlamaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için kurumun web sitesine bk. http://www.gfe-berlin.de.

25 Alexander von Humboldt (1769-1859). Berlin doğumlu, modern fiziki coğrafyanın kurucularından kabul edilen ilim adamı. Hayatı hakkında pek çok çalışma yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Kiziroğlu İ. (1993). "Doğa bilimci Alexander von Humboldt'un (1769-1859) Yaşamı ve Bilimsel Çalışmaları". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Sayı: 9. 281-300.

Farklı Kesitlerle Lozan'dan Kamuoyuna Yansıyanlar

DOSYA EDİTÖRÜ: EMİNALP MALKOÇ

Lozan Konferansı ve Lozan Barış Antlaşması hakkında çok şey söylendi ve çok şey de söylenecek gibi görünüyor. Ama sonuçta 100. yılına ulaşmak üzere olan bir Lozan gerçeği var. Büyük Savaş'tan günümüze miras kalmış/kalabilmiş, Boğazlar ve Hatay ile ilgili değişiklikler bir kenara bırakılırsa esas çerçevesini korumuş, uluslararası değer taşıyan ve kendine özgü statükosunu temsil eden/edebilen bir düzenleme durumunda olduğunu da kimse inkar edemez. Zaten böyle özellikleri Lozan'ı, başlı başına 20. yüzyılın önemli antlaşmalarından biri haline getirmektedir.

Sahip olduğu bu konumla Lozan, öncelikli olarak Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi süreci içinde belirlenen politikaların doğal bir sonucuydu ki bunun altını kalın çizgilerle çizmek gerekir. Zira gerek Ulusal Kurtuluş Savaşı gerekse bu doğrultudaki diplomatik faaliyetlerin hedefleri, başta Misak-ı Milli olmak üzere son derece gerçekçi ve akılcı bir çerçevede ele alınmıştı. Bilindiği gibi bu politika ve hedeflerin oluşturulmasında önemli ve belirleyici faktör, bizzat Mustafa Kemal Paşa'ydı[1]. Dolayısıyla Lozan Barış Antlaşması'nın dört yıl sonra 2023 yılında 100. yılına ulaşacak olması bir tesadüf eseri değildir. Lozan'ın yaklaşık bir asırlık geçerliliği, onun başarısının göstergesi olduğu kadar yine nerdeyse bir yüzyıldır önemi, sonuçları ve başarısı hakkında yapılan değerlendirmeleri doğrulamaktadır.

Lozan Barış Antlaşması'nın önem ve yüceliğini anlatmaya, yansıtmaya çalışanlar arasında yer alan Ali Naci Karacan, konferans sürecini anlattığı ve sonuç kısmında Lozan Barış Antlaşması'nı tanımladığı eserinin önsözünde şöyle yazmaktadır:

> Eğer yarın, o büyük eseri [Lozan'ı], bütün heybetiyle, daha zengin malzeme ile çok daha büyük hacımlarda anlatacak fikir ve yazı adamlarımız için bir yardımcı rolü oynıyabilir ve bugünle yarının Lozan'ı yılda bir kere kutladıkları için umumi surette bilen gençlerine daha aydınlık bir fikir verebilirse, bu Türk milli kütüphanesi içinde kendisi için kafi mazhariyettir.[2]

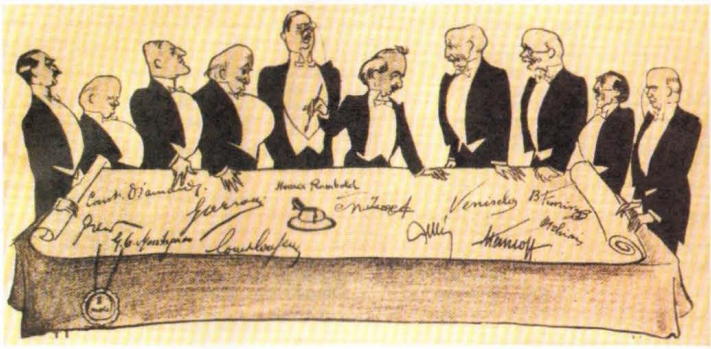
Seha Meray ise 1969'da, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler* başlıklı eserin sunuş kısmında, Lozan Antlaşması'nın önemini vurguladıktan sonra yaptığı çeviri çalışmasının gerekçesini şu cümlelerle açıklamıştı:[3]

> Kurtuluş Savaşından sonra, Barış Konferansındaki çetin diplomatik savaşmaların sonucu olan bu Andlaşmanın yalnız metniyle yetinilirse, ne Andlaşma hükümlerini gereği gibi anlamak, ne de bunları gerçekleştirmek için en zor koşullar altında harcanmış çabaları hakkıyla değerlendirmek mümkün olur.

Bu açıklamasına şunları da eklemeyi ihmal etmemişti:

> Dört yıl sonra, 1973 de, Lozan Andlaşmasının 50'nci yıl dönümü kutlanacaktır. Devletimizin, uluslararası alanda bugün de temel direği olan bu Andlaşmanın 50 nci yılı yaklaşırken, Konferans tutanaklarının eski yazıda ve eski dilde kalmasına, bugünkü yazımız ve dilimizle bir metinden yoksun bulunmasına gönlüm razı olmadı.

Bu yönde sürdürülen çabaların ilerleyen tarihlerdeki arılamlı bir örneği, *Toplumsal Tarih* dergisinin Temmuz 2003 tarihli 115. sayısında "*80 Yıl Sonra Lozan*" başlıklı dosyada sergilendi. 96. yılında Lozan Barışı'nı ele alan "*Farklı Kesitlerle Lozan'dan Kamuoyuna*

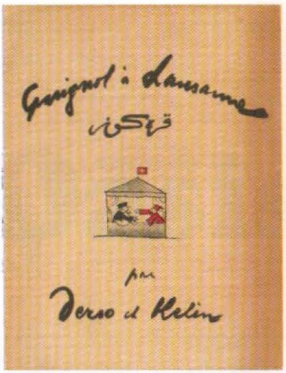
Alois Derso ve Emery Kelen'in kaleminden antlaşmanın imzalanması

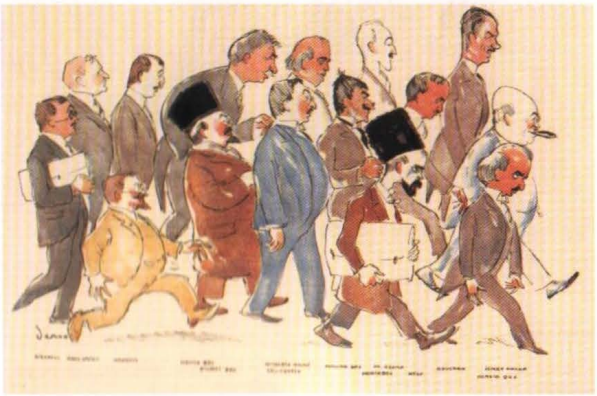
Derso ve Kelen'in perpektifinden konferans sonu: Kapatıyoruz

Yansıyanlar" başlıklı bu dosyanın da aynı yaklaşımın ürünü olduğu söylenebilir. Dosyada yaklaşık 100 yıl önce yaşanan ya da o tarihlerden başlayarak bir dönem süreklilik gösteren ve başta basın olmak üzere çeşitli kanallarla kamuoyuna yansıyan sürecin farklı kesitlerini, gölgede kalan renklerini yakalamak ya da ön plana çıkarmak amaçlandı. Böyle bir çalışmanın Lozan Konferansı ile antlaşmanın hem tanımlanması hem de etkilerinin ortaya konulması bakımından yararlı/yardımcı olacağı düşünüldü. Bunların yanında 4 yıl sonra 100. yılına ulaşmış bir antlaşma olarak değerlendirilecek ve incelenecek olan Lozan Barış Antlaşması hakkındaki araştırmalara katkıda bulunmanın hedeflendiği de söylenebilir.

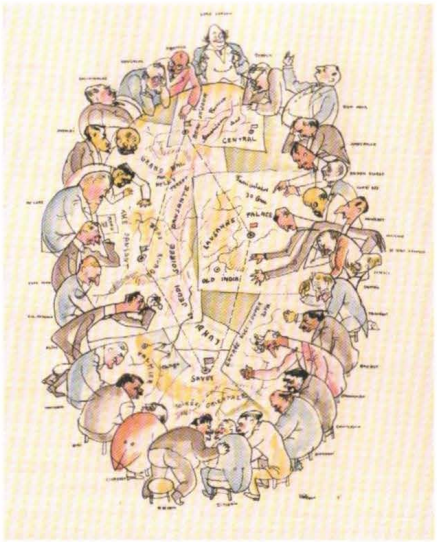
Bu yaklaşım içinde Eminalp Malkoç, "*Yenilgiden Doğan Zafer: 100. Yılına Giderken Lozan Barış Antlaşması Hakkında Değerlendirmeler*" başlığı altında konferans süreci ve anlaşmanın temel gelişme ve özelliklerini anımsatacak genel bir çerçeve oluşturdu. Resul Babaoğlu, "*Lozan'da Kanlı Bir Hadise: Sovyet Rusya Delegesi Vatslav Vorovsky Cinayeti ve İsmet Paşa'ya Suikast Tehlikesinin Yankıları*" başlıklı çalışmasıyla Lozan'da bir Rus diplomata düzenlenen suikastın esrar perdesini aralayarak Vorovsky'nin öldürülmesinden sonra güvenliği tehlikeye düşen ilk isim olan İsmet Paşa'ya yöneltilen suikast girişimlerini işledi. Böylece Lozan Konferansı'nın nasıl bir atmosfer ve konjonktür içinde gerçekleştirildiği hakkında fikir veren bir incelemenin altına imza atmış oldu. Silvart Malhasyan, "*Lozan Antlaşması'nın Ermeni Basınındaki Yansımaları*" başlığıyla Türkiye içindeki ve dışındaki Ermeni basınının Lozan'a nasıl yaklaştıklarını konu alan bir yazı hazırlayarak dosyaya katkıda bulundu. Ermeni basınının Lozan Antlaşması hakkındaki yorumlarını, yorumsuz olarak aktardı. Hadiye Yılmaz Odabaşı, "*Geleneğin İcadından Geleneğin İdamına: Lozan Sulh Bayramı*" başlığını taşıyan araştırmasıyla Lozan Barış Antlaşması'nın, imzalanmasından sonra bir bayram olarak kutlanmasını ele aldı. Araştırmasında bir yandan anlaşmanın Türk kamuoyuna doğrudan bir yansımasını ve ülke yaşamındaki yerini incelerken bir yandan da bu geleneğin Demok-

Alois Derso ve Emery Kelen'in albümünün kapağı

Derso'nun çizimiyle Türk delegeler

Kelen'in oturum yorumu...

Derso ve Kelen'in çizgileriyle Lozan Sarayı'ndaki maskeli balo

rat Parti dönemiyle birlikte bir kenara bırakılmasını, sonra da canlandırılamamasını sorguladı.

Bunların dışında hem görsel düzlemde bir Lozan okumasının yapılabilmesi hem de anlaşmanın kamuoyuna hangi kanallarla nasıl yansıtıldığını örneklemek için konferans sürecinin başlarından anlaşmanın imzalanmasına kadar hatta biraz daha ileri tarihlere gidecek şekilde görsel malzemeyle dosya zenginleştirildi. Bu bağlamda bir yoruma başvurulmadan hatta daha doğrusu buna ihtiyaç da duyulmadan *Akbaba*, *Karagöz*, *Kelebek*, *Yeni Mecmua* ve *Zümrüd-i Anka* gibi dergilerden Eminalp Malkoç tarafından seçilen Lozan karikatürlerinden hareketle sürecin hikayesi adeta görsel bir albüm niteliğinde sergilenmeye çalışıldı. Kuşkusuz bunlar, sürecin kamuoyunun önüne nasıl konulduğunu ve kamuoyunda doğrudan nasıl algılandığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Öte yandan karikatürlere bütün olarak yaklaşıldığında dönemin Türkiye'sinde barışa olan özlem de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal Tarih dergisinin tüm okuyucularının sayının keyfini çıkarması dileğiyle...

Derso'nun Rus delegeler hakkındaki yorumu..

DİPNOTLAR

1 Mehmet Gönlübol-Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 5-57.

2 Ali Naci Karacan, *Lozan*, Nokta Kitap, İstanbul 2006, s.14.

3 *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler-Önsöz-İsmet İnönü*, Çev. Seha Meray, Takım 1, c.1 (Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları-Ülke ve Askerlik Sorunları), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:291, s.XI.

SINIRIMIZ GÖKYÜZÜ

Kurumsal Çözüm Ortaklığı

- Kongre, seminer ve toplantı organizasyonları
- Yurtiçi ve yurtdışı otel rezervasyonları
- Bayii teşvik gezileri
- Uçak biletleri

1988'den beri Oasis

Grubunuza Özel İlgi Turları

- Gastronomi, mimarlık, tarih, müzik, sanat

İstiklal Cad. Union Han 237/1 34420 Beyoğlu-İstanbul
T: +90 212 292 47 14 F: +90 212 292 47 07
oasis@oasis.com.tr www.oasis.com.tr

IATA | Accredited Agent

TÜRSAB
TÜRKİYE SEYAHAT ACENTALARI BİRLİĞİ
ASSOCIATION OF TURKISH TRAVEL AGENCIES

YENİLGİDEN DOĞAN ZAFER:

100. Yılına Giderken Lozan Barış Antlaşması Hakkında Değerlendirmeler

EMİNALP MALKOÇ

LOZAN KONFERANS SÜRECİ VE ANTLAŞMA, BİR BAŞARI HİKAYESİ MİYDİ YOKSA BİR BAŞARISIZLIK MIYDI? ÖNEMLİ BİR SONUÇ MUYDU, DEĞİL MİYDİ? HAKKINDAKİ TÜM TARTIŞMALARA RAĞMEN 100. DOĞUM GÜNÜ KUTLAMALARINA YAKLAŞAN LOZAN ANTLAŞMASI; "YENİLGİNİN ZAFERİ" OLARAK MÜTTEFİKLERİ SAVAŞIN SONUÇLARINA BOYUN EĞERKEN, TÜRKLERİN MÜTTEFİKLERİNİN YAPMADIĞINI YA DA YAPAMADIĞINI GERÇEKLEŞTİRMESİ ANLAMINA GELİYORDU. VERSAY DÜZENİNİ, DOLAYISIYLA ONUN BİR UZANTISI/PARÇASI OLAN SEVR'İ REDDEDEN TÜRKLER DÖRT YILLIK MÜCADELEYE GİRİŞMİŞLER VE LOZAN'LA KENDİ ÇÖZÜMLERİNİ ÜRETMİŞLERDİ.

Osmanlı Devleti'nin 1914 sonbaharında Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmasıyla başlayan macera, tam 4 yıl sonra Rauf Bey'in başkanlığındaki bir heyetin Mondros Ateşkesi'ni imzalamasına bağlı olarak Türk insanının kabuslarını bile aşan bir sonuç doğurmuştu. Özellikle 1915-1917 yıllarında yoğunlaşan paylaşma projelerinin ateşkese dayanarak işgallerle hayata geçirilmesi, sadece pratik açıdan imparatorluğun tasfiyesini getirmemiş; bunun çok daha ötesinde Türkiye'yi siyasi, toplumsal ve kültürel yönlerden bir "yok oluş" felaketiyle karşı karşıya bırakmıştı.

İsmet Paşa Lozan'da Kaynak: Agence Rol-Bibliothéque Nationale de France

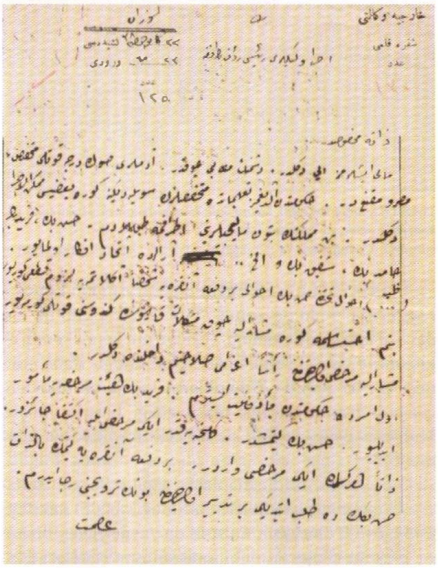
Lozan'a giden Türk heyetinin konferanstan evvel çekilen resmi- (Lozan Konferansı) 16 Kasım 1922
İBB Atatürk Kitaplığı Koleksiyonu

1918 sonbaharıyla birlikte ortaya çıkan ve kısa süre içinde derinleşmeye başlayan Türkiye'nin trajedisi, temelde iki dinamiği harekete geçirecekti. Bunlardan biri, Bülent Tanör tarafından "Yerel Kongre İktidarları" olarak adlandırılan yapılanmaları örgütleyecek olan bazı halk kesimleriydi.[1] İkincisi ise savaş hatta savaşlar boyunca tüm olanaksızlıklarla ve yenilgi gibi sonuçlarla yüzleşmelerine rağmen gerçekte başarılı bir mücadele sergilemiş olan subaylardı. Özellikle kurmaylar, askeri yaşamlarında önce imparatorluğun çöküşüne direnmişler; sonra Dünya Savaşı'nda tüm olumsuz koşullara rağmen büyük bir özveriyle savaşmışlar ve yıllarca sürdürdükleri mücadelenin sonucu olarak Mondros Ateşkesi'yle ortaya çıkan bir "hiç"e teslim olmayı kabul etmemişler, edememişlerdi. Ve nihayet Anadolu (tabii ki Rumeli'yi de kapsayan bir bütünlükle), o dönemin konjonktürü açısından en zor olanı yapacak ve önce Mondros Ateşkesi, ardından Sevr (Sevres) ile kendini açık şekilde gösteren "yok ediş" anlayışına/çabalarına karşı "var olma" mücadelesine girişecek ve dolayısıyla Büyük Savaş'ın sonuçlarını tanımayarak mücadelesini sürdürecekti.[2]

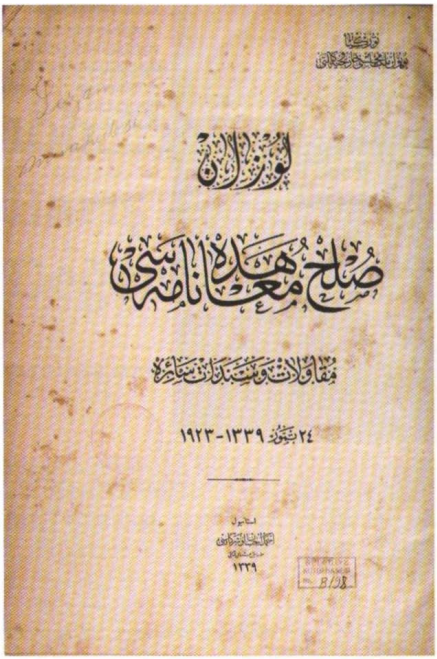
"SON"UN GETİRDİĞİ "BAŞLANGIÇ"A OLAN İNANÇ

Türkiye'nin Ankara merkezli meydan okuyuşu; Sabahattin Özel'in de sık sık vurguladığı gibi işgalci güçlere karşı bağımsızlık savaşı, İstanbul'a karşı ise -farklı kanallar üzerinden- bir iktidar mücadelesi şeklinde yaşanmıştı.[3] Anadolu'da işgalcilere karşı tam bir güven ve inançla sürdürülen Ulusal Kurtuluş/Bağımsızlık Savaşı bir yandan Cihan Savaşı'nın devamı niteliğini taşırken, bir yandan da ülkenin kaderi açısından bir "son"u değil, aksine yeni bir "başlangıç"ı sembolize edecekti. Nitekim bir "son"un yeni bir "başlangıç"a dönüştürüldüğünün göstergesini, Londra Konferansı günlerinde (21 Şubat-12 Mart 1921) *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesi ortaya koymuştu.

Ankara'nın liderliği üstlendiği "var olma" mücadelesinde diplomatik bir aşama olarak değerlendirilebilecek Londra Konferansı hakkında *Anadolu'da Yeni Gün*'de çıkan "*Anlaşabilir miyiz?*" başlıklı yazıda, Avrupa'nın samimiyeti sorgulanırken, Sevr'e dayalı zihniyet değişmeden anlaşmanın imkansızlığına odaklanılmıştı. En önemlisi, tam bağımsızlık olmadan, Yunanlılar ülkeden savaşılarak kovulmadan ve kapitülasyonlar kalkmadan güçlü bir barış yapılamayacağı vurgusuna özen gösterilmişti.[4] Gazetede konferans bir tuzak olarak değerlendirilirken, Yunanistan'ın prestij kaybederek İngiltere'ye daha fazla bağlandığı ve daha önce de gazetede vurgulandığı üzere bir Türk-Yunan savaşının kaçınılmaz görüldüğü yorumu yapılmıştı. Dolayısıyla konferansa yönelik bir beklentinin söz konusu olmadığı/olamayacağı ilan edilmişti.[5]

İsmet Paşa'nın Başbakan Rauf Bey'e Lozan görüşmeleri ile ilgili gönderdiği 22 Aralık 1922 tarihli mektup
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Koleksiyonu

TBMM Hariciye Vekaleti, *Lozan Sulh Muahedenamesi Mukavelat ve Senedat-ı saire*, 24 Temmuz 1923
İstanbul, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi 1923

Üstelik Muhittin (Birgen) Bey tarafından Londra Konferansı'ndan bir sonuç çıkma ihtimalinin ilk andan itibaren bulunmadığı, Türkiye'nin kendi kendine kalkınma çabası sergilemesi zorunluluğu ifade edilmiş; bunlar için de Yunanlıların yenilerek ülkeden çıkartılmasının öncelik teşkil ettiği hatırlatılmıştı. Muhittin Bey, yazısına şu sözlerle son noktayı koymuştu:[6]

> Bundan sonra düşmanlarla yapılacak sulh onların yapmak istedikleri sulh değil, bizim istediğimiz sulh olacaktır. Bu sulh da yavaş yavaş, bizim istediğimiz şerait dahilinde sulh mücadelesi için hazırlıklarımızı ikmal ede ede yapılacak bir sulhtur. Öyle bir sulh ki ancak onu düşünmeliyiz. Ve onu düşünebilmek için de evvela Yunanistan'ı düşünmek mecburiyetindeyiz.

Gazetede seslendirilen azim/inanç doğrultusunda süreç, 30 Ağustos 1922 tarihli zafer ve sonrasında 11 Ekim 1922 Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından konferans diplomasisine taşınmıştı. Türkiye'nin bu noktada temel hedefi, diplomatik ve askeri araçlara başvurularak ulaşılmış konuma uygun siyasi ve hukuki çözümün sağlanmasıydı.[7] Bu noktada belirtmek gerekir ki İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'un Türklerin, "bir elde Misak-ı Milli, bir elde kılıç" olduğu halde konferansa girdikleri yaklaşımı, *Anadolu'da Yeni Gün*'ün anlayışıyla bir ölçüde uyuşmaktaydı.[8]

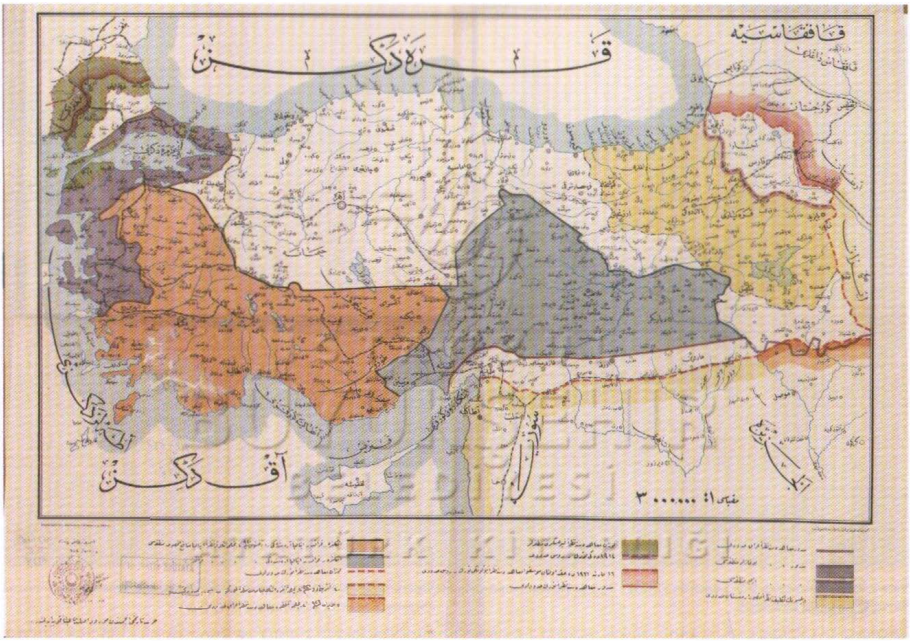
MÜCADELEDE ETAP DEĞİŞİKLİĞİ

Mudanya Mütarekesi görüşmeleri sırasında kararlaştırılan barış antlaşmasının yapılabilmesi için Lozan'da (Lausanne) toplanacak konferans, iki oturum dizisi halinde gerçekleştirilmişti. Konferansa bir yanda Türkiye; diğer yanda Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri olarak İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Sırp-Hırvat-Sloven Devletleri (sonraki Yugoslavya), Yunanistan ve Romanya katılacaktı. Sovyetler Birliği, Ukrayna ve Gürcistan da Boğazlar konusu değerlendirilirken toplantıda yer alacaklardı. ABD ise konferansa gözlemci göndermişti.

Türk tarafı konferansta Dışişleri Bakanlığına getirilen İsmet Paşa[9] (başdelege), Sıhhiye Bakanı Rıza Nur (ikinci delege) ve Maliye Bakanı Hasan Saka'nın (delege) bulunduğu; Celal Bayar, Zekai Apaydın, Zülfü Tigrel, Münir Ertegün, Hikmet Bayur, Tevfik Bıyıklıoğlu (Kur. Yarb.), Şükrü Kaya ve Fuat Ağralı gibi isimlerin danışmanlıkla görevlendirildiği 36 kişilik bir heyetle temsil edilmişti.[10] Türk heyeti Lozan'a Ermeni yurdunun söz konusu olmayacağı; Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin isteneceği; Batı Trakya için Misak-ı Milli'nin esas alınacağı; Boğazlar ve Gelibolu'da yabancı güç kabul edilmeyeceği; kapitülasyonların kaldırılması, azınlıklar sorununun mübadele ile çö-

Lozan'da İsmet Paşa Başkanlığındaki heyet
İBB Atatürk Kitaplığı Koleksiyonu

1928 tarihli Sevres, Lozan ve diğer antlaşmalara göre sınırları gösteren Türkiye haritası. Ölçek: 1:3.000.000
İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası-İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Koleksiyonu

MUHİTTİN BEY, MART 1921'DE ADETA İKİ YIL SONRA İMZALANACAK OLAN LOZAN ANTLAŞMASI'NI TANIMLAMIŞTI: "BUNDAN SONRA DÜŞMANLARLA YAPILACAK SULH ONLARIN YAPMAK İSTEDİKLERİ SULH DEĞİL, BİZİM İSTEDİĞİMİZ SULH OLACAKTIR. BU SULH DA, BİZİM İSTEDİĞİMİZ ŞERAİT DAHİLİNDE SULH MÜCADELESİ İÇİN HAZIRLIKLARIMIZI İKMAL EDE EDE YAPILACAK BİR SULHTUR. ÖYLE BİR SULH Kİ ANCAK ONU DÜŞÜNMELİYİZ..."

zülmesi ve borçların paylaştırılması gibi hususları içeren 14 maddelik bir direktifle gelmişlerdi.[11]

Konferans süresince Türk heyetinin yürüttüğü ve büyük ölçüde Mustafa Kemal Paşa tarafından yönlendirildiği anlaşılan diplomatik strateji ve taktikler, Sönmezoğlu'nun da işaret ettiği gibi görüşme salonu dışındakiler ve salondakiler olarak kategorilendirilebilir. Konferans öncesi ya da konferans sırasındaki salon dışı strateji ve taktikler, Saltanatın kaldırılması, Halk Fırkası'nın kurulacağının ilanı, kadın haklarına yönelik yaklaşımlarla örneklenebileceği üzere çağdaşlaşma çabalarında Batı'yı yadsımayacak yeni bağımsız-egemen Türkiye Devleti'nin ortaya çıkışının kabul ettirilmesi amaçlıydı. Toplantı salonlarında ise İtilaf Devletleri'ni galip, Türkiye'yi yenilmiş taraf olarak gören devletlere karşı bunların çıkar çatışmalarından yararlanmayı, Rusya'yı bir denge unsuru olarak kullanmayı ve çeşitli konularda diplomatik pazarlıklara girişmeyi içeren taktiksel bir çizgi takip edilmişti. Bunlara karşı, Türkiye'nin rakibi durumundaki grup bir bütünlük sağlamayı başaracaktı.

Konferansın ilk oturum dizisi 20 Kasım 1922 tarihinde başlamış; ilk aşamada İsmet Paşa, Türkiye'nin bağımsız-egemen bir devlet olarak varlığını tanıtmaya ve diğer ülkelerle eşit hak ve yetkilerin geçerliliğini anlatmaya çalışmıştı.[12] Bu bağlamda İsmet Paşa, sorunları görüşmek üzere kurulan üç komisyondan (Birinci Komisyon: Ülke, sınırlar, vatandaşlık, azınlıklar, Boğazlar; İkinci Komisyon: Türkiye'deki yabancılara uygulanacak rejim, kapitülasyonlar, ayrıcalıklar; Üçüncü Komisyon: Ekonomik ve parasal işler, Osmanlı borçları)[13] birinin başkanlığının Türklere verilmesini ve bir Türk'ün genel sekreter yardımcısı olmasını istemiş fakat kabul ettirememişti.[14] Dışişleri Bakanı Lord Curzon öncülüğündeki İngiliz cephesi, Musul ve Boğazlar meselelerine; Fransızlar ise borçlar meselesine ağırlık vermişlerdi. Yunanlılarla mübadelenin yapılması konusunda anlaşıldığı bu ilk dönem toplantı dizisi, Türk tarafının İtilaf Devletleri'nin ortak tasarısını reddetmesi üzerine 4 Şubat 1923'te kesilmişti.

İsmet Paşa, Ankara'ya döndüğünde TBMM'de yoğun tartışmalar yaşanmış; öte yandan tarafların temasları sonucunda aslında Türkiye açısından çok anlamlı bir tarihte, TBMM'nin açılış günü olan 23 Nisan'da üç ay devam edecek ikinci oturum dizisi başlamıştı.[15] İkinci oturumlar dizisinde İngiltere'yi Curzon yerine Sir Horace Rumbold temsil etmişti.[16]

Vatan, 25 Temmuz 1923. Dün Lozan'da Türkiye ile 9 devlet arasında Barış Antlaşması imzalandı

Vatan, 29 Temmuz 1923. Yedi devletle savaş haline son veren anlaşma Lozan'da nasıl imzalandı?

Vatan, 1 Ağustos 1923. Vatan, Lozan'ı imzalayan delegelerle imzalarını meşhur karikatürist Derso'nun kaleminden kamuoyuna taşımıştı

İsmet Paşa'nın İstanbul'da karşılanışı
İBB Atatürk Kitaplığı Koleksiyonu

Ağırlık noktaları arasında kapitülasyonların kaldırılmasının yer aldığı[17] ikinci oturumlar dizisinin sonu, 17 Temmuz'da yapılan toplantılarda üç komisyonun sorunlar üzerinde anlaşmaya varmasıyla şekillenmişti.[18] Nitekim 19 Temmuz tarihli *Vatan* gazetesi "*Konferans resmen işini bitirmiştir. Lozan'da merasim hazırlığıyla vakit geçiyor*" manşetini atmıştı.[19]

YENİLGİNİN ZAFERİ

İkinci Meşrutiyet'in eski başkent İstanbul'da ilan edildiği güne denk düşen 24 Temmuz'da Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştı. TBMM tarafından 23 Ağustos 1923 tarihinde onaylanacak antlaşma, 143 maddelik esas antlaşma ile 17 ayrı protokol ve sözleşmeden oluşmaktaydı.[20]

Anlaşma çerçevesinde Türkiye'nin sınırları, -güney sınırları hariç- Misak-ı Milli'ye uygun olarak çizilmişti. Kapitülasyonlar kaldırılmış ve savaş tazminatı ödenmesi gündemden çıkarılmış; borçlar ve ödemelerine yönelik genel bir çerçeve oluşturulmuştu. Mübadelenin gerçekleştirilmesi, Türkiye'deki yabancılarla yabancı kurumların ve okulların Türk kanunlarına bağlı olması kabul edilmişti. Türkiye, Boğazlarda tam kontrol hakkını kullanmamakla beraber, egemenliğini ve bağımsızlığını sınırlayan unsurların büyük bir kısmını ortadan kaldırmıştı.[21] Türkleri Avrupa'dan

Lozan Antlaşması'ndan sonra bina dışında sohbetler. İBB Atatürk Kitaplığı Koleksiyonu

kovma, Anadolu'da Ermeni ve Yunan devletleri kurma senaryoları iflas etmişti.[22]

Antlaşmadan sonra işgalcilerin İstanbul'u boşaltmalarıyla Misak-ı Milli önemli ölçüde hayata geçirilmiş, dolayısıyla mücadele sırasında izlenen dış politika temel hedeflerine kavuşturulmuştu. Bununla beraber Lozan'dan arta kalan ya da onun uzantısı, ahali mübadelesine bağlı etabli (yerleşik) sorunu, İngiltere ile Musul ve Fransa ile Osmanlı borçları gibi meseleler, Cumhuriyet Türkiyesi'nin erken hatta en erken dönem dış politik sorunlarını oluşturacaktı.[23]

LOZAN'IN NE OLUP OLMADIĞINA İSMET PAŞA 1923'TE SON NOKTAYI KOYMUŞTU!

Lozan Konferans süreci ve antlaşma, bir başarı hikayesi miydi yoksa bir başarısızlık mıydı? Önemli bir sonuç muydu, değil miydi?

İsmet Paşa, TBMM'de onaylandığı gün, Lozan Antlaşması'nı şu cümlelerle tanımlamıştı:

Lozan'da antlaşma sonrası. İBB Atatürk Kitaplığı Koleksiyonu

Hasan Saka, İsmet İnönü, Dr. Rıza Nur, Lozan Barışına giderken
İBB Atatürk Kitaplığı Koleksiyonu

> Arkadaşlar! Bu toprağın evlâtlarının kanı ecnebilerin yeddi tasarrufunda idi. Ecnebiler bu memleketin en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün siyasetine en kuvvetli bir salâhiyetle nüfuz ve hulûl etmişlerdi. Sahibi izan ve insaf hiçbir kimse Osmanlı İmparatorluğunun artık bir mevcudiyeti hâkime ve müstakille halinde bulunmadığına zerre kadar şüphe etmiyorlardı... Mütarekeden sonra geçen safahat için âlâmınızı, ıztırabınızı tahrik etmek istemem. Çok mevani ve müşkülâta mâruz kalmışızdır... Efendiler! Elimizdeki vesaik bir mücadelei siyasiye devrinin netayicidir... Lozan Konferansı milletimizin Avrupa ortasında davet olunduğu büyük bir imtihandır.

Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye açısından anlamına yönelik ise şu ifadelere başvurmuştu:

> Mütecanis, yeknesak bir vatan, bunun dâhilinde harice karşı şu gayritabiî kuyuttan ve hükümet içinde hükümet ifade eden dahilî imtiyazattan müberra bir vaziyet; gayritabiî mükellefiyatı maliyeden âzâde bir hal, hakkı müdafaası mutlak, menabii mebzul ve serbest bir vatan. Bu vatanın adı Türkiye'dir. O Türkiye'yi bu muahedenameler ifade ve tavzih etmektedir.

SAVAŞA SON VEREN BARIŞ

Lozan Barış Antlaşması'nı değerlendirilebilmenin temel koşullarından biri, -Büyük Savaş sonrası ortaya çıkan şartları ve konjonktürü gözeterek- o günlerin yeni dünya sistemini temsil eden Versay (Versailles) düzeniyle (ya da zihniyetiyle) yan yana koymaktır. Versay düzeni; Almanlara imzalatılan Versay başta olmak üzere Saint Germain (Avusturya), Trianon (Macaristan), Neuilly (Bulgaristan) ve bunların en acımasızı ama hepsinin aksine hiç yürürlüğe girmeyecek olan ve bu sistemin Türkiye uzantısı durumundaki Sevr'den oluşmaktaydı. Bunlar, savaş galiplerinden en başta İngiltere (Başbakan David Lloyd George) ve ardından Fransa (Cumhurbaşkanı Raymond Poincare, Başbakan Georges Benjamin Clemenceau) ile ABD'nin (Başkan Woodrow Wilson) karar ve yönlendirmeleriyle hazırlanmışlardı.

Savaşta yenilen devletler, bu antlaşmalarda ne karar ne de söz sahibi olmuşlar, dolayısıyla kaçınılmaz şekilde dikte etme anlayışıyla biçimlendirilen Büyük Savaş'ın getirdiği dünya düzeni, aslında sorunlu bir sistem olarak yerini almıştı. Çünkü temelde galiplerin emperyalizmine hizmet edecek tek taraflı dayatma niteliğinde ortaya çıkmıştı. Galiplerin düzeni olan Versay'ın savaşa yol açan ortalama 150 yıllık sorunları giderme gibi bir kaygı ya da çözüm anlayışına dayanmaması, onu bir dayatma olma noktasından daha ileriye taşımayacaktır.

Üstelik anlaşmaların giriş kısmında Milletler Cemiyeti'nin kuruluş sözleşmesi zorunlu olarak yer almıştı. Bu biçimsel/şekli dayatma, barış düşmanı - savaş suçlusu - insanlık suçu - suçun maddi karşılığı - savaş tazminatı denklemi içinde başlı başına manevi, maddi ve kitlesel bir aşağılama idi. Hikmet Bayur'un bunları "gerek maddeten, gerek manen öldürücü ve ezici" olarak tasvir etmesi[25] ya da Zafer Toprak'ın Hitler'in önünü açan unsurlar olarak altını çizmesi[26] şaşırtıcı değildir. Sorunlar çözülmediğinden çarpık bir düzenin ürünleri, iki savaş arasındaki dönemi biçimlendirirken gerçekte büyük savaşın devamı adeta bir zorunluluğa dönüşmüş; savaş, beklenen gelecek halini almıştı. Aslında kaçınılmaz olan temel sonuç, Versay düzeninin 20 yılı çıkaramayacak olmasıydı.[27]

Lozan Antlaşması ise müttefikleri savaşın sonuçlarına boyun eğerken, Türklerin müttefiklerinin yapmadığını ya da yapamadığını gerçekleştirmesi anlamına geliyordu. Versay düzenini, dolayısıyla onun bir uzantısı/parçası olan Sevr'i reddeden Türkler dört yıllık mücadeleye girişmişler ve Lozan'la kendi çözümlerini üretmişlerdi.[28] Bu açıdan yaklaşıldığında konferans ve anlaşma, diplomatik düzlemde bir hesaplaşmayı içermekteydi. Türkiye, Büyük Savaş ve sonuçlarıyla yüzleşmiş ve hesaplaşmıştı ki bu ikinci savaşa bulaşmamasının gerekçelerinden birini ortaya çıkartacaktı.[29]

Öte yandan biçimsel görünen gerçekte doğrudan zihniyeti sergileyen yukarıdaki gibi bir aşağılama Lozan için söz konusu değildir. Lozan, eşitlik anlayışıyla yoğrulan uzlaşma idi ki zaten bir uzlaşmada herkes her istediğini alamaz. Lozan'ı 100. yılına taşımak üzere olan en temel dinamiklerden biri kuşkusuz güçlü bir uzlaşma özelliğine sahip olmasıdır. Bu arada hatırlatmak gerekir ki Baskın Oran'ın uzlaşma,[30] Sina Akşin'in "büyük ve tarihsel bir pazarlık" olarak tanımladığı bu sürece son noktayı koymamak savaşın devam etmesi zorunluluğunu getirecekti[31]. Dünya kamuoyunun savaş perdesinin kapanmasını beklediği bir dönemde, hele ulaşılan noktaya kadar sergilenen özveri düşünüldüğünde doğal olarak savaşa devam öncelik arz eden bir tercih olmayacaktır.

Özetlemek gerekirse, her şey Sevr'in bir basamağı durumundaki Mondros'un 7. maddesinin uygulanmasının bağımsızlık mücadelesini kaçınılmaz/zorunlu kılmasıyla başlamış ve yine her şey Lozan'da bitmişti. Türkler, bir esaret ve daha ötesinde "yok ediş"i hedefleyen 433 maddelik detaylı bir anlaşma olan Sevr'i geçersiz kılmış ve 143 maddelik Lozan ile özgürlüğe ulaşmışlardı.[32] Bu sonucu, Osmanlı İmparatorluğu yerine bağımsız bir devletin kuruluşunu, eşit şartlardaki bir anlaşmayla Avrupa, Asya ve Amerika kıtalarının güçlü devletlerine onaylatmışlardı.[33] Bu noktada Zafer Toprak'ın "uluslararası planda Sevr Milli Mücadele'nin dününü, Lozan ise yarınını simgeler"[34] değerlendirmesi, günümüzde geçerliliğini koruyan 20. yüzyılın ilk çeyreğinden kalma tek düzen niteliğine sahip Lozan açısından çok anlamlıdır. Alkışlanacak bu eserin yaratılmasında tartışmasız şekilde Mustafa Kemal Paşa'nın eşsiz önderliği ve İsmet Paşa'nın uyguladığı ağırbaşlı diplomasi ve çabaları belirleyici olmuştu.[35] Nihayet Büyük Savaş'a son veren antlaşmalarla, Lozan'ın karşılaştırması da öncelikle bu antlaşmayı doğrudan ve gerçek anlamıyla savaşa son veren -belki de iddialı bir yaklaşımla bitmeyen- barış konumuna yükseltmektedir.[36]

EMİNALP MALKOÇ - İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık AŞ, İstanbul 1998; Tanör, *Kurtuluş*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık AŞ, İstanbul 1997, s.69-74.

2 Zafer Toprak. "*Sevr ve Lozan Cumhuriyet öncesi Türkiye'nin kaderini belirleyen iki önemli antlaşmaydı. Bu iki antlaşmayı bağımsız düşünmek olanaksızdır. Uluslararası platformda Türkiye'nin varoluş sürecini, bu arada Milli Mücadeleyi bu iki antlaşmanın ışığında anlamak gerekir. Bu nedenle Osmanlı'yı çökerten Sevr ile Lozan'daki başarı arasındaki bağ Milli Mücadele'nin to kendisiydi; silahlı mücadeleydi*" değerlendirmesini yapmaktadır. Zafer Toprak. "80 Yıl Sonra Lozan". *Toplumsal Tarih*, sy.115/Temmuz 2003, s.65; Toprak, "Lozan Antlaşması-1923:Bir Ulus-Devletin Doğuş Öyküsü", *Güncel Tartışmalar Işığında Lozan*, Lozan Mübadileri Vakfı Yayını, İstanbul 2017, s.118-126.

3 Sabahattin Özel, *Atatürk ve Atatürkçülük*. Derin Yayınları. İstanbul 2008, s.151-66; Özel, *Mustafa Kemal Atatürk, Yeni Gerçekler Yeni Düşünceler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.181. Ankara-İstanbul mücadelesi için bkz.: Eminalp Malkoç, *Cumhuriyet'ten BüyükSöylev'e Ankara-İstanbul İkilemi (1923-1927)*, Derin Yayınları, İstanbul 2014, s.6-48.

4 "Anlaşabilir miyiz?". *Anadolu'da Yeni Gün*, 25 Şubat 1920 [1921], s.1.

5 "Karıştırıcı konferans", *Anadolu'da Yeni Gün*, 11 Mart 1920 [1921], s.1. Mdivani (Polikarp Gurgenoviç) *de Hakimiyet-i Milliye*'ye verdiği 21 Şubat 1921 tarihli demecinde, Londra Konferansı'nı emperyalistler'in yeni bir oyunu olarak nitelendirmişti. Sabahattin Özel-Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu, *Osmanlı'dan Milli Mücadele'ye Seçilmiş Mülakatlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.305-306.

6 Muhittin. "Konferanstan sonra neyi düşünmeliyiz?", *Anadolu'da Yeni Gün*, 23 Mart 1920 [1921], s.1. Muhittin Bey, hakhlığını ve gerek kendisinin gerek gazetenin yaklaşımlarının doğruluğunu, "*En büyük hakikat*" başlığı altında tekrarlayacaktı. Muhittin. "En büyük hakikat", *Anadolu'da Yeni Gün*, 28 Mart 1920 [1921], s.1.

7 Faruk Sönmezoğlu, "Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der.: E. Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul 2004, s.95.

8 Salahi Sonyel. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.301.

9 İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa tarafından israrla tercih edilmişti. Buna karşın Osmanlı geleneğinden gelen Bekir Sami Bey'in sakıncası. Londra Konferansı'nda ortaya çıkmıştı. Sönmezoğlu, s.96-97. En güçlü aday durumundaki Rauf Bey ise başbakan sıfatını taşımaktaydı. Daha da önemlisi Mondros Ateşkesi'ni imzalamış; Batı eğilimli, İngiliz dostluğu yanlısıydı. Sonyel, s.294

10 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne* (2. Kitap), Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s.283; Mahmut Gologlu. *Milli Mücadele Tarihi-V*, 1923 *Türkiye Cumhuriyeti*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.5-6; Baskın Oran, "Lausanne Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası*, c.1 (1919-1980), ed.: B. Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.217.

11 Gologlu, s.8-9; Oran, s.217-218.

12 Sönmezoğlu, s.96-97.

13 Komisyonların çalışmaları, tutanak ve raporları hakkında bkz.: *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler-Önsöz-İsmet İnönü*, çev.: Seha Meray, Takım 1, c.1 (Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları-Ülke ve Askerlik Sorunları), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:291; *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler*, çev.: Seha Meray, Takım 1, c.2 (İkinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları-Yabancılara Uygulanacak Rejim), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:319; *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler*, çev.: Seha Meray, Takım 1, c.3 (Üçüncü Komisyonun Tutanakları ile Raporları-İktisat ve Maliye Sorunları), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:320. Lozan Konferansı ve antlaşma açısından değerlendirilmesi gereken eserler arasında Bilal Şimşir (Lozan Telgrafları, c.1-2, TTK Yayınları 1990/1994) ile Salahi R. Sonyel'in (Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası, TTK Yayınları 2006) çalışmalarını da zikretmek gerekir.

14 Turan, s.285; Sonyel, s.303-304.

15 Sönmezoğlu, s.97-98.

16 Turan,s.287.

17 Sönmezoğlu, s.98.

18 Sonyel, s.355. Ayrıntılar hakkında bkz.: *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler*, çev.: Seha Meray, Takım 2, c.1/1 (Konferansın İkinci Dönemine İlişkin Tutanaklar ile Belgeler, 23 Nisan-24 Temmuz 1923), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:338; *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler*, çev.: Seha Meray, Takım 2, c.1/2 (Konferansın İkinci Dönemine İlişkin Tutanaklar ile Belgeler, 23 Nisan-24 Temmuz 1923), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:342.

19 *Vatan*, 19 Temmuz 1923, s.1.

20 Turan, s.287; Sönmezoğlu, s.98; Oran, s.220,223. Ayrıntı için bkz., *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler*, çev.: Seha Meray, Takım 2, c.2 (Konferansda İmzalanan Senetler 30 Ocak ve 24 Temmuz 1923), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:348; Soysal, s.72-244.

21 Mehmet Gönlübol-Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1999)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s.55; Toprak, "80 Yıl Sonra Lozan", s.71; Toprak, "Lozan Antlaşması-1923: Bir Ulus-Devletin Doğuş Öyküsü", s.118-126.

22 Turan, s.311.

23 Sönmezoğlu, s.98.

24 *TBMMZC*, C.1, İ.9, 23.8.1339, s.264-291.

25 Hikmet Bayur, "Son Yirmi Beş Yıllık Tarihimize Bakışlar", *Belleten*, c.2/sy.7-8 (Temmuz-İ. Teşr'in 1938), s.329-331; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, c.1 (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s.67; Toprak. "Lozan Antlaşması-1923: Bir Ulus-Devletin Doğuş Öyküsü", s.118-126.

26 Toprak. "80 Yıl SonraLozan", s.66;"Lozan Antlaşması-1923: Bir Ulus-Devletin Doğuş Öyküsü", s.118-126.

27 Zafer Toprak'ın çeşitli akademik platformlarda vurguladığı gibi günümüzde Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarını aynı kaynaktan beslenen 20. yüzyılın tek Büyük Savaşı olarak gören yeni bir yaklaşım/ekol söz konusudur. Bu yaklaşım 1920'lerle 1930'ları uzun bir ateşkes dönemi olarak ele almaktadır. Bu farklı değerlendirme çerçevesinde bakıldığında Versay düzeni, yukarıda bahsedilen yönleriyle Birinci Dünya Savaşı'nı adeta 20. yüzyılın bitmeyen savaşı haline sokmakta ve süreç 1939-1945 arasında devam etmektedir. Hatta büyük savaşın sonuçları, 20. yüzyılın ikinci yarısının adını koymaktadır. Diğer yandan ister Birinci Dünya Savaşı'na son veren anlaşmalar noktasından yaklaşılsın, ister savaşın ilk aşamasına son veren antlaşmalar olarak değerlendirilsin Lozan'ın konumunun pek değişmediği rahatlıkla söylenebilir. Hatta çok iddialı bir perspektifle her iki yaklaşımın da Lozan'ı doğrudan ve gerçek anlamıyla Versay zihniyetinin eşitlik ve barış temelli bir alternatifi ya da alternatiflerinden biri durumuna getirdiği iddia edilebilir. Çünkü -son derece basit bir yaklaşımla- Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan anlaşmalarla kurulan düzen kısa sürede yürürlükten kalkarken Lozan geçerliliğini korumuştu. Üstelik Lozan'ın geçerliliğini İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da koruması ve günümüzde de bu özelliğe sahip olması nedeniyle, onun savaşa son veren barış olarak, aslında ana hatlarıyla bile olsa geçerli bir rol model durumunda bulunduğu iddiası da ortaya atılabilir.

28 Oran, s.105.

29 Toprak, "Lozan Antlaşması-1923: Bir Ulus-Devletin DoğuşÖyküsü", s.118-126.

30 Oran, s.219.

31 Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, c.2, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık AŞ, İstanbul 1997, s.46.

32 Oran, s.118-138;Tanör, s.39-42.

33 Turan, s.290; Gönlübol-Sar, s.59; Tanör, *Kurtuluş*, s.123; Oran, s.48.

34 Toprak, "80 Yıl Sonra Lozan", s.65; Toprak, "Lozan Antlaşması-1923: Bir Ulus-Devletin Doğuş Öyküsü", s.118-126.

35 Sonyel, s.356; Turan, s.290.

36 Tanör, *Kurtuluş*, s.123; Oran, s.219.

LOZAN'DA KANLI BİR HADİSE:

Sovyet Rusya Delegesi Vatslav Vorovsky Cinayeti ve İsmet Paşa'ya Suikast Tehlikesinin Yankıları

RESUL BABAOĞLU

LOZAN KONFERANSI'NIN DEVAM ETTİĞİ GÜNLERDE SOVYET RUSYA DELEGESİ VATSLAV VOROVSKY'NİN KALDIĞI OTELİN RESTAURANT BÖLÜMÜNDE İSVİÇRE VATANDAŞI MAURITZ CONRADI TARAFINDAN ÖLDÜRÜLMESİ VE BU OLAYIN ARDINDAN TÜRK HEYETİNİN BAŞ DELEGESİ OLAN İSMET PAŞA'YA SUİKAST TEHLİKESİNİN BELİRMESİ, SÖZÜ EDİLEN DÖNEMDE OLDUKÇA YAYGIN SİYASAL ŞİDDET UNSURLARINDAN BİRİ OLAN SUİKAST OLGUSUNU TEKRARDAN GÜNDEME TAŞIMIŞTIR. VOROVSKY CİNAYETİNDEN SONRA İSMET PAŞA'YA DA SUİKAST TEHLİKESİNİN BAŞ GÖSTERMESİ, LOZAN KONFERANSI'NIN AYRI BİR YÖNÜNÜ TEŞKİL ETMESİNİN YANINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞUNUN ZORLU BİR SÜRECİN SONUCUNDA GERÇEKLEŞTİĞİNİ ORTAYA KOYMAKTADIR.

Modern zamanlarda olduğu gibi, modernite öncesi dönemde de suikastler, siyasi yaşamın bir parçasıydı. Büyük İskender'in başarıları konusunda herkes bilgi sahibidir ancak babasına düzenlediği suikast sonrasında iktidarı eline geçirdiği konusu es geçilir genellikle. Julius Sezar'ın ellerindeki gücü bitirebileceği korkusunu taşıyan Romalı senatörler de iktidar paylaşımındaki önemli bir engeli ortadan kaldırmayı umarak Sezar'a karşı suikast düzenlemişlerdir. Romalıların Filistin'i idare ettikleri dönemde *Sicari* diye bilinen tutucu Yahudi grup, Yahudilerin siyasi bağımsızlıklarını yeniden elde etmeleri amacıyla Roma İmparatorluğu'na karşı şiddet eylemlerini başlatmaları konusunda Yahudi toplumuna çağrıda bulunuyordu. Bu öğütün en yaygın eylemleri suikastlara dayanıyordu. Roma İmparatorluğu ile iş birliği halinde olan ılımlı Yahudi dinsel otoritelerini bu tutumlarından vazgeçirtmek için suikast eylemlerini de içeren şiddete başvurmuşlardır.[1] Bazen de siyasal suikastlar belirli şahsiyetlerin siyasal hayatta ortadan kaldırılmaları için değil, bir isyanın ya da toplumsal hareketin başlatıcısı olabilir ya da uluslararası çapta bir siyasal krizin fitilini ateşlemek için de kullanılabilir. Kuşkusuz tarihe yön veren siyasal cinayetlerin bilinen en popüler örneği Avusturya-Macaristan Veliahtı Ferdinand'ın karısı ile birlikte Saraybosna'da milliyetçi aktivist bir Sırp öğrenci tarafından öldürülmeleri olsa da, insanlığın uzun tarihsel geçmişi benzer suikastlara sahne olmuştur.

Bütün bunlar bir yana, Batı dillerine "*suikast*" mefhumunu (*Haşhaşi=Assassination İngilizce/Assassinat Fransızca/Asesinato İspanyolca*) miras bırakan insanlık tarihinin en hunhar ve kararlı suikast şebekesi olarak da tarif edebileceğimiz *Haşhaşiler*, Hasan Sabbah önderliğinde örgütlenerek Büyük Selçuklu Devleti'nin iktidar döneminde adından korkuyla söz ettirmiştir. Ernest W. Heine ve Wladimir Bartol gibi Batılı romancıların gerçek ile efsanenin mezcedildiği fantastik eserlerinde ayrıntılı betimlemelerle yer verilen Haşhaşilerin suikast eylemleri, okuyucuyu suikast olgusunun insanlık tarihindeki en acımasız örnekleriyle buluşturmuştur.

Ulus-devletlerin tarih sahnesine çıkacağı ve imparatorlukların çözülme sürecini başlatan 20. yüzyılı hazırlayan döneme gelindiğinde siyasal şiddet ve komplo niteliğindeki eylemlerle niteliğini kazanan yeni bir mücadele yöntemi yaygınlık kazanacaktır. Suikastlar çağı olarak da tanımlanan bu dönemde girişilen suikast eylemleri, her yönüyle insanlığı dehşete düşüren siyasal istikrarsızlıklar ve uluslararası

krizlere yol açan etkiler yaratmıştır. Michael Newton, *Suikastlar Çağı* başlığını taşıyan kitabında *haklı çıkarılabilir/mazur görülebilir öldürme eylemi* (a justifiable killing) olarak gördüğü suikast eylemlerinin siyasal mücadelelerde hedefe ulaşabilmek için kullanışlı bir araç olduğunu belirtmektedir.[2]

Bu tarihsel uzamda değerlendirildiğinde, Lozan Konferansı'nın devam ettiği günlerde Sovyet Rusya Delegesi Vatslav Vorovsky'nin kaldığı otelin restaurant bölümünde İsviçre vatandaşı Mauritz Conradi tarafından öldürülmesi ve bu olayın ardından Türk heyetinin baş delegesi olan İsmet Paşa'ya suikast tehlikesinin belirmesi, sözü edilen dönemde oldukça yaygın siyasal şiddet unsurlarından biri olan suikast olgusunu tekrardan gündeme taşımıştır. Mebzul miktardaki Lozan araştırmaları külliyatında gözden kaçan bu olayın tarihsel bağlamında değerlendirilmesi; hem Lozan Konferansı sırasında dünya gündemini meşgul eden önemli bir olayı masaya yatırmayı hem de I. Dünya Savaşı sonrasında suikastlar yoluyla gerçekleşen siyasi hesaplaşmalar düşünüldüğünde, İsmet Paşa üzerinden Türkiye'deki yeni rejime yönelik muhtemel bir eylemin niteliğini tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

LOZAN KONFERANSI VE SOVYET RUSYA'NIN TEMSİL SORUNU

20-24 Eylül 1922 tarihleri arasında Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı R. Poincaré, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve İtalya'nın Paris Büyükelçisi K. Sforts Paris'te bir araya gelerek barış konferansının Lozan'da toplanmasına karar vermişlerdir. Konferansın resmi adından da anlaşılacağı üzere (Yakın Doğu İşleri ile İlgili Lozan Konferansı) Türkiye, Boğazlar ve Yakın Doğu'da savaş sonrası dönemin koşullarını belirlemek amacıyla ilgili ülkeler Lozan'a davet edilmişlerdir. İngiltere, Fransa, İtalya, Türkiye, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Japonya'nın davet edildiği konferans için ilk etapta Sovyet Rusya'nın adı geçmemiştir. Oysa müttefiklerin Ekim ayında Paris'te konferansın toplanmasına ilişkin almış oldukları karardan sonra Sovyet Rusya Hükümeti, katılımcı ülkelere müracaat ederek Orta Doğu ve özellikle Boğazların kaderinin belirleneceği bu konferansta Rusya'nın onayı olmadan bir karara varılmasının imkânsız olduğu yönünde itirazını bildirmiştir.[3] Sovyet Rusya'nın Lozan Konferansı'na katılma isteğine Türkiye'nin verdiği cevap oldukça temkinli ifadeler içermektedir. Sovyet Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'nın konferansta müzakere edilecek tüm konulara değil, yalnızca Boğazlarla ilgili oturumlara katılmalarının uygun olduğunu içeren cevapta Türkiye'nin Moskova ve Kars antlaşmalarıyla Sovyet Rusya ile arasındaki ihtilafları çözdüğü, oysa Lozan Konferansı'nda Türkiye'nin savaş halinde bulunduğu ülkelerle barış antlaşması imzalamanın yollarını arayacağı vurgulanmıştır.[4] İngiltere'nin bu konudaki tutumu ise gayet katıdır. Kurtuluş Savaşı sırasında Sovyet Rusya'nın Türkiye ile kurduğu kader ortaklığının Lozan Konferansı'nda müttefikler aleyhine bir durum yaratacağından Sovyet Rusya'nın Lozan'a davet edilmesi ilk başlarda hoş karşılanmamıştır. Nitekim konferansın ilk günlerinde gazetecilere bir demeç verecek olan Vorovsky'nin kapitülasyonlara karşı olduklarını belirtmesi. müttefiklerin endişelerindeki haklılığı ortaya koyacaktır.[5]

Sovyet Rusya Hariciye Komiseri Çiçerin'in 19 Ekim'de başlattığı uzun yazışmalardan sonra Britanya, Fransa ve İtalya hükümetleri 27 Ekim'de Boğazlar konusunun müzakeresine katılmak üzere kendi delegelerini Lozan'a göndermek için Moskova'ya nota verdiler. Ancak notada Sovyetlerin müzakerelere sadece iştirak hakkı yer almıştır. Dolayısıyla Sovyet Rusya'nın konferanstaki hareket kabiliyeti olabildiğince engellenmiştir. Bu gelişmeler üzerine Hariciye Komiseri Çiçerin önderliğinde H. Rakovsky (Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti), P. Mdivani (Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti), V. Vorovsky, B. Zalkind ve uzmanlar

وقت

یومی غزته

عصمت پاشا حضرتلرینك حیاتنه قصد ایچون چالیشیورلر

İsmet Paşa hazretlerinin hayatına kasd için çalışıyorlar
Vakit, 6 Şevval 1341, Nu: 1954

Vatzlaw Vorovsky
1871-1923

grubundan oluşan Sovyet delegasyonu listesi onaylanmıştır.[6]

Lozan Konferansı'nın açılışının yapıldığı 20 Kasım 1922 tarihinde bütün delegelerin hazır bulunmasına rağmen Sovyet Rusya heyetinden sadece Vorovsky orada bulunmuştur. Türkiye'nin girişimleri ve çabaları sonucunda Boğazlar konusunun görüşüleceği oturumlara katılmasına karar verilen Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki olumlu ilişkiler dikkat çekmiştir. 1 Aralık'ta Çiçerin'in Lozan'a varmasıyla konferanstaki hava sertleşme eğilimine girmiş; bu koşullarda İsmet Paşa, Sovyet heyetine bir yemek vererek Sovyetlere duyulan yakınlığı müttefik devletlere göstermeye çalışmıştır. Ancak çok geçmeden Türkiye ve Sovyet Rusya'nın Boğazlar ile ilgili görüşlerinin taban tabana zıt olduğu açığa çıkmıştır. 4 Aralık günü yapılan oturumda Rusya'nın konuyla ilgili tezini açıklayan Çiçerin, Boğazların Türkiye dışındaki ülkelerin savaş uçakları ve savaş gemilerine kapalı tutularak Karadeniz'in kıyıdaş ülkelere ait kapalı bir göl durumuna getirilmesini savunmuştur.[7]

İsmet Paşa'nın aktardığına göre müttefikler, Boğazlar meselesinde Türklerden ve Ruslardan farklı bir rejim düşünüyorlardı. Barış zamanında Boğazlardan gece gündüz harp gemileri için tam bir serbestlik istiyorlar, ayrıca mühim olarak, Boğazların tahkimattan ve her türlü askeri savunma tertiplerinden mahrum olmasını şart koşuyorlardı. Bu düşüncede İngiliz delegesi Curzon'a Fransa, İtalya ve Balkan devletleri de destek oluyorlardı.[8] Türk delegasyonunun Boğazlar ile ilgili görüşleri, Misak-ı Milli ile uygunluk arz ediyordu. Buna göre, ticaret gemilerine karşı boğazların açık olması kabul edilmişti; ancak Lozan'da, Boğazlar bölgesinde askeri kısıtlamalara gidilmesi konusunda kabul edilemeyecek teklifler dolaşıyordu.[9]

Rus delegesi Çiçerin, komisyon toplantılarında Boğazlar ile ilgili yaptığı konuşmalarda, Türkiye'nin Boğazları tahkim etme hakkının olduğunu söyleyerek İngilizlerin şiddetli tepkisine hedef olmuştur.[10] İsmet Paşa'nın da Çiçerin'e yakın görüşler öne sürmesi üzerine, Lord Curzon'un sinirlerine hâkim olamayarak yaptığı konuşmayı Amerikan delegesi Grew şu şekilde aktarmıştır:

> Türkiye'nin şu ana dek kendi görüşünü ortaya koymaya muvaffak olamadığını, buna mukabil, Rusların, kendisini hayrete düşürecek şekilde, Türk kisvesine bürünmüşçesine onların adına kendi görüşlerini ortaya koyduklarını beyan etti; eğer, gözlerini kapatarak dinliyor olsaydı, Çiçerin'in kafasına bir kalpak geçirip İsmet'in kılığına girmiş olduğuna da inanabilirdi.[11]

Curzon'un bu sert cümleleri, işitme güçlüğü yaşayan İsmet Paşa'ya aktarıldığında, müttefiklerin Boğazlarla ilgili yeni tekliflerine Türk heyetinin açık olduğunu belirtmesi üzerine Çiçerin, beklemediği bu çıkış karşısında adeta bir şok hali yaşamıştır. Çünkü İsmet Paşa'nın bu ifadesiyle, Türk-Rus ittifakı kırılmış oluyordu.[12] Boğazların askersizleştirilmesiyle ilgili Türklere bazı haklar tanınınca, Türkiye bu hakları kabul etmeye yanaşmıştır. Bunun üzerine Rus resmi ajansı, Türkiye'nin Lozan'daki bu tutumunu şiddetle tenkit etmiştir: "Türkiye, Rusya'ya ve Karadeniz'e kıyısı olan diğer devletlere karşı yükümlülüklerini unutarak, Boğazlar ile ilgili İngiliz arılaşma tasarısını kabul etti. Türk delegasyonu, barış antlaşmasının başka noktalarında İngilizlerden taviz koparmak ümidiyle, Lord Curzon'un şartları üzerinden ayrı bir görüşme yürüttü". Ancak, durum bu kadar basit değildir. Bir kere ayrı müzakere söz konusu olmamıştır. Rusya'nın tezi şüphesiz ki, Türkiye'nin menfaatlerine çok daha uygundu. Ama bunun kabul şansı yoktu. Türkiye, ya görüşlerinde bir ölçüde daha yumuşak olacak veya konferansı çıkmaza sokacaktı. Türkiye, barış yapılmaz da yeni bir savaş başlarsa ne olacağını peşinen hesaplamak zorundaydı.[13]

Türkiye'nin İngiliz tezlerine yakın bir duruş sergilemesi Sovyet Rusya üzerinde soğuk duş etkisi yaratmıştır. Aralık ayının sonunda Boğazları yabancı donanmalara açan herhangi bir antlaşmayı imzalamayacaklarını açıklayan Ruslar, bir anlamda konferansta oyun bozucu rol oynamış oluyorlardı. Boğazlar dışındaki bazı konularda da anlaşma sağlanamaması üzerine konferans çıkmaza girmiş ve 4 Şubat 1922 tarihinde görüşmeler kesilmiştir.[14]

23 Nisan 1923 tarihinde başlayan konferansın ikinci döneminde ise Türkiye'nin taleplerine rağmen, Sovyet Rusya'nın Boğazlar ile ilgili oturumlara katılma ve sözleşmeye imza atma konusunda durumu kesinleştirilememiştir. Buna rağmen Sovyet delegasyonundan Vorovsky, Lozan'da hazır bulunmuş ve müttefiklerin resmi davetini beklemeye koyulmuştur.

V. VOROVSKY CİNAYETİNE DOĞRU

Nisan ayında görüşmelerin yeniden başlaması üzerine yeniden gündeme gelen Sovyet Rusya'nın temsil edilmesi meselesi çerçevesinde, Vorovsky'nin resmi olmayan gözlemci sıfatıyla konferanstaki müzakereleri takip edeceği bilgisi basında yer bulmuştur.[15] Sovyet Rusya'nın konferansa katılım konusunda bir türlü resmi davet almaması üzerine, 30 Nisan günü Vorovsky imzasıyla konferans sekreteryasına resmi bir protesto metni verilmiştir. Konferansın ilk

dönemi için 14 Kasım'da İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından konferansa resmen davet edilen Sovyet Rusya'nın konferansın bu aşamasında da müzakerelere katılma hakkına sahip olması gerektiğine yer verilen bu metinde ayrıca Sovyet Rusya'nın ancak Boğazlar ile ilgili sözleşmeyi imzalayacaklarına dair güvence vermesi durumunda konferansa katılabileceğini içeren bir ültimatomdan söz edilmektedir.[16] İtalya delegesi Massigli tarafından verildiği iddia edilen bu ültimatom, şantaj amacını taşıdığı için Rusya'nın tepkisini çekmiştir.

letlerden bir tebliğ almadıkça Sovyet heyetinin siyasi mahiyetini tanımayacağını beyan etmiş, ayrıca Moskova'dan gelen bir Rus diplomatının İsviçre'ye girişine izin vermemiştir.[18] Vorovsky'nin adeta *persona non grata* ilan edildiği o günlerde Türk basınına yansıyan bir haberde İsmet Paşa'nın tavassutu sayesinde Vorovsky'nin Lozan'da kalabildiğine yer verilmiştir.[19] *Vakit* gazetesine göre: "Mösyo Vorovsky'nin Rus murahhası sıfatıyla Lozan'a muvasalat ettiği ve mumaileyhin mukavele imzalandığı zaman içtimaa kabul edileceği" bildirilmiştir.[20] Vorovsky, öldürülme-

KONFERANSIN İKİNCİ AŞAMASINDAKI MÜZAKERELERE RESMİ BİR SIFATLA KATILMASI GÜÇLEŞEN SOVYET RUSYA'NIN LOZAN'DAKI DİPLOMATİK YALNIZLIĞI KESİNLEŞMİŞTİR. SOVYET HEYETİNDEN VOROVSKY'E YAPILAN SUİKAST MÜTTEFİKLERİN KONFERANSTA OLASI BİR TÜRK-RUS İTTİFAKINI ENGELLEME ÇABALARI SIRASINDA GERÇEKLEŞMİŞTİR.

İsviçre'deki Sovyet delegasyonunun karşı karşıya olduğu tek engel konferans sekretaryasının tutumu değildi. İsviçre Hükümeti ve İsviçre Faşist Örgütü de Vorovsky'nin Lozan'ı terk etmesini istiyordu. Faşist örgütün lideri M. Giardon tarafından Vorovsky'e yapılan uyarıda diğer delegelerle birlikte 48 saat içerisinde İsviçre'yi terk etmemesi durumunda direktiflerini bekleyen 40.000 kişi ile Sovyet heyetini sınır dışı edebileceğinin altını çiziyordu.[17] İsviçre hükümeti ise Rusya'yı konferansa davet eden dev-

SWISS FASCISTI ORDER SOVIET ENVOYS TO GO

Leader Says He Has 40,000 Men Who Will Expel Them After Forty-Eight Hours.

Copyright, 1923, by The New York Times Company.
Special Cable to THE NEW YORK TIMES.

LAUSANNE, May 8.—M. Giardon, head of the National League, which is the Swiss Fascists organization, said tonight that he had given Vorovsky and the rest of the Russian delegation forty-eight hours in which to quit Lausanne, under penalty of being expelled by members of his organization. He declared that he had 40,000 men who were ready to help put Vorovsky over the border into France.

On Sunday M. Giardon and a party of his followers tried to reach Vorovsky, but failed.

Since the Secretariat of the conference declared that the Russians had not been invited to the current sessions, their presence here has given rise to much resentment. Two weeks ago the Swiss Government refused a visa to a diplomatic courier who had reached Berlin on his way from Moscow to Lausanne.

An official statement received from Berne today said that it was hoped the problem had been solved by the Russians promising to leave Lausanne by the end of the week. Tonight Ahrens, Vorovsky's publicity agent, denied that the Russians had made any such promise.

İsviçreli Faşistler, Rus delegasyonunun Lozan'ı terk etmesini istiyor

den önce gazetecilerin sorularına verdiği yanıtlarda karamsar ifadeler kullanmıştır. Rusya'nın muahedeyi imzalayıp imzalamayacağı yönündeki soruyu geçiştiren Vorovsky, gazetecilerin ısrarları üzerine; "Vaziyet herhalde basit değildir. Ortada hayli müşkülat vardır. İstanbul'un tahliyesi meselesi vs. bunların nasıl halledileceği malum değildir" cevabını vermiştir. Bu sırada Fransız gazetecilerinden biri tarafından Mösyo Vorovsky'nin pazar günü İsviçre'yi terk edip etmeyeceği sorulmuş ise de bu sualine karşılık "Lozan'dan azimet için ortada hiçbir sebep yoktur." cevabını almıştır.[21]

Bütün bu tartışmalar devam ederken konferansın ikinci toplantısının on yedinci günü, 10 Mayıs 1923 tarihinde, bütün İsviçre'yi hatta bütün dünyayı alt üst eden bir cinayet işlendi. Bu olay üzerine, Lozan Palas'ta muhabirlere mahsus telgraf, telefon odaları bir anda ağzına kadar doldu ve dünyanın bin bir köşesine, Lozan Konferansı'ndaki Rus delegesi Vorovsky'nin akşam saat dokuzda Cecile Oteli'nde akşam yemeğini yerken, Mauritz Conradi adlı bir İsviçre vatandaşı tarafından tabanca kurşunu ile öldürüldüğü, Rus heyeti basın ataşesi Ahrens ile kâtip Dibrilkowsky'nin de yaralandıkları haberi, yıldırım hızıyla yayılmakta gecikmedi.[22] Akşam saatlerinde meydana gelen bu hadise, ertesi günden itibaren dünya basınının gündemini yoğun bir şekilde meşgul etmiştir.[23] Cinayetin yer aldığı gazete haberlerinde en çok üzerinde durulan ayrıntı Conradi'nin Rusya doğumlu bir İsviçre vatandaşı oluşuydu. Cinayeti gerçekleştirdikten hemen sonra polise teslim olan Conradi, burada verdiği ilk ifadesinde Bolşeviklerden intikam almak amacıyla bu cinayeti gerçekleştirdiğini belirtmiştir.[24] Rusya'da çikolata fabrikası işleten varlıklı bir aileye mensup olarak dünyaya gelen Conradi, Bolşevik Devrimi ile beraber ailesinin bütün zenginliğine el konularak ailesinden birçok kişinin öldürüldüğü için Bolşeviklere karşı intikam duygusu beslediğini söylemiştir.[25] Devrimden sonra yaşlı

anne-babasına işkence yapıldığı ve iki çocuğunun da açlıktan öldüğünü iddia eden Conradi'nin[26] Bolşevik faktörünü ön plana çıkarması ve devrim sırasında Kızıl Ordu'ya karşı Denikin komutasındaki birliklerde görev yapmış olması[27] cinayeti faşistlerin teşvikiyle işlediği şüphesini doğurmuş, *Izvestia* gazetesi de Rusya'nın en yetenekli diplomatlarından Vorovsky suikastinden faşistleri sorumlu tutmuştur.[28] Sir Horace Rumbold cinayetten haberdar edildiği zaman Vorovsky'nin konferansa kabul edilmemekle beraber siyasi bir mümessil olduğunu ve bu itibarla bir cinayete hedef olmasının muceb-i te'sir olduğunu fakat bu cinayetin siyasi olmadığını ümit ettiğini söylemiştir. General Pelle'ye gelince, üzüntüsünü saklamamış ve sulh müzakerelerinin bir an evvel hitam bularak bu nevi' teşebbüsata vesile kılınmamasını temenni etmiştir.[29]

Hadisenin vukua geldiği Cecil Oteli'ne giderek tetkikatta bulundum. Otel direktörü şu izahatı verdi: Vorofsky, Ahrens ve kâtip her zamanki masalarında oturmuşlardı. Katil, yandaki masada oturuyordu. Saat 9'da yemeklerini yiyen diğer müşteriler salondan çıktılar. Katil, garsondan bir konyak istedi. Gayet asabi görünüyor, parmaklarıyla masaya vuruyordu. Üçüncü konyağı içtikten sonra derhal ayağa kalktı revolverini çıkararak Vorofsky üzerine iki el ateş etti. Vorofsky bağırarak derhal vefat etti. Ve yere düştü. Yanında bulunan matbuat müdürü Ahrens Ah! Akçak katil diye haykırarak tabancasını çıkardı. Ve müdahale etmek istedi. Fakat katilin attığı bir kurşun koluna isabet ederek o da yere düştü. Katil, iki kurşun daha attı. Ve kendi de ağır surette yara aldı. Sonra bize doğru dönerek Harikulade bir sükûn ve itidal ile silahını tevdi etti ve: Bir polis çağırınız. Teslim olacağım. Dedi. Sonra Vorofsky'nin hakikaten ölüp ölmediğini sordu. Öldüğünü haber alınca memnuniyetini izhar etti.
Hâkimiyet-i Milliye, 27 Ramazan 1341/13 Mayıs 1923.

Vorovsky yerde

Suikast haberinin şiddetli tepkilere yol açmasına karşın Vorovsky'nin cenaze merasimi son derece sönük geçmiştir. *Vakit* gazetesi muhabirine göre, basit ve sessiz bir şekilde icra edilen cenaze merasimi Rusların Hıristiyan âlemi içindeki yalnızlığını ve birkaç Müslümandan başka dostu olmadığını gösteriyordu. Konferanstaki ülkelerden yalnızca Türk delegasyonu ve matbuattan birkaç ismin katıldığı cenaze merasiminde Velid Ebuzziya Bey de Türk matbuatı namına bir nutuk irad etmiştir.[30] Cenaze töreninde Türk heyetinin tam kadro yer alması ve devletin resmi yayın organı konumunda olan *Hâkimiyet-i Milliye*'de yer alan tazimkâr satırlar Türk- Sovyet ilişkilerinin gerçek mahiyetini imlemektedir:

> Bulundukları memleket şeref ve namusunun himayesinde bulunan resmi adamlarını öldürmek yahud Rusluğu temsil edenlerin üzerine saldırmakla Rusya'nın imhası imkânı yoktur. Yüzlerce milyonu hiç mühim bir kinle beşer sinesinde gidenlerin yerini dolduracak binlerce kuvay-ı dimağ ve azimden mahrum olması imkânı yoktur. Ve kendisinden hak-kı hayatı kıskanılan bu yüzlerce milyon kitlenin bazı kimselere verdiği endişe böyle cinayetlerle izale edilemez.[31]

Sulh ve Müsellemeti akd için toplanılan lozan şehrinde kanlı bir hadise: İsviçre tebaasından biri Rus murahhası Vorovsky'yi öldürüp iki arkadaşını yaraladı
Vakit, 26 Ramazan 1341, Nu: 1946

İSMET PAŞA BÜYÜK TEHLİKE İÇİNDE

Vorovsky'nin öldürülmesi, Lozan'da bulunan yabancı delegeleri dehşete düşürmekle kalmamış, güvenlik konusunda kafalarda soru işaretlerine de yol açmıştır. Ne var ki, olayın hemen akabinde General Pelle, Paris'ten aldığı malumat üzerine İsmet Paşa aleyhine Ermeni komiteleri tarafından suikast tertibatı yapıldığını Türk heyeti delegelerine ihbar etmiştir.[32] İsmet Paşa'nın şahsına ve Türk heyetine karşı yapılacağı bilgisinin alındığı suikastı kimin ya da kimlerin gerçekleştireceği konusunda verilen bilgiler ise kafa karıştırıcıdır. Daha ziyade Ermeni komitesine mensup oldukları söylenen şahıslar için bazı haberlerde şüphelilerin Kıbrıslı olduğuna yer verilirken,[33] bazen de *Berlin'den Lozan'a Gelen Suikastçı Ermeni Tevkif Edildi*[34] başlığından anlaşıldığı gibi şahısların Ermeni

Lozan'daki Rus Murahhasının Katli
Katil eski bir Rus zabiti bir İsviçrelidir ve öldürülmüş akrabasının intikamını aldığını söyleyerek teslim olmuştur
Hâkimiyet-i Milliye, 27 Ramazan 1341, Nu: 813

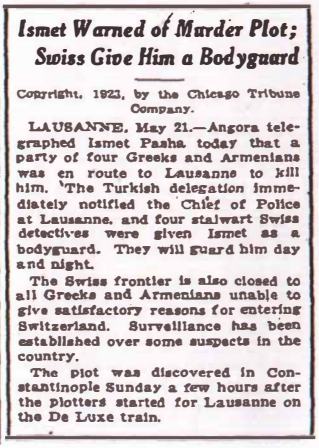
kimlikleri ön plana çıkarılmıştır. *Vakit* gazetesinde konuyla ilgili yer alan ifadeler ise bu konuyu daha da karmaşık bir hale sokmaktadır:[35]

> İsviçre Hükümeti bazı eşhasın pasaportsuz olarak huduttan geçtiğini öğrenmiş ve Lozan Palas'ta tedabir ittihaz etmiştir. Şüpheli eşhas henüz derdest edilememiştir. Bunların Ermeni komiteleri tarafından gönderildiği yahud Kafkasyalı Çerkezlerden mürekkep bir cemiyet-i hafiyeye mensup olduğu söyleniyor.

New York Times'a yansıyan haberde ise İsmet Paşa'ya suikast düzenlemek için Rum ve Ermenilerden oluşan dört kişilik bir gruptan söz edilmektedir.[36] Bu sırada, Fevzi Paşa'dan aldığı malumat üzerine harekete geçen Mustafa Kemal Paşa da Lozan'a bir telgraf göndererek eski İttihatçı ve Teşkilat-ı Esasiye üyelerinden Kuşçubaşı Eşref ve Çerkez Ethem'in kardeşlerinin Lozan'da İsmet Paşa'ya suikast düzenlemek için harekete geçtikleri için gerekli önlemlerin alınması konusunda İsmet Paşa'yı uyarmıştır.[37]

Ancak her koşulda, İsmet Paşa'nın bir suikast tehlikesi ile karşı karşıya olduğu söylenebilir. Zira bu sıralarda Ermenilerden yana duyulan suikast endişesinin haklılık payı yok değildi. Çünkü Ermeni Yurdu konusunda dünya kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla 15 Mart 1921 tarihinde Talat Paşa'nın Berlin'de, 6 Aralık 1921 tarihinde Sait Halim Paşa'nın Roma'da ve 21 Temmuz 1922'de Cemal Paşa ve iki yaverinin Tiflis'te Ermenilerce öldürülmeleri bu yöndeki korkuları beslemekteydi. Bu yüzden İsmet Paşa, Lozan'a giderken beraberinde yaver ve emir eri olarak 10 kişilik bir koruma ekibi de götürmüştür.[38]

Türk heyetine yönelik suikast söylentilerinin ayyuka çıkması üzerine Türk basını da konunun ehemmiyetine binaen çeşitli haberlerle bu söylentilerin üzerine gitmiştir. *Vakit* gazetesinde yer alan ifadeler tepki mahiyetindeydi:[39] "Herkes bugün baş murahhasımızın da heyeti murahhasamız erkânının da hayatını müemmin görmek ve buna dair tatmin edecek bir söz işitmek ihtiyacıyla muztariptir."

Ismet Warned of Murder Plot; Swiss Give Him a Bodyguard

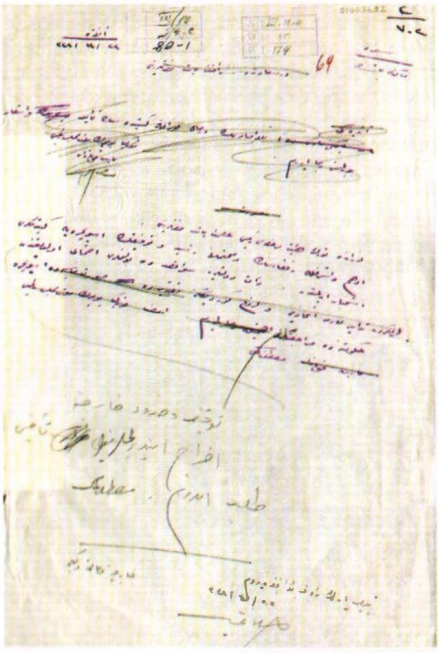
Copyright, 1923, by the Chicago Tribune Company.

LAUSANNE, May 21.—Angora telegraphed Ismet Pasha today that a party of four Greeks and Armenians was en route to Lausanne to kill him. The Turkish delegation immediately notified the Chief of Police at Lausanne, and four stalwart Swiss detectives were given Ismet as a bodyguard. They will guard him day and night.

The Swiss frontier is also closed to all Greeks and Armenians unable to give satisfactory reasons for entering Switzerland. Surveillance has been established over some suspects in the country.

The plot was discovered in Constantinople Sunday a few hours after the plotters started for Lausanne on the De Luxe train.

İsmet Paşa, suikast konusunda uyarılıyor

Mustafa Kemal Paşa, 22 Kasım 1922'de Lozan'da bulunan İsmet Paşa'ya gönderdiği bu şifrede Kuşçubaşı Eşref ve Çerkez Edhem'in kardeşlerinin suikast yapmaları ihtimalini ifade ettiği şifre telgraf
Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01003692

Vorovsky cinayetinden sonra delegelerin güvenliğini yeterince sağlayamadığı şeklindeki suçlamalara muhatap edilen İsviçre Hükümeti, İsmet Paşa'ya suikast düzenleneceği iddiaları karşısında ciddi önlemler alma yoluna gitmiştir. *Hâkimiyet-i Milliye* sütunlarında aktarılan güvenlik önlemleri için İsmet Paşa'dan da yardım istenmiştir:

> İsviçre emniyet-i umumiye müdüriyeti bu mel'unları tevkife çalışıyor. Zabıta bugün Lozan Palace Oteli'nde bilhassa İsmet Paşa Hazretleri'nin dairesi etrafında gayet ciddi ve şedit tedabir ittihaz eylemiştir. İsmet Paşa'nın şahsını muhafazaya memur sivil memurlar ile polislerin adedi çoğaltılmıştır[40]

İkamet ettiği otelin restoran bölümünde uluorta görünmemesini kendisinden talep eden[41] İsviçre Hükümeti'ne İsmet Paşa'nın verdiği cevap basında geniş yer bulmuştur. Oteldeki odasının bulunduğu koridorun özel olarak korunduğunun yer aldığı habere göre suikast ile ilgili duyumlara çok sinirlenen İsmet Paşa'nın; "Bir generali korkutamayacaklarını onlara göstereceğim! Bütün gün kapıya bakan sandalyede oturuyor olacağım" şeklinde tepki verdiği vurgulanmıştır.[42] *Vakit* gazetesinde ise; "İsmet Paşa Alçaklıklara Karşı Pervasızdır!" başlığıyla verilen haberde Paşa'nın; "Ben onlara bir Türk paşasını korkutamayacaklarını göstereceğim"[43] şeklindeki sözlerine yer verilmiştir.

Vatan, 12 Mayıs 1923/26 Ramazan 1341

SONUÇ YERİNE

Lozan Konferansı'nın toplanması üzerine İsviçre'ye gelen katılımcı devletlerin delegeleri kendilerini yoğun bir diplomasi kavgasının içinde bulmuşlardır. I. Dünya Savaşı'ndan devreden sorunların çözümü için bir araya gelen diplomatların çözmeye çalıştıkları konular, büyük ölçüde konferansta müzakere edilmesinde oydaşma sağlanmış olan meselelerdi. Buna karşın, Ermeni meselesinin akla ilk geldiği bazı azınlık sorunları ve savaştan yenik çıkmış bazı devletlerde yaşanan devrim hareketlerinden sonra devr-i sabık durumuyla birlikte ortaya çıkan hak ihlalleri ve buna benzer tenakuzların hesabının görülmesi diplomasinin ötesindeki çözümleri gündeme getirmiştir. Nitekim Vorovsky'nin öldürülmesi ile birlikte güvenliği tehlikeye düşen ilk isim İsmet Paşa olmuştur. Son birkaç yıldır Avrupa başkentlerinde tek tek suikastlara kurban giden eski İttihatçı liderlerin durumu bu tehlikeyi daha da somutlaştırmıştır. Türk ve dünya basınının yoğun bir şekilde üzerinde durduğu suikast iddialarının çoğalması üzerine İsviçre Hükümeti de güvenlik önlemlerini arttırmıştır. Vorovsky cinayetinden sonra İsmet Paşa'ya da suikast tehlikesinin baş göstermesi, Lozan Konferansı'nın ayrı bir yönünü teşkil etmesinin yanında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun zorlu bir sürecin sonucunda gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

RESUL BABAOĞLU - DR. ÖĞR. ÜYESİ, SİİRT ÜNİVERSİTESİ, FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Arie Parliger, *The Rotionale of Political Assassinations*, The Combating Terrorism Center at West Point, 2015, s.15.
2 Michael Newton, *Age of Assassins: A History of Conspiracy and Political Violence 1865-1981*, Faber and Faber, 2012.
3 Cemil Hasanlı, "Sovyetler Birliği'nin Lozan Konferansı'ndan Beklentileri", *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (Ankara 13-15 Kasım 213)*, c.I, yay. haz.: Duygu Türker-Murat Saygın, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.3-15.
4 Hasanlı, *a.g.m.*, s.4.
5 "Russians at Lausanne: Support for All Turkish Claims", *The Times of India*, 25 November 1922.
6 Hasanlı, *a.g.m.*, s.6.
7 Temuçin Faik Ertan, "Lozan Konferansında Türk-Sovyet İlişkileri", *Türk Yurdu*, c.10/Mart 2000, s.30.
8 İsmet İnönü, *Hatıralar*, yay. haz.: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009, s.341.
9 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a, Lozan'dan Cumhuriyet'e I-II*, Temel Yayınları, İstanbul 2011, s.326.
10 Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2008, s.73.
11 Joseph C. Grew, *Lozan Günlüğü*, çev: Mustafa Kadri Orağlı, Multilingual Yayınları, İstanbul 2001, s.45.
12 Harold Nicolson, *Curzon: The Last Phase 1919-1925, A Study in Post-War Diplomacy*, Boston and New York, 1934, s.311.
13 Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri. (1920-1953)*, TTK Yayınları, Ankara 2010, s.97.
14 Ertan,*a.g.m.*, s.33.
15 *New York Times*, 25 April 1923.
16 "Russia Complains of Execution", *New York Times*, 1 May 1923.
17 "Swiss Fascisti Order Soviet Envoys To Go", *New York Times*, 9 May 1923.
18 *Vakit*, 17 Ramazan 1341/3 Mayıs 1923.
19 *Vakit*, 17 Ramazan 1341/3 Mayıs 1923.
20 *Vakit*, 13 Ramazan 1341/29 Nisan 1923.
21 *Vakit*, 27 Ramazan 1341/13 Mayıs 1923.
22 Ali Naci Karacan, *Lozan*, Nokta Kitap, İstanbul 2012, s.367.
23 *New York Times*, 11 May 1923.
24 "Revenge on the Bolsheviks", *Monchester Gurdian*, 12 May 1923.
25 *La Liberté*, 4 Juni 1923.
26 *Pittston Gozette*, 11 May 1923.
27 *New York Times*, 12 May 1923.
28 "Moskow is Enraged at Envoy's Murder", *New York Times*, 12 May 1923.
29 *Vakit*, 26 Ramazan 1341/12 Mayıs 1923.
30 *Vakit*, 30 Ramazan 1341/16 Mayıs 1923.
31 "Elim Bir Cinayet Karşısında", *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Ramazan 1341/14 Mayıs 1923.
32 *Vakit*, 26 Ramazan 1341/12 Mayıs 1923.
33 *Vakit*, 28 Ramazan 1341/14 Mayıs 1923.
34 *Vakit*, 7 Şevval 1341/23 Mayıs 1923.
35 *Vakit*, 8 Şevval 1341/22 Mayıs1923.
36 *New York Times*, 22 May 1923.
37 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01003692.
38 Resul Babaoğlu, "Muharebeden Diplomasiye: Lozan Konferansı'nda Türk Delegasyon Heyetinin Karşılaştığı Zorluklar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s.35/1, 99, s.95-140.
39 *Vakit*, 28 Ramazan 1341/14 Mayıs 1923.
40 *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Şevval 1341/22 Mayıs 1923.
41 "Turk Leader No Longer Eastsin Public", *New York Times*, 21 May 1923.
42 "Ismet in Rage: Plot to Assassinate", *The Times of India*, 23 May 1923.
43 *Vakit*, 7 Şevval 1341/23 Mayıs1923.

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press,** ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

444 7 212 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

Lozan Antlaşması'nın Ermeni Basınındaki Yansımaları

SİLVART MALHASYAN

BAŞEPİSKOPOS KEVORK ARSLANYAN VAAZINDA BARIŞI SELAMLARKEN, MEVCUT DEVLET İDARECİLERİNİN İLERİ GÖRÜŞLÜLÜĞÜ VE BİLGELİĞİ SAYESİNDE ELDE EDİLEN ZAFERİN ERMENİLERİ DE SEVİNDİRDİĞİNİ ZİRA YÜZYILLAR BOYUNCA MEMLEKETİN GELİŞMESİ İÇİN ONLARIN DA ÇOK ÇALIŞTIKLARINI VE KATKIDA BULUNDUKLARINI EKLEMİŞTİR. İNCELENEN ERMENİ YAYIN ORGANLARININ ÇOĞUNDA DA LOZAN ANTLAŞMASI'NIN BİRKAÇ AYA KALMADAN CUMHURİYETLE BİÇİMLENECEK YENİ TÜRKİYE İÇİN "TAM BİR DİPLOMATİK ZAFER", SAVAŞIN GALİBİ OLAN BATILI DEVLETLER AÇISINDANSA "YENİLGİ VE PRESTİJ KAYBI" OLARAK ELE ALINDIĞI GÖRÜLMEKTEDİR.

Sevr'i ortadan kaldıran Lozan Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin sona erdiği ve yeni Türkiye'nin (birkaç ay sonraki Türkiye Cumhuriyeti'nin) bağımsız, egemen bir devlet olduğu Batılı devletler tarafından kabul edilmiştir. Antlaşma sonucunda Batılı devletler ile ilişkiler yeniden düzenlenmiş, Dünya ve Türkiye tarihi açısından yeni bir dönem başlamıştır. Lozan'a kadar uluslararası siyasetin konusu olan Ermeni meselesi Lozan Konferansı görüşmelerinde konu edilmemiş, Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile bitmiş kabul edilmiştir. Bu araştırmada, görüşmelere taraf olmamakla beraber Ermenileri yakından ilgilendiren Lozan Antlaşması'nın Ermeni basınına nasıl yansıdığı ele alınmıştır. Türkiye'de ve dünyanın çeşitli yerlerinde değişik siyasi akımların temsilcisi olarak yayımlanan Ermenice gazetelerde antlaşmayla ilgili çıkan haber ve makaleler, bu konuyla ilgilenenlere katkı sağlaması amacıyla özet şeklinde yorum katılmadan aktarılmıştır.

TÜRKİYE ERMENİLERİ

Antlaşmanın Diaspora basınındaki yansımalarından önce, Misak-ı Milli sınırları dahilinde bulunan Ermenilerin yaşamına göz atmak yerinde olacaktır. Her şeyden önce Lozan Antlaşması, Ermeni cemaatinde memnuniyet yaratmıştır. Devlet nezdinde cemaat temsilcisi olan Patriklik, gazeteler aracılığıyla yaptığı resmi duyuruda bütün millet için arzu edilen barışın imzalanması vesilesiyle 25 Temmuz günü Kumkapı'daki Patriklik Katedrali Meryem Ana Kilisesi'nde şükran merasimi ifa edileceğini bildirmiş; cismani ve ruhani Meclis azaları, tüm vaiz ve papazlar, kilise yönetim kurulu üyeleri ve cemaat üyelerinden vatandaşlık görevlerini ifa etmek üzere kilisede hazır bulunmalarını istemiştir. Duyuruda ayrıca Pera, Üsküdar ve Bakırköy semtlerindeki kilise vaizlerine ve yönetim kurulu üyelerine mülki amirliklerde yapılacak resmi kabullere katılarak barış antlaşması için tebriklerini sunmaları istenmiştir. Kutlamalar kapsamında Patrikhane'de iki gün tatil edilmiş, bina ışıklarla ve Türk bayrağı ile donatılmış; Mustafa Kemal Paşa'ya ve Rauf Bey'e kutlama mesajları gönderilmiştir.[1] 25 Temmuz günü Kumkapı Kilisesi'nde gerçekleştirilen ayinden sonra Patrik Kaymakamı Başepiskopos Kevork Arslanyan[2] vaazında imzalanan antlaşmanın, uzun süren savaşlardan zarar görmüş halk için bir müjde olduğunu söyleyerek, memleketin tüm unsurları için gelişim yolunda kapılar açacağı yorumunda bulunmuştur. Barışı selamlarken, mevcut devlet idarecilerinin ileri görüşlülüğü ve bilgeliği sayesinde elde edilen zaferin Ermenileri de sevindirdiğini zira yüzyıllar boyunca memleketin gelişmesi için onların da çok çalıştıklarını ve katkıda bulunduklarını eklemiştir.

Başepiskopos ayrıca cemaatine, Ermenilerle Türkler arasındaki eski dostluğu daha güçlü şekilde tesis etmelerini, siyasetten özellikle uzak durmalarını, kanunlara itaat edip kutsal kitabın öğretileri doğrultusunda yaşamalarını tavsiye etmiştir.[3] Bayramlaşmak için Halife Abdülmecit Efendi'yi Dolmabahçe sarayında ziyaret eden Patrik Kaymakamı Arslanyan ile Patrikhane Maslahatgüzarı Mosdiçyan bayram tebriğinin yanı sıra imzalanan barışın uzun ömürlü olması ve tüm tebaa gibi Ermenilerin de ondan faydalanabilmesi temennisinde bulunmuşlardır. Halife hazretleri de memnuniyetini dile getirdikten sonra Ermenilerle Türklerin hep sevgi dolu, dostane ilişki-

İsmet Paşa Lozan'da. İBB Atatürk Kitaplığı Koleksiyonu

ler içinde yaşamalarını arzu ettiğini, bunu pratikte de görmeyi çok istediğini ve bu yolda bizzat çabalayacağını ifade etmiştir.[4] Türklerle Ermeniler arasındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla 1919 yılında kurulmuş olan Türk-Ermeni Teali Cemiyeti[5] de Pangaltı Ermeni Mezarlığı'na bitişik gazinoda herkese açık kutlama merasimleri düzenlemiştir.[6]

DİASPORA'NIN YAYIN ORGANLARINDA LOZAN

Diaspora'daki Ermeni yayın organlarında antlaşma ile ilgili çıkan yorum ve haberler aktarılırken, fikri bütünlük sağlamak adına; siyasi görüşleri aynı olan gazete ve dergilerin arka arkaya sunulmasının, değerlendirmeleri aktarırken ise Türkiye, İtilaf Devletleri ve Ermeniler açısından olmak üzere gruplaştırmanın okumayı kolaylaştıracağı anlayışıyla hareket edildi.

AREV

Beyrut'taki Ramgavar Partisi'nin[7] yayın organı *Arev*[8] gazetesi, antlaşmanın imzalanmasının hemen akabinde yaptığı yorumda Lozan'la Türkiye'nin son on yılda ikinci kez yıkılmaktan kurtulup, küllerinden yeniden doğduğunu dile getirmiştir. Gazeteye göre 1912 ve 1918 yıllarında iki kez ağır yenilgiye uğramış olan Osmanlı Devleti galiplerin şartlarını kabule hazır durumdayken, her iki seferde de düşmanları arasındaki parçalanmalar ve anlaşmazlıklardan faydalanarak kendini kurtarmıştır.

Arev savaşın galip tarafı olan İtilaf Devletleri'nin böyle bir antlaşmayı imza etmiş olmalarını küçültücü ve onur kırıcı bulmaktadır. Özellikle de galip durumunda olan bu devletlerin izledikleri siyasetle en büyük zararı kendilerine verdiklerini, Türkiye'de yerel halktan bile daha fazla sahip oldukları hakları artık tamamen kaybettiklerini vurgulamıştır. Onların kaybını değerlendirirken de Ermeniler için bu konunun bir önem arz etmediğini hatta bu durumla uzaktan yakından hiç ilgilenmediklerini, umursamadıklarını eklemiştir.

Gazeteye göre esas sorun antlaşmanın Ermeni cemaatine doğrudan ne şekilde yansıyacağının bilinmemesidir. Endişe veren durum, o tarihlerde Türkler ile Ermeniler arasındaki ilişkilerin henüz tam bir açıklığa kavuşmamış olmasıdır. Gerçi bir taraftan Türklerle-Ermeniler arasında yakınlaşma hareketleri yaşanmaktadır ancak henüz tam bir neticeye ulaşmamıştır. Gazete durumun yine de umut verici olduğundan söz etmiş ve dayanaklarını sıralarken Türk gazetelerinde Ermenilere karşı kullanılan dilin daha ölçülü hale gelmesini; bazı devlet adamlarının cemaate karşı dostane tavır içinde olmasını; Türk halkının bir kesiminin de Ermenilere adil davranılmasına; eski dostluğu, komşuluğu, güzel ilişkileri tekrar tesise taraftar oluşlarını göstermiştir. Kısacası gazete bu noktalardan hareketle Ermeni cemaati açısından durumun umut verici olduğu, çok da karamsar olunmaması gerektiği sonucunu çıkarmıştır. Ayrıca dış politikada endişelerden kurtulan yeni Türk devletinin tüm dikkat ve gücünü ülkenin tekrar inşasına yönlendireceğinden bu alanda Ermenilerin katkısına ihtiyaç duyabileceğini eklemiştir. Yüzyıllar boyunca memleketin gelişimi için katkı sağlamış olan Ermenilerin küçümsenemeyecek bir güç olduğunu ancak yine de bu konudaki kararın hükümet tarafından verileceğini hatırlatmıştır. Şans verildiği takdirde Türkiye sınırları dahilinde kalan Ermenilerin ülkenin ve devletin menfaatlerine sadakatle hizmet edeceğine inancının tam olduğunu belirtmiştir.[9]

ABAKA

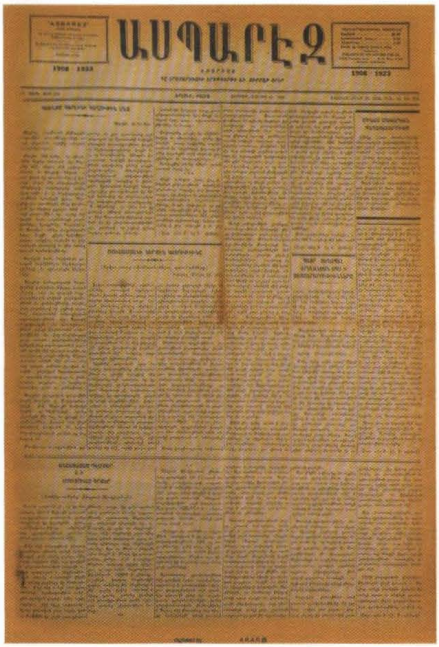
Ramgavar Azadagan Partisi'nin Batı Avrupa Bölgesi yayın organı olan ve Paris'te yayımlanmış haftalık gazete *Abaka*'da da benzer fikirlerin ileri sürüldüğü görülmektedir. Ünlü Ermeni aydını Arşak Çobanyan[10] tarafından kaleme alınmış "*Yeni Dönem*"[11] başlıklı uzun köşe yazısında Lozan Antlaşması daha ayrıntılı olarak ve tüm yönleriyle mercek altına yatırılmıştır. Çobanyan antlaşmayı Türkiye açısından

değerlendirdiğinde *"Kemalist Türkiye'nin çok büyük zaferi"* olarak nitelemiş, zafer olarak nitelemesinin en önemli sebebi olarak yeni Türkiye (Cumhuriyeti) yöneticilerinin olağan dışı şartlardan yararlanabilme becerisini göstermiştir. Yazarın Türkiye'ye en büyük eleştirisi Ermenilerin geri dönüşü meselesinde olmuştur. Ona göre Türk hükümeti kazandığı zafere layık ve bilge bir tutumla herhangi bir Türk tebaası Ermeni'nin memlekete dönmesine, malına mülküne resmi olarak sahip olabilmesine izin vermelidir. Ancak böyle bir davranış emaresi göremediğini, tek bir Türk milleti yaratmak için gayrimüslim tebaayı asimile veya yok etmek istediğini, savaş esnasında ve ateşkesten sonra da bu istikamette devam ederek büyük ölçüde hedefine ulaştığını iddia etmiştir. Yurt dışındaki Ermenilerin dönüşüne engel olunmasının da bu amaca ulaşmak için alınan bir karar olduğunu belirtmiştir.

Antlaşmayı İtilaf Devletleri açısından değerlendirdiğinde ise gerek kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan, gerekse kendi halklarının şiddetle barış taraftarı olmasından etkilenerek Lozan'da yenen gibi değil de yenilen gibi hareket ettiklerini yazmış ve bu durumu *"Batı medeniyetinin ezici bir mağlubiyeti"* olarak nitelendirmiştir. Galipleri en fazla, yurt dışına giden Ermenilerin Türkiye tarafından affedilmesi konusunda gösterdikleri davranıştan dolayı eleştirmiştir. Ermenilerin bir kısmının dönüşüne engel olunması ve bunun İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmesini *"büyük rezalet"* olarak değerlendiren yazar, kalabalık grupların dönmesine engel olunmasının altında onların mallarına resmi olarak el koyma imkânı yaratma fikrinin yattığını dile getirmiştir.

Antlaşmayı İstanbul'daki Ermeni cemaati açısından da değerlendirmiş, onların artık tek dertlerinin milletin geri kalan kısmını korumak olması gerektiğini savunmuştu. İstanbul Ermenileri ve barış antlaşmasından sonra Türkiye'ye dönmek isteyen ve becerebilen Ermeniler ülkenin mevcut şartlarına uyup, Türkler ile barış içinde yaşamaya çalışmalıydılar. Yazar, Diaspora'daki Ermeni gazetelerinin büyük kısmının, İstanbul Ermenilerinin bu yoldaki çabalarını yerinde bulduğunu, barış içinde yaşama tavsiyelerinde de çok samimi olduğunu ifade etmiştir. Çobanyan'a göre İstanbul Ermenileri artık küçük bir cemaat kaldığından zaten Ermeni milletinin kaderini yönetme gibi bir amaçları olamazdı; bu misyon artık Erivan'daki Ermeni devletine aitti. Türkiye Ermenileri artık bundan sonra, Lozan Antlaşması'ndaki azınlıklarla ilgili maddelerin de talep ettiği üzere kendi dilini, kilisesini, ananelerini korumakla yükümlüydü.

Yazar yurt dışındaki Ermenilerin hareket tarzının ne olacağını da maddeler halinde sıralamıştı. Buna göre hareketin ana hedefi Kafkasya'daki Ermenistan devletinin rahat şartlarda gelişebilmesi için maddi ve manevi yardımlarda bulunmak, Ermeni cemaatinin var olduğu yerlerde Ermeni kültür ve yaşam tarzının korunmasını sağlamak, yetim ve göçmenlerin kurtarılıp korunması ve yaşatılması işi ile meşgul olmaktır. Ermeni meselesi Lozan görüşmelerinden

ԱՍՊԱՐԷԶ

"Antlaşma İmzalandı", *Asparez*, 27 Temmuz 1923

çıkartıldığından beri bu hareket tarzının esas alındığını belirtmiştir. Dolayısıyla Diaspora'daki tüm Ermeni kesimlerinin bu konuda hemfikir olduğunu ve bu hedefi "gerçekçi ve kesinkes verimli" bulduğunu aktarmıştı. Ayrıca Lozan'ın Ermenilere başka bir açıdan da yararı dokunacağını şu şekilde açıklamıştır: Suriye, Türkiye'den tamamıyla ayrılmış olduğundan orada bulunan 150.000 Ermeni soydaş ülkenin ekonomik gelişimi için barış içinde çalışabileceklerdir. Suriye'deki Ermeniler, zenginleşip gelişmeleri halinde Erivan'daki küçük ve yeterli maddi olanaklara sahip olmayan oluşuma yardımcı olacaklar ve diğer cemaatlerle aynı seviyeye ulaşmasını sağlayacaklardır.

ASPAREZ

Taşnaksutyun Partisi'nin yayın organı olan ve California-Fresno'da yayımlanan *Asparez*[12] gazetesi aşırı derecede usandırıcı ve sinir bozucu sekiz aylık bir çalışma dönemi olarak nitelendirdiği konferans sürecinden sonra imzalanan Lozan Antlaşması'nı "Türkiye'nin zaferi" olarak yorumlamıştır. Türkiye'nin hangi şartlarla zaferi kazandığını açıklarken de "Cihan Harbi sırasında kendisini yenenlerin yardımıyla Yunanistan'a karşı zafer kazanıp iradesini dünün düşmanlarına mecbur kıldı" ifadesini kullanmıştır. Gazeteye göre Türkiye her ne kadar Lozan sebebiyle Orta Doğu, Suriye-Filistin gibi geniş toprak parçalarından vazgeçmek zorunda kalmış olsa da bunlara karşılık, savaşın en başında bile öngöremediği, kendisi için çok önemli yeni menfaatler elde etmiştir. Kendisi için on yıl önce büyük bir problem olan Ermeni Meselesi'nden hiç olmazsa bir süreliğine kurtulmuş-

tur. Ayrıca Rumların gitmesi sayesinde bir kerede, inşacı bir halkın boş bıraktığı yerlere kavuşmuş ve o yerlere Yunanistan'dan gelen Türkleri yerleştirmiştir. Kapitülasyonlardan kurtulması sayesinde de ülkenin tam bağımsızlık sahibi olduğunu ifade etmiştir. Bu kazanımları açısından Türk devletini diğer savaş kaybeden devletlerle kıyaslamış, aynı başarıyı onların elde edemediğini belirtmişti. Çin'in Washington Konferansı'ndaki durumunu ve çok uzun yıllar mücadele ettikten sonra kapitülasyonlardan zar zor kurtulabilen Japonya'yı örnek göstermişti. Lozan'ı ülkedeki azınlıklar açısından ise büyük bir adaletsizlik olarak değerlendirmiş ve bunun nedenini, eziyet görmüş halkların davasının ele alınmamış olmasıyla açıklamıştı.

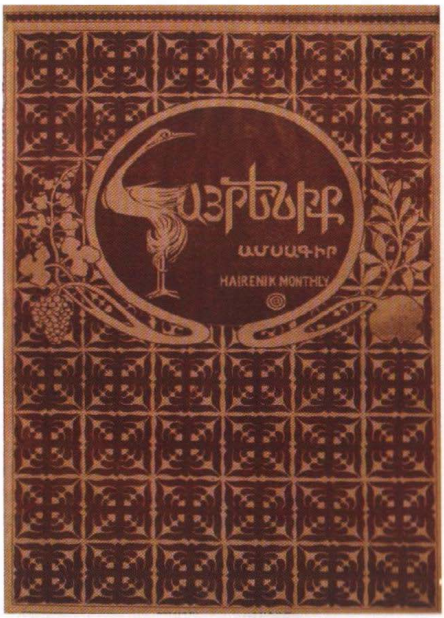
Sonuç olarak Lozan'da adaletin haça gerildiğini, tarihte bir leke olarak kaydedildiğini, isyan etmiş olan insanlık vicdanını boğduğunu iddia etmiştir. Gazetenin ifadesiyle antlaşma, İtilaf Devletleri için "tam bir namus ve prestij yıkılışı"ydı.[13]

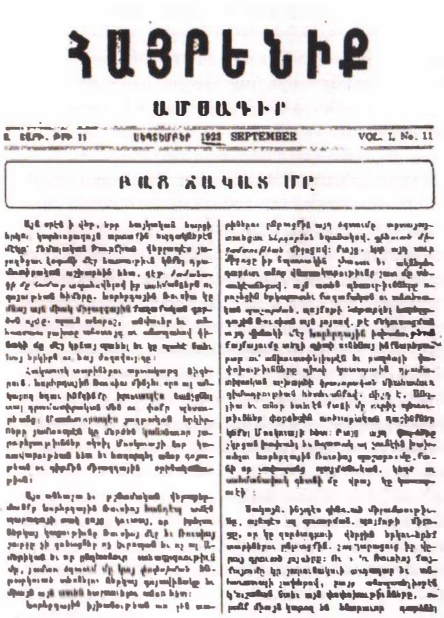
HAYRENİK

Taşnaksutyun Partisi'nin Boston'da yayımladığı *Hayrenik*[14] dergisi de *Asparez* gazetesi ile aynı görüşte olup konferans sürecini aylar boyu süren yorucu ve sıkıcı bir çalışma olarak nitelemiştir. Antlaşma için ise; "İtilaf diplomatları, Amerika'nın yardımıyla Lozan'da tüm tartışmalı meselelerle ilgili olarak Türk delegelerle sonunda anlaşmaya vardılar ve barış antlaşmasını imzaladılar" ifadesini kullanmıştır.

Antlaşmayı Türkiye açısından değerlendirirken, Dünya Savaşı'nda yenilen hiçbir devletin Türkiye'nin nail olduğu "olağan dışı şansa" sahip olamadığını dile getirmiştir. *Hayrenik*'e göre Türkiye'nin sahip olduğu "olağan dışı şans", yenenlerle beraber yeşil diplomasi masasına, eşit taraflardan biri olarak oturup, barış şartlarının hazırlanmasına eşlik etmekti.

Hayrenik'in odağına oturttuğu konu, İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye diğer yenik devletlerden farklı davrandığı iddiasıydı. İtilaf Devletleri'nin tutumunu değerlendirirken, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan temsilcileri ile herhangi bir görüşmeyi kabul etmedikleri gibi onlara askeri bir dille barış şartlarını kabul edip, herhangi bir maddenin değiştirilmesi hakkında talepkâr olmamalarını telkin ettikleri eleştirisinde bulunmuştur. Sıra Türkiye'ye geldiğinde ise uzun çekişmelerden sonra olsa da konferansa davet edilmiş; uzun aylar boyunca barış antlaşmasının her maddesi hakkında pazarlık etmesine ve kendi namına galiplerden daha fazlasını elde etmesine izin verilmiştir. Oysa hem ateşkes hem barış antlaşması isteyen Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan, galipler tarafından acımasızca silahsızlandırılmış; değil ses çıkartmalarına, nefes almalarına dahi izin verilmemiş ve uzunca bir süre için zararsız hale getirilmişlerdir. Buna karşın Türkiye'nin ordusu silahsızlandırılmamış veya herhangi bir şekilde sınırlandırılmamıştır. Hatta tam tersine galipler tekrar ayağa kalkması, iyileşmesi ve güçlenmesi için her türlü imkânı tanımışlardı. Hatta o derece ki, Türkiye yeniden hatırı sayılır bir güce kavuşmuş; Yunan ordusunu bozguna uğratarak yenilmiş pozisyonundan kurtulup, tehdit eder bir duruşla galip Avrupa'nın karşısına dikilebilmiştir. Dergi buradan hareketle Lozan Konferansı'nı bir ticaret pa-

ՀԱՅՐԵՆԻՔ
ԱՄՍԱԳԻՐ
Ա ՏԱՐԻ. ԹԻՎ 11 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1923 SEPTEMBER VOL. I, No. 11
ԲԱՌԸ ՀԱԿԱՌԱԿ ՄԸ

"Yeni Bir Oturum Karşısında", *Hayrenik*, Ağustos 1923

zarına benzetmiş, orada mağlup ve galiplerden değil, satanlar ve satın alanlardan bahsedilebileceği yorumunda bulunmuştur. Ancak pazarın da fiyatlarının da önceden tespit edilmiş ve değiştirilemez bir Avrupa veya Amerikan pazarı değil, malı satanın hep yüksek fiyat isteyip alıcının ise kandırılmış olmamak için daima düşük fiyat verme ihtiyacı hissettiği, Doğu pazarı olduğu iddiasını ortaya atmıştı. Gazetenin değerlendirmesine göre bu alışveriş esnasında satın alan dükkândan çıkma denemesinde bulunarak satıcının ne kadardan vazgeçeceğini tartmış ve bu doğrultuda istediği malı elde etmiştir. Lozan Konferansı'ndaki geçici duraksamanın da bu pazarlık metodunu ispatladığını ve imzaların atılışına kadar inatla devam ettirildiğini, zor da olsa sonunda ticaretin "başarıyla" taçlandığını ifade etmiştir.

şekilde zayıflamış olsa da gelecekte kendini toplayıp tekrar tüm gücüyle dirilebilirdi. Köşe yazarı, Mondros Ateşkesi'nden Lozan'a kadar Türkiye'ye gösterilen "dostane, yumuşak ve ihtiyatlı siyasetin" temelinde bu endişenin yattığını söylemiştir. Yani Türkiye gelecekteki olası müttefik olarak korunmaya alınmıştı. "Türkiye sevdalısı siyaset"in arkasındaki diğer önemli bir etken de mağlup Türkiye'nin ümitsizliğe düşüp o sırada dostluk yaşadığı Rusya'nın korumasına sığınması tehlikesiydi. Bu dostluk, İtilafçıların Yakın Doğu'yu ellerinden kaçırması sonucunu doğurabilirdi. Kısacası, İtilaf Devletleri Türkiye'yi tatmin ederek, yanlarında duracak ve onlarla beraber Rusya'nın üzerine yürüyebilecek gücü vermek istemişlerdir. Bu şartlar içinde özellikle Kafkasya yeni fırtınaların yatağı olacaktır. Türkiye ile Lozan'ın imzalanması sonu-

TÜRKİYE İLE LOZAN'IN İMZALANMASI SONUCU, YAKIN DOĞU'YU İŞLEYEN GÜÇLERİN İLİŞKİLERİ TEMELDEN DEĞİŞİME UĞRAYACAK VE TAMAMEN YENİ BİR SİSTEM YARATILACAKTIR. SİYASİ KARTLAR YENİDEN KARILACAK; DOSTLAR DÜŞMAN, DÜŞMANLAR İSE DOST HALİNE GELECEKTİR.

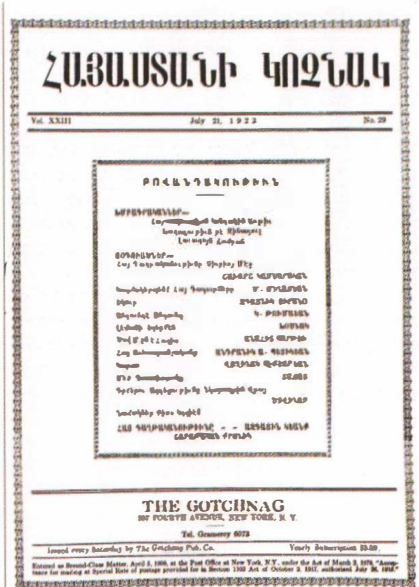
Diğer mağlup devletlere değil sadece Türkiye'ye karşı gösterilen bu affedici ve fedakârane tutumun sebebini ise şu şekilde açıklamıştır: Galipler arasında Türkiye'yi tamamen yıkmakla ilgilenen bir güç yoktu; tam tersi güçlü Türkiye'ye ihtiyaç duyan, bundan kâr sağlayacak ve bunu yapabilecek büyük güçler vardı. Oysa Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın başının üstünde kudurmuş ve anlaşmaya niyeti olmayan, her an boğmaya hazır bir düşman ve hatta düşmanlar birliği vardı. Güçlü Fransa ve Belçika pençelerini Almanya'nın göğsüne koymuştu ve bu iki devlet, diğer galiplerin de en az kendileri kadar insafsız davranmalarını talep ediyorlardı. İtalya, Romanya, Yugoslavya ve Çekoslovakya ise gücünü yitirmiş Avusturya-Macaristan'ın üstüne çullanmışlardı. Ve nihayet küçük Bulgaristan'ın başında da Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan bulunuyordu. Bulgaristan'a karşı gösterilebilecek en ufak affedici davranışa karşı çıkmak için hazır beklemekteydiler. Türkiye'yi bu devletlerle kıyaslayan gazete, Türkiye'nin onlar kadar şanssız olmadığı yaklaşımına sahipti. Türkiye'nin karşısında düşman olarak duran Yunanistan tek başına tüm Türkiye'yi itaat ettirecek güce sahip değildi. Bunu yapabilecek tek güç Rusya idi. O da ihtilal ve iç karışıklık sebebiyle galipler sınıfından çıkmış ve Türkiye için tehlike olmaktan uzun süreliğine uzaklaşmıştı. Tam tersi Kafkas sınırındaki değişiklikler yenik Türkiye için olumlu olmuştu. Türkiye'ye endişe yaratabilecek sadece yeni kurulmuş küçük Ermenistan Devleti'nin varlığı olabilirdi. Fakat o da Kafkas komşuları olan Azerbaycan ve Gürcistan'ın Türkiye ile dostluğu sebebiyle bir nevi tarafsızlaştırılmıştı. İtilaf Devletleri'nden hiçbiri Türkiye'yi sonsuza kadar düşman göremezdi. Zira coğrafi konumu sebebiyle ona ihtiyaçları vardı. Kuzeydeki en büyük tehdit olan Rusya'yı durdurmak için gerekliydi. Her ne kadar Rusya 1923'lerde beklenmedik

cu, Yakın Doğu'yu işleyen güçlerin ilişkileri temelden değişime uğrayacak ve tamamen yeni bir sistem yaratılacaktır. Siyasi kartlar yeniden karılacak; dostlar düşman, düşmanlar ise dost haline gelecektir.

Hayrenik dergisi antlaşmayı Ermenistan açısından değerlendirdiğinde tarih tekerleğinin tekrar Kafkasya'ya doğru ilerleyip Ermenistan üzerinden geçebileceği, öngörülemeyen siyasi gelişmelerin yaşanabileceği ve Ermeni halkı için yeni tehlike çanlarının çalabileceği endişesini dile getirmiştir. Bu yüzden de Taşnaklara seslenerek doğru hareket tarzını bulmalarını, Birinci Dünya Harbi sırasında yaptıkları ve bütün Ermeniliğin kaderini değiştirmiş olan hataları tekrarlamayarak siyasi sağduyu, duyarlılık ve cesaretle hareket etmelerini tavsiye etmiştir. Ermeni halkının ise çok taze tecrübelerinden ders almış şekilde kurtuluş ve özgürlük için gerekli olanı yapacağına yönelik güvenini dile getirmiştir.

HAYASTANİ GOÇNAK

Taşnakların Amerika'daki diğer bir organı olan *Hayastani Goçnak*[15] dergisi de tıpkı diğer Ermeni yayın organları gibi Lozan Konferansı'nı "Türk Zaferi" olarak değerlendirmiştir. Özellikle üzerinde durduğu konu ekonomi olmuştur. Tam bağımsızlığını elde etmiş Türkiye'nin bu antlaşma ile daha da zor bir iş olan ekonomik inşaata başladığını hatırlatmıştır. Zafer kazanmış Türklerin tam başarı sağlayamadığı tek konu olarak Yunanistan ile hesaplaşmasını göstermiş ve Rumların, Venizelos'un diplomasi becerisi ile savaş tazminatı ödemekten kurtulduğunu ifade etmiştir. Dergiye göre diğer bir başarısızlık ise Türkiye topraklarından önemli bir parçanın Bulgarlara ikram edilmesidir. Antlaşmanın Türkiye'ye getiri ve götürülerinden bahsedilirken, iç çatlaklar ve eski boş hayalleri gün yüzüne çıkartabileceği yaklaşımına da yer verilmişti. Buna dayanak olarak da artık ülkenin

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՉՆԱԿ

Vol. XXIII July 21, 1923 No. 29

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

THE GOTCHNAG

287 FOURTH AVENUE, NEW YORK, N. Y.

Tel. Gramercy 6073

Entered as Second-Class Matter, April 5, 1906, at the Post Office at New York, N.Y., under the Act of March 3, 1879.

Copyrighted by A.R.A.R.@

"Barış mı Ateşkes mi", *Hayastani Goçnak*, 21 Temmuz 1923

fakir köylüler, maceracı asker ve politikacılar, rüşvetçi memurlar ve kendini beğenmiş, kafası boş hocaların eline kaldığı görüşü ileri sürülmüştür.

Dergi, zorlayıcı bir etkenin de ekonomi olacağını değerlendirerek, İsmet Paşa ve arkadaşlarının Lozan'da reddettikleri pek çok şeyi kısa zaman sonra para ihtiyacı yüzünden kabul edeceğini iddia etmiştir. Diğer taraftan Türkiye'nin karşısında günden güne İtilaf Devletleri'ne yaklaşan Balkan devletleri topluluğu, Türkiye'nin sarsılmasından kendisine ekonomik özgürlük ve gelişim sağlayabilecek Rusya ve hızla silahlanma yolundaki Batı Avrupa tehdidinin olduğunu hatırlatmaktadır. Ancak Mustafa Kemal ve çevresinin, bu kötü yıldızların etkisine rağmen imparatorluğun yaşlanmış yapısını tekrar inşa edip güçlendirirlerse tarihin kendilerine siyasi ve ekonomik dahi unvanını bahşedeceğini ve bu unvanın "yenilmiş, terkedilmiş, aç Yunan ordusunu denize dökmekle ilgili ucuz kahramanlıktan" çok daha değerli olacağı yorumunda bulunmuştur. Son olarak da Lozan'ın sürekli bir barış anlaşması hükümlerinden ziyade geçici bir ateşkes hükümleri niteliğinde olduğunu yazmıştı.

Tıpkı *Hayrenik* gibi *Hayastani Goçnak*'ın da üstünde durduğu konu, İtilaf Devletleri'nin hareket tarzı olmuştur. Kapitülasyonlar, azınlıklar, Trakya ve İstanbul'un boşaltılması, Ermeni ve Rumların hakları vs. neredeyse hemen her konuda Türklerin istekleri-nin İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmesini eleştirmiş; hatta onların Türkiye'yi Boğazlar konusunda dahi Rusya'nın baskısından kurtardıklarını ileri sürmüştür. Derginin yorumuna göre sonuç olarak yenen taraf olan İtilaf Devletleri kaderin garip bir cilvesi ile belki de bundan böyle sonsuza kadar yenik kalacaklardır. Amerika'nın pozisyonunu ayrıca değerlendirerek onların Avrupalılar yüzünden aynı şartları kabule mecbur kaldığını hatta Amerikalıların Avrupalılardan daha kötü durumda bulunduklarını, tek çarelerinin Türkiye'den tamamen uzaklaşmak olduğunu ya da orada kalma tekelinin çok pahalıya mal olacağını ifade etmiştir. Fakir, boşalmış, savaştan bıkmış, kötü organize olmuş, içten parçalanmaya hazır bir ülkeyi dize getirmek için İtilaf Devletleri'nin, Lloyd George'un yaptığı gibi tehditkâr bir duruş sergilemelerinin yeterli olacağını iddia etmiştir. Yunan ordusunun üzerine eklenecek 100.000 kişilik bir Avrupalı ordunun bu işi bitirebileceğini, aslında hepsinin ortak çıkarı bunu gerektirirken Avrupa'nın bu istikamette bir tutum sergilemediğini ve bunun sonucu olarak da Türkiye'nin kendini toparlamak ve tekrar nefes almak için fırsat yakaladığını belirtmiştir.

Hayastani Goçnak[18] Lozan'ı Ermeniler açısından yorumlarken ikinci konferansta tamamıyla terk edildiklerini, imzalanan antlaşmada Ermeni, Ermenistan veya Ermeni yurdu adının dahi anılmadığına dikkat çekmiştir. Birinci konferansta Ermeni yurdu meselesini yarım yamalak konu eden galip devletlerin Türk temsilcilerinin karşı koyması sonucunda konuyu tamamen gömdüğünü hatta ikinci konferansta İstanbul'dan kaçan, ayrılıp giden Ermenilerin yurda dönmesi teklifinde dahi ısrarcı olmayarak kararın Ankara hükümetine bırakılmasını eleştirmiştir. Konu ile ilgili Ermenilerle Rumların durumunu kar-

"Ermeni Cemaatler", *Nor Arevelk*, 30 Temmuz 1923

şılaştırmış, İstanbul'dan giden Rumların imzalanan anlaşmalarla dönebilecekken, Batı Trakya Türklerinin göç ettirilmeyip, gidenlerin de geri gelmesi kabul edilirken, Ermenilere bu haklardan hiçbirinin tanınmadığı serzenişinde bulunmuştur. Bunun sebebini de konferansta Ermeniler adına görüşmede bulunacak hiç kimsenin bulunmamasına bağlamıştır. İsmet Paşa ve Rıza Nur'un "zararsız" Ermenilerin ülkede yaşayabileceğini, sadece hainleri ve anarşistleri kabul etmeyecekleri beyanına güvenerek Ermenilerin kaderini Milli Hükümet'in iyi niyetine veya keyfi ihtimamına terk etmelerini eleştirmiştir.

Antlaşmadan itibaren Ermenilerin hareket tarzına değinerek, artık yapılacak bir şey kalmadığından, bundan sonra Ermenilerin Türk idareciler ve Türk halkı ile dil bulmaları ve barış içinde yaşayabilmek için iki halk arasında barışın ve huzurun tesisine hizmet etmelerini tavsiye etmiştir. Bunu sadece Türkiye sınırları dahilinde kalan veya Türkiye'ye dönme niyeti bulunanların huzuru için değil, Türkiye ve Ermenistan Cumhuriyetleri arasında iyi komşuluk ilişkilerinin sağlanması için de önermiştir. Diaspora'nın artık en büyük hedefinin kalabalık yetim ve sürgün topluluklarını Ermenistan'a göndermek ve yaşatmak olduğunu ifade etmiştir. Özellikle Ermenistan ile Türkiye Cumhuriyeti'nin iyi komşular olması gerektiği üzerinde ısrarla dururken hem Batılı devletlerin hem Rusya'nın kendi menfaatleri söz konusu olduğunda Ermenileri nasıl da yalnız bıraktıklarının deneyimlendiğini vurgulamıştır. Ayrıca Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarından, özellikle de Balkan Harplerinden sonra, siyasi ve askeri şartlardaki her değişim sonrası bu devletlerin Ermenileri terk edişine dikkat çekmiştir. Özellikle Bolşevik Rusya'nın Ermeniler konusunda nasıl bir siyaset güdeceğinin kimse tarafından tam olarak kestirilemeyeceğini hatta herhangi bir değişim üzerine Kafkas ötesine duyarsız davranabileceğinden ve bunun da Ermeniler için tehlike arz edeceğinden, mutlaka ileri görüşlü bir siyaset izlenmesi gerektiğini, Türklerle iyi dostluk ilişkileri kurulmasının kaçınılmaz olduğunu yazmıştır. Milletlerin ve devletlerin ilelebet düşman kalamayacağını ifade eden yazar, Fransızlarla Almanlar arasındaki Alsas Loren'i (Alsace- Lorraine) ve tarihten daha birçok olayı örnek göstermiştir.

NOR AREVELK

Erivan'da yayınlanan işçi gazetesi *Nor Arevelk* "*Ermeni Cemaatler*", "*Yakın Doğu- Türkiye'de Durum*"[17] adlı köşe yazılarında Lozan Antlaşması'nı "yüzyıllara dayanan tarihi bir oyunun dışarı vurumu" olarak nitelemiştir. Gazete antlaşmayı Ermeniler veya Ermeni Meselesi bağlamında hiç ele almadan, doğrudan Doğu ve Batı dünyası ilişkileri üzerinden değerlendirmiştir. *Nor Arevelk*'e göre kapitalist Avrupa Devletleri, Doğu halklarında uyanmakta olan gelişim bilincini, "*göstermelik barış*" ile boğmaya çalışmaktadır. Yazıda genel olarak Doğu'nun özellikle de Yakın Doğu'nun Avrupa ile ters düşmesinin temelinde iki dünyanın birbirinden çok farklı sosyal yapısı sebep gösterilmiştir. Avrupa her daim "kullanan", Doğu ise "kullanılan" olduğundan ve Avrupa'nın bu durumun değişmemesi için ısrarcı olması sebebiyle, anlaşmak

ԱՐԵՎԵԼՔ
Ք. ՏԱՐԻ
№8 (15)
ՀԵՐԹՈՒԱԾՔԱԹԻ
30 Հոկտ
1923 Թ.
ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔ

"Yakın Doğu ve Türkiye'nin durumu", *Nor Arevelk*, 30 Temmuz 1923

için ortak bir dil hiçbir zaman bulunamamıştır. Her zaman amacı Doğu halklarını sömürmek olan kapitalist Batı; bu kez bir taktik manevrası yaparak barış antlaşması ile onlara yaklaşmaya çalışmış, geçmişte silah gücüyle başardığını şimdi gülümseyerek ve tavsiyelerle yapmayı başarmıştır. Dünyanın ve kapitalizmin kendi kendini kandırdığı sosyal-siyasal bir dönemden geçildiğini iddia eden *Arevelk*, mantar gibi bitmekte olan antlaşmaları da kendi kendini kandırmacanın belgeleri olarak değerlendirmiştir.

Türkiye konusundaki görüşü ise şöyledir: Uzun süreli mücadelelerden yorgun düşmüş Türkiye, bu antlaşmayı değerlendirip kendini kurtarabilir. Ancak esas kurtuluş, Doğu halklarının Avrupa'nın karşısına dikilip "ayaklarını Doğu'dan çek" dedikleri gün gerçekleşecektir. Doğu'da gerçek barış, o zaman yaşanacaktır.

SON SÖZ YA DA SONUÇ YERINE

Sonuç olarak, incelenen Ermeni yayın organlarının çoğunda Lozan Antlaşması'nın birkaç aya kalmadan Cumhuriyetle biçimlenecek yeni Türkiye için "tam bir diplomatik zafer", savaşın galibi olan Batılı devletler açısındansa "yenilgi ve prestij kaybı" olarak ele alındığı görülmektedir. Yine yayın organlarının çoğu tarafından antlaşma Türkiye Ermenileri, Ermenistan Cumhuriyeti ve Türkiye arasında yeni ve dostane ilişkiler için bir başlangıç fırsatı olarak kabul edilmiştir. Sadece komünist rejimin yayın organı antlaşmayı bir kandırmaca olarak değerlendirmiş ve Doğu'nun esas kurtuluşunun kapitalist Batı'nın ellerini oradan çektiği gün gerçekleşeceği görüşünü savunmuştur.

SİLVART MALHASYAN - İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ DOKTORA PROGRAMI

DİPNOTLAR

1 "Ermeni Patrikliğinin Resmi Duyurusu", *Cagadamard*, 24 Temmuz 1923 (No:3258-1428), s.3.
2 Başepiskopos Kevork Arslanyan (doğ.1869- öl.1951) iki kez Ermeni Patrik Kaymakamlığı görevini ifa etmiştir. İlk Patrik kaymakamlığı dönemi 1922-1927, ikincisi ise 1944-1951 tarihleri arasındadır.
3 "Meryem Ana Kilisesinde Dua", *Cagadamard*, 26 Temmuz 1923 (No:3260-1430), s.3.
4 "Patrikliğin Tebrikleri" *Cagadamard*, 24 Temmuz 1923 (No:3259-1429), s.3.
5 Türk-Ermeni Tealî Cemiyeti hakkında daha geniş bilgi için bkz. Silvart Malhasyan, "İstanbul'da 1922 Yılında Kurulan Türk-Ermeni Tealî Cemiyeti ve Faaliyetleri",Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005.
6 "Türk-Ermeni Tealî Cemiyeti", *Cagadamard*, 24 Temmuz 1923 (No:3258-1428), s.3.
7 Parti, 1908 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Liberalliği ve anti-devrimciliği benimsemiştir.
8 Kahire'de Ramgavar Azadagan Partisi Mısır Örgütü tarafından 1915-1924, 1924-1980 tarihleri arasında yayınlanmış edebiyat ve siyaset dergisi'dir. Mısır'daki ve dünyanın diğer yerlerindeki Ermeni cemaatlerinin yaşamına ve Ermenistan'daki gelişmelere yer vermiştir. Ayrıca Mısır ve Ermeni halklarının tarihi ve kültürü üzerine araştırmalar yayımlamış ve iki halkın iş birliğini teşvik etmiştir.
9 "Barış", *Arev*, 26 Temmuz 1923 (Sayı:190), s.2.
10 Şair, mütercim, araştırmacı yazar Arşak Cobanyan 1872 yılında Beşiktaş'ta dünyaya gelmiştir. 1894 yılında *Dzağik* [Çiçek] adlı gazetenin müdürlüğünü yapmıştır. Ölümüne kadar *Anohid* adlı mecmuaya yazmıştır. Fransız basınında da makaleleri yayınlanmıştır. 1893-1894 yıllarında Paris'te ikamet etmiştir. Bir süre İstanbul'a dönmüş ancak Aralık 1895'de tekrar Paris'e geçmiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a gelmiş ancak tekrar geri gitmiştir. 1954 yılında Paris'te ölmüştür.
11 "Yeni Dönem", *Aboko*, 4 Ağustos 1923 (No:36) s.1.
12 "Barış İmzalandı", *Asparez*, 27 Temmuz 1923 (No:978). *Asparez*, Taşnaksutyun Batı Amerika Merkez Komitesi tarafından California Fresnoda 1908-1980 yılları arasında haftalık, üç günlük ve günlük olarak yayınlanmış eğitim, ahlak, siyaset ve kültür gazetesidir. Diaspora'nın değişik yerlerinden haberlere ve partinin bildiri ve kararlarına yer vermiştir.
13 "Barış İmzalandı", *Asparez*, 27 Temmuz 1923, (No:978), s.2.
14 "Yeni Bir Durum Karşısında", *Hayrenik*, Ağustos 1923 (Sayı:10). Amerika Boston'da 1922-1970 yılları arasında iki aylık üç aylık olarak yayınlanmış dergi'dir. Taşnaksutyun'un faaliyetlerini aktarmış; ayrıca Ermeni özgürlük mücadelesi, Ermeni sorunu 1915 Felaketi ve parti sorunlarına yer verinştir. Taşnak aktivistlerden A. Aharonyan A. Şirvanzade ve H. Oşagan'dan makalelere yer vermiştir.
15 "Barış mı Ateşkes mi", *Hayastani Goçnak*, 21 Temmuz 1923, c.XXIII, Sayı:29.
16 "Ermeniliğin Toparlanışı", *Hayastani Goçnak*, 28 Temmuz 1923, c.XXIII, Sayı:30.
17 "*Yakın Doğu- Türkiye'de Durum*", "*Ermeni Cemaatler*", *Nor Arevelk*, 30 Temmuz 1923 (No:10-17), s.1-3.

Geleneğin İcadından Geleneğin İdamına Lozan Sulh Bayramı

HADİYE YILMAZ ODABAŞI

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ'NİN İLK MİLLİ GÜNLERİNDEN BİRİ OLAN LOZAN ANTLAŞMASI'NIN İMZALANDIĞI 24 TEMMUZ GÜNÜ, 1923 YILINDAN İTİBAREN LOZAN SULH GÜNÜ ADIYLA KUTLANMAYA BAŞLAR. BU GÜN "SULH BAYRAMI, HAKİKİ HALAS VE İSTİKLAL BAYRAMI" ADLARIYLA NİTELENDİRİLİR VE "SULHÜMÜZÜN SENE-İ DEVRİYESİ, LOZAN MUAHEDESİNİN DEVRİ SENEVİSİ" GİBİ BAŞLIKLARLA GAZETELERİN BİRİNCİ SAYFASINDA YER ALIR. 30 YIL KESİNTİSİZ DEVAM EDEN LOZAN SULH BAYRAMI KUTLAMALARI İÇİN CUMHURİYET HALK FIRKASI'NIN İKTİDARI KAYBETTİĞİ 1950 YILI BİR MİLAT OLMUŞTUR. BU DÖNEM LOZAN GÜNÜ'NÜN TOPLUMSAL BELLEKTEN SİLİNMESİNE YÖNELİK BAZI UYGULAMALAR GÖRÜLMEKTEDİR. DP İKTİDARINDAN SONRA 1960'LI YILLARDA LOZAN GÜNÜ KUTLAMALARI YENİDEN YAPILMAYA BAŞLAMIŞSA DA TEK PARTİ DÖNEMİNDEKİ ETKİNLİĞİNE BİR DAHA ULAŞAMAZ.

Lozan Sulh Bayramı kutlamalarından bir fotoğraf

18. yüzyıl sonunda yenileşme/Batılılaşma sürecine giren Osmanlı'da ilk milli bayramın Hobsbawn'ın deyimiyle "icadı"[1] için neredeyse yüz yıl geçmesi gerekmişti. 5 Temmuz 1909'da Meclis-i Mebusan'ın oturumunda alınan kararla 10 Temmuz (23 Temmuz) Hürriyet Günü ilk milli bayram olarak kabul edildi.[2] Bu "icad", ilhamını Avrupa'da 19. yüzyılın ikinci yarısında kutlanmaya başlanan bağımsızlık günlerinden almıştı. Her ne kadar Meclis-i Mebusan'da 27 Ocak 1299'un[3] "İstiklal-i Osmanî Günü" adıyla iyd-i milli olması daha önce teklif edilmişse de memalik-i Osmaniye'nin bütün anasırını kucaklayacak bayram günü olarak II. Meşrutiyet'in ilanı günü yaygın kabul gördü.[4] İstiklal-i Osmanî Günü ise 1913'ten itibaren resmen olmasa da kutlandı.

23 Temmuz gününün tatil edilmesi suretiyle yapılan Hürriyet Günü kutlamaları ve İstiklal-i Osmanî Günü 27 Mayıs 1935'te Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanunun kabulüyle[5] feshedildi. Ancak 1950'den itibaren Hürriyet Günü bir süre daha kutlandı. Osmanlı'nın diğer milli bayramlarından olan ve 1916 yılında kutlanmaya başlayan Çocuklar Bayramı ve İdman Bayramı ise Cumhuriyet'in ilanından sonra bir anlamda dönüşerek kutlanmaya devam etti. Erken Cumhuriyet Dönemi'nin resmî bayram olmasa da 1923'ten itibaren kutlanan ilk milli günü Lozan Sulh Günü/Lozan Sulh Bayramı oldu.[6]

MİLLİ DEVLETİN TOPLUMSAL BİLİNÇ İNŞA SÜRECİNDE YENİ SİYASÎ-KÜLTÜREL TASARIMLAR

19. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan milli devletin sürekliliği için şüphesiz toplum/halk temel öğedir. Yeni bir devlet modeli olarak milli devletler, yeni toplumsal bilinci inşa etmek üzere yeni kültürel tasarımlara kaçınılmaz olarak başvurur. Zira her alanda birlik içinde toplumsal bir ruh yaratımı milli devletler için hayati önemdedir. Oluşturulacak bu toplumsal ruhun öğelerinden olan milli kültürün inşasında milli bay-

raınlar ve günler temel argümanlardandır. Eski sistemin yerine gelen yeni sistem aynı zamanda bu yeni tasarımlar vasıtasıyla toplum ile rejim arasında bağ kurar ve böylece bir anlamda yeni iktidarın meşruluğu da inşa edilir. Bu nedenledir ki, Cumhuriyet'in ilanından sonra Osmanlı Devleti zamanının bayramları ve milli günleri büyük oranda dönüştürülmüş ve aynı zamanda yeni bayram ve milli günler inşa edilmiştir.

Bu bayramlardan biri olan Hürriyet Günü'nü Cumhuriyet iktidarının ret ya da idam etmeyerek bir anlamda dönüştürmüş olması, üzerinde durulması gereken bir olgudur. Bu olgu kanımızca İttihat Terakkili olmak ile İttihat ve Terakki'nin birinci dereceden etkin olduğu Meşrutiyet ruhuna sahip çıkmak arasındaki ayırıma işaret eder. Aşağıdaki satırlarda okunacağı üzere bu olgu, Meşrutiyeti aşmış olsa da (ve İttihatçılarla ciddi fikir ayrılıkları bulunsa da) Cumhuriyet kadrolarında var olan sürekliliği koruma ve kurumsallaşmış devlet bilincine işaret eder:

> (...) meşrutiyet ilan edilmiş ve hürriyet yoluna doğru ilk adım atılmıştı. 10-23 Temmuz bir inkılabın başlangıcı olmakla beraber bu inkılap tam değildi. Hakiki hürriyet ve inkılap adımları ancak Büyük Gazinin rehberliği altında atılmıştır. Bununla beraber 10-23 Temmuz daima hatırda tutulacak bir tarihtir. Bugün bu münasebetle resmî daireler kapalıdır ve her taraf bayraklarla donanmıştır.[7]

Hürriyet Günü'nün 1935'ten sonra resmîyetini kaybetmesine yol açan sebebin ise tıpkı saltanatın kaldırılmasına binaen kutlanan Hâkimiyet-i Milliye Bayramı'nın resmîyetini kaybetmesinde olduğu gibi yeni bayramların özünde bu iki bayramın anlamının karşılanması yoluyla bayram enflasyonunu[8] önlemek olduğu akla yatkın görünmektedir. Aksi takdirde sanırız Hürriyet Bayramı 1935 yılına kadar resmî bayram niteliğini koruyamazdı.

LOZAN MUAHEDESİNDEKİ HOŞA GİTMEYECEK KAYITLAR

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin ilk milli günlerinden biri olan Lozan Antlaşması'nın imzalandığı 24 Tem-

جمهوریت

24 Temmuz 1341 (1925) tarihli *Cumhuriyet* gazetesinden. "Şerefli Sulhümüzün Devr-i Seneviyesi"

muz günü, 1923 yılından itibaren Lozan Sulh Günü adıyla kutlanmaya başlar. Bu gün "Sulh Bayramı, Hakiki Halas ve İstiklal Bayramı"[9] adlarıyla nitelendirilir ve "Sulhümüzün Sene-i Devriyesi, Lozan Muahedesinin Devri Senevisi" gibi başlıklarla gazetelerin birinci sayfasında yer alır.

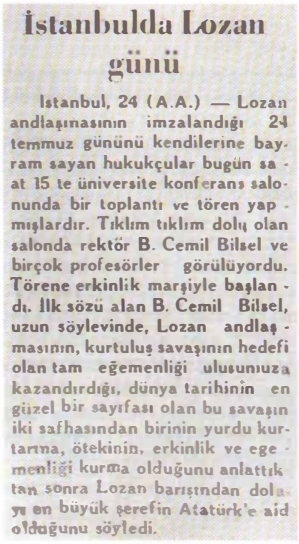
Ankara hükümetinin resmî yayın organı olan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde Lozan'ın birinci yılında yayımlanan yazı henüz bayramın birinci yıldönümünde Cumhuriyet iktidarının Lozan'ın eleştirilen yönlerini kamuoyu nezdinde açıklaması bakımından dikkat çekicidir. Bu haberle ilk ve son olarak antlaşmanın bir muhasebesi yapılarak bir yıl önce Meclis'i günlerce meşgul etmiş olan Lozan Antlaşması tartışmalarına kamuoyu nazarında nokta konur:

> Biz Lozan muahedesi ile yalnız istiklal harbinin, yalnız Harb-i Umumi'nin hesabatını tasfiye etmedik; seyyiat-ı idare [kötü idare] ile türlü asırların mesaibini [felaketlerini] de temizledik. Bütün bir cihan karşısında o kadar mütezadd-ı efkâr ve menafi [birbirine zıt fikirler ve menfaatler] içinde işin içinden çıkmak müstesna bir muzafferiyettir. Şüphesiz Lozan Muahedesinde hoşa gitmeyecek, menafimize münafi [menfaatlerimize aykırı] olacak kuyudat [kayıtlar] da eksik değildir. Fakat bir işin kemal ve noksanının yaşadığımız bir andaki hissiyat ve telakkiyata göre değil o işin saha-i cereyanı olan muhit ve zaman itibariyle tetkik ve mukayese etmek icap eder. Elde böyle bir mizan-ı itidal [ılımlı ölçüt] ile meseleye temas ettiğimiz zaman mümkün olan şeylerin yapıldığı neticesine varmaktayız. (...) 24 Temmuz Muahedesi (...) bize her türlü kuyudattan azade bir vaziyet, hükümet içinde bir hükümet olan imtiyazattan halas [kurtuluş], kafi bir vesait [vasıtalar], mebzul menafi [pek çok menfaat], mütecanis ve yeknesak bir vatan temin ediyor.[10]

LOZAN SULH BAYRAMI KUTLAMALARI

Lozan Sulh Bayramı resmî bir bayram olmadığından resmî törenle kutlanmamıştır. İlk kutlamayı 1924'te Darülfünun mensupları yapmış ve bundan sonra Darülfünun Konferans Salonu'nda her yıl gerçekleştirilen etkinlik programı ile bu milli gün anılmıştır. 24 Temmuz gününü kendilerine bayram sayan Hukukçular Darülfünun'daki Lozan Sulh Bayramı kutlamalarının başlıca mürettibi olmuştur.[11] Ayrıca İstanbul, Ankara ve İzmir başta olmak üzere Halkevleri'nde herkese açık Lozan Sulh Bayramı kutlamaları tertip edilmiştir. Sulh günü münasebetiyle İstanbul'un muhtelif yerlerinde de merasimler ve eğlenceler düzenlenmiştir.[12] Aşağıda bulunan, 1936'da Gülhane Parkı içinde Alayköşkü'nde Eminönü Halkevi tarafından düzenlenen anma, Lozan Sulh Bayramı kutlama programlarının içeriği açısından örnek teşkil etmektedir:[13] "*1. Taksim İnkılap Abidesine çelenk koyma, 2. İstiklal Marşı, 3. Söylev, 4. Koro, 5. Piyes*"

1940 yılında Kadıköy Halkevi'nde düzenlenen anmada "Saat 19'da konferans, saat 19.30 da orkestra ve piyano konseri"; Şişli Halkevi'nde düzenlenen anmada ise "Lozan zaferinin ehemmiyeti hakkında konferans ve komedi temsili" yapılmıştır.[14]

İstanbulda Lozan günü

İstanbul, 24 (A.A.) — Lozan andlaşmasının imzalandığı 24 temmuz gününü kendilerine bayram sayan hukukçular bugün saat 15 te üniversite konferans salonunda bir toplantı ve tören yapmışlardır. Tıklım tıklım dolu olan salonda rektör B. Cemil Bilsel ve birçok profesörler görülüyordu. Törene erkinlik marşiyle başlandı. İlk sözü alan B. Cemil Bilsel, uzun söylevinde, Lozan andlaşmasının, kurtuluş savaşının hedefi olan tam eğemenliği ulusumuza kazandırdığı, dünya tarihinin en güzel bir sayfası olan bu savaşın iki safhasından birinin yurdu kurtarma, ötekinin, erkinlik ve egemenliği kurma olduğunu anlattıktan sonra Lozan barışından dolayı en büyük şerefin Atatürk'e aid olduğunu söyledi.

Ulus, 25 Temmuz 1935, s.1

Darülfünun Hukuk Fakültesi tarafından yapılan Lozan Günü anmaları en görkemli ve geniş katılımlı bayram kutlamaları olmuştur. Bu nedenle Lozan Sulh Bayramı kutlamalarının biçim ve içeriği hakkında örnek teşkil etmesi bakımından, aşağıdaki satırlarda 1928 yılı Darülfünun kutlamasının ayrıntılarına yer verilmiştir.[15]

Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası'nda, hazırlıklarına haftalar öncesinden başlanan Lozan Muahedesi'nin beşinci yıldönümünün memleket gençliği tarafından büyük coşkuyla kutlandığı, Darülfünun Konferans Salonu'nun hınca hınç dolduğu ifade edilmektedir. Salon bayraklarla süslenmiş, hitabet kürsüsünün üstünde bulunan iki Türk bayrağının arasına M. Kemal Atatürk'ün ve onun karşısına da Lozan'da baş murahhas olarak bulunan İsmet İnönü'nün yağlı boya tabloları asılmıştır. Hitabet kürsüsünün önünde basın mensupları için özel oturma alanları tahsis edilmiş, Hukuk Fakültesi öğrencileri de anma boyunca teşrifatçı vazifesini görmüştür. Kutlamaya Reisicumhur Hazretleri adına özel katip Tevfik Bey, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Fırka Müfettişi Hakkı Şinasi Paşa, Kars Mebusu Ağaoğlu Ahmet, İstanbul Mebusu Hamdi, Yusuf Akçura, Necip Asım, Refik, Necip Ali, Polis Müdürü Şerif, eski vali Midhat Beyler ile Darülfünun Emini Neşet Ömer Bey; fakülte mensupları ve müdürler, hukukçular, özel ve resmî memurlar; Darülfünun gençleri ve halk katılmıştır. Davetliler arasında bulunan Meclis Reisi Kâzım Paşa, Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa, Vali Vekili ve Şehremini Muhiddin Bey ile Maarif Vekili Necati Bey mazeretleri dolayısıyla kutlamaya katılamamıştır. Hukuk Talebe Cemiyeti tarafından Darülfünun Konferans Salonu'nda düzenlenen me-

rasim saat on buçukta başlamış ve ilk olarak İstiklal Marşı okunmuştur. Bundan sonra Hukuk Talebe Cemiyeti Reisi merhum Şeyhülislam Hayri Beyzade Münib Hayri Bey Lozan Konferansı'nın safahatını ve Lozan Antlaşması'nın anlamını içeren bir konuşma yapmıştır. Konuşmanın ardından Reisicumhur Hazretleri'nin orkestraları dinlenmiş ve müteakiben Hukuk Fakültesi müderrislerinden Ahmet Reşit Beyefendi Lozan Muahedenamesi ile kaldırılan kapitülasyonlar hakkında bir konferans vermiştir.

MİLLİ DEVLETİN YENİ ORTAK TOPLUMSAL RUH İNŞASI

Lozan Sulh Günü münasebetiyle yapılan konferansların ve gazete yazıları/haberlerinin içeriğinde milli devletin toplumsal bilinç tasarımı inşasının izlerini sürmek mümkündür. Bu içeriklerde dün ile bugünün karşılaştırılması yoluyla eski rejimin simgeleri karşısında hem yeni rejimin simgeleri belirginleşir hem de yeni bir toplumsal ruh inşa edilmeye çalışılır. Lozan'ın karşısında duran simge hiç şüphesiz Sevr Antlaşması'dır:

Dün Üniversitede "Lozan„ heyecanla anıldı

Cümhuriyet caddesine konan çelenk, Üniversite konferans salonu önünde gençler arasında

Lozan andlaşmasının 12 nci yıl dönümü münasebetile dün Üniversitede Hukuk Fakültesi talebe cemiyeti tarafından büyük merasim yapılmıştır.

Saat 15 te kuruluş dolayısile salonda [illegible] İstiklâl marşı ile başlanmış [illegible] merasimi açan rehber Ernst Hilmi şu söylevi vermiştir:

Beyaneler Reisi „ 12 yıl evvel bugün Lozanda sulh imza edildi. Ve bir sene on dört güne esaret meriyet mevkiine girdi. O andlaşmanın ölümsüz kavrayışı hukuk Fakültesi gençliği, bugünü kendilerine bayram olarak alıklar. Her yıl bugünü burada kutluyoruz.

Üniversiteye geçen sene henüz gelmiştim. Bu çatı altında ilk sözlerim Lozanı anlatmak oldu. Bunu bir ödev sayarım. O günden beri, aradan

Milliyet Muharriri Direktörü Şükrü Kaya'nın söylevini okurken

ve verimli bir çalışma yılı geçirdik. Bu verimli mesai bize temiz ödev Lütfen sahifeyi çeviriniz

Zaman, 25 Temmuz 1935, s.1.

> İki sene evvel bugün (...) İsmet Paşa ile arkadaşları muzaffer süngülerimizin temin ettiği sulh muahedenamesini imzalamışlar ve Türkiye'ye hak-ı istiklal, hak-ı hayat tanımayan bir cihan-ı husumete de imzalatmaya muvaffak olmuşlardır. (...) 10 Ağustos 1336'da sultan idaresinin imzaladığı Sevr muahedenamesi Türkiye için bir hükm-i idam idi. 24 Temmuz'da bizzat milletin imzaladığı Lozan muahedenamesi ise Türkiye için bir berat-ı istiklal oldu.[16]

Sevr Antlaşması ömrünü tamamlamış bir rejimi, Lozan Antlaşması ise yeni doğan bir devleti simgeler. Lozan Sulh Bayramı münasebetiyle hanedana dayalı devlet anlayışına karşı millete dayalı milli devlet anlayışının kazanımları öne çıkarılır:

> (...) 12 yıl önce bugün Türk ulusu asırlardan beri süren yarı sömürgeliğin paslı zincirlerini koparıp atmış, şerefli uluslararasında şerefli bir yer sahibi olmuştur.(...) Lozan'ın anlamına varmak için bugünkü Türkiye ile 12 yıl öncekini karşılaştırmak yeter. Siyasal erginlik ve ekonomik erginlik, biz asırlardan beri bunlara susamıştık.(...) Bugün gitgide genişleyen endüstrimizi, git gide bayındırlanan yurdumuzu, git gide kalkınan ekonomimizi sevinç dolu gözlerle seyrederken Lozanı hatırlayalım ve düşünelim ki bugünkü Türkiye'nin yerinde eski kölemen ve yarı sömürge Osmanlı Devleti olsaydı, hiçbir zaman bu ağır ekonomik buhranın altından kalkamayacak, hasta adam bir daha dirilmemek üzere ölecekti. (...) Bunu Lozan'da aldığımız tam erkinliğimize borçlu olduğumuzu bir an olsun hatırımızdan çıkarmayalım. (...) Sevr ölmüş bir imparatorluk için yazılmış bir gömme kâğıdı idi. Lozan yeni doğan bir devlete verilen yaşama hakkı oldu. Yüz kızartıcı Sevr Antlaşmasını yırtarak ayaklar altında çiğneyen ve hiçbir zaman zincirlenmeye razı olmayacağını haykıran genç Türkiye, Lozan'dan aldığı hızla bugün her zamankinden daha kıymetli ve ayaktadır.[17]

İki buçuk ay kesintinin ardından yaklaşık altı ay süren Lozan Konferansı'nın safahatının özetlenmesi suretiyle Lozan Günü kutlamalarının temel vurguları Lozan'ın cephelerde kazanılan zaferi tamamlayan bir siyasi zafer olduğu,[18] bu antlaşmayla diğer devletlerin Türk milletinin istiklaline hürmet ettiği,[19] Lozan'ın milleti yalnızca Sevr Muahedesi'nin esaretinden değil Osmanlı İmparatorluğu'nu asırlarca tahammül ettiği zilletlerden de kurtardığı ve kapitülasyon belasının bu muahede ile ortadan kalktığıdır.[20] Aynı zamanda bu temel vurgular, bütün bunları milletine sağlamış olan liderin, Gazi M. Kemal'in sözleriyle pekiştirilerek kamuoyuna iletilir: "Bu muahedename Türk milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr muahedenamesiyle ikmal edildiği

Cumhuriyet

Hayat Ansiklopedisi 84. üncü sayısı çıktı

Lozan, Türk tarihinde yeni bir devrin başlangıcıdır!

O, Dumlupınarın tamamlayıcısı olmuş ve İstiklâl Harbinde can verenlerin fedakârlıkları boşa gitmemiştir!

LOZANDAN EVVEL

LOZANDAN SONRA

Italya tek başına kaldı!

İngiltere, Fransa ile uyuştu, Habeş davası Cenevrede görüşülecek ve mütecavize karşı tedbir alınacak

Habeşistandaki fahrî konsolosumuz İstanbulda

M. Musolini ile mülâkat

24 Temmuz 1935 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinden

zannedilmiş büyük bir suikastin inhidamını ifade eder bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte emsali namesbuk bir siyasi zafer eseridir."[21]

MİLLÎ GELENEK TAŞIYICILARI/TEMSİLCİLER/ KAHRAMANLAR

Temel figürler/kahramanlar/taşıyıcılar geleneğin icadı, popülerleşmesi ve aktarımı sürecinde tayin edici bir fonksiyona sahiptir. Ülkesi ve milleti için her türlü fedakârlığı yapmış olan bu kurtarıcılar milletin birliği, vatanseverlik ve vatandaşlık duygularının gelişiminde temel motivasyon unsurlarıdır. Lozan Sulh Bayramı dolayısıyla bu kahramanlar/atalara vurgu yapılarak topluma; vatanını, milletini sevme, aynı zamanda koruma ideali aşılanır. Lozan Günü anmalarının başkahramanları kuşkusuz M. Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'dür. Çeşitli yıllara ait anmalarda gazete sütunlarında bu iki kahramandan şöyle bahsedilmektedir:

"Meydan muharebelerini olduğu gibi Lozan'daki siyasi cidali de dahiyane idare etmiş olan Büyük Şef ile ondan aldığı irşadlarla Avrupa diplomatlarını mat eden İsmet İnönü..."; "Lozan muahedesinin imzalandığı gün, asırlardan beri sahip olmadığımız istiklale kavuştuğumuz gün. İsmet Paşa'nın Sevr'i parçalayan ve Lozan'ı imzalayan çelik bileği."; "Lozanı Lozandan evvel ve sonrayı beraber

Cumhuriyet

Sulhün yedinci senei devriyesi

İskele maddesi!

"Lozan„ muahedesinin imzalandığı gün

Asırlardan beri sahip olmadığımız istiklâle kavuştuğumuz gün

Gazi Hz.

Mahmut Sadık B.in hatırını sordular

Haydar Rifat B. geldi

"Kaçacak adam Anafarta vapuru ile mi kaçar, başka vasıta mı yok?„

Mahkûmiyet kararı ve Haydar Bey

24 Temmuz 1930 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinden

ULUS

25 TEMMUZ 1936 CUMARTESİ

Son haberler üçüncü sayfamızdadır

ON YEDİNCİ YIL. NO: 5385 — ADIMIZ, ANDIMIZDIR — HER YERDE 5 KURUŞ

Günlük

LOZAN

24 temmuz yani Türkiye'nin en ehemmiyetli bir günüdür. Dünya tarihi ve gelecek nesiller bugünün yaratıcılarını daima hürmetle anacaklardır. Çünkü Lozan müdhiş bir mücadelenin, sonuncu bir yaşamak azmimiz, milli gövdemiz ortasında bir ifadesidir. Lozan her milletin tarihinde nasıl alınacak büyük bir hâdisedir; Sevr ile hakkımızda idama mahkûm edilen ve bütün bir âlem karşısında ölüp diyeceği pimerak uyuya kalmış bir milletin çetin mücadelelerden sonra her türlü yokluklar içinde kazandığı zaferin çok haklı bir müdâfaasıdır. Lozanda kazanılan şey sadece askeri safhada sipahi bir müdâfaası değildir. Orada çok şeyler kazanılmıştır. Ne kadar etrafı düşünsek düşünülmiş, Lozanın geniş portresini bugün ve yarın çizmek ve ifade edebilmek hakikaten imkânsızdır. Biz bu satırlarla yalnız şimdi elde edilen büyük işlerin umumi esaslarını birkaç kalem darbesiyle anlatmak istiyoruz.

Ayrıcalıkları ve siyasi, iktisadi siyaset masasının üstünde yatan hasta adam artık olmuştur ve şark meselesi politika âleminin gündeliğinden çıkarak siyasi tarihine malolmuştur. Dünya diplomatlarının Lozana kadar Türkiye için kullandıkları adese yanlış ve taşıdıkları idi. Bütün görüşler, bütün düşünceler bu yanlış mantıkın dayanırdı. Hasta olan Türkiye değildi, bizzat çeşitli ırk ve milletlerin kanlarıyle karışmış tuhaf ve kokuşuş bir halita halinde alan osmanlılık idi ve şaşırmış idi. Sadece bu kabusun yardımı ile sürüp giden Türkiyenin değişmesi daima tazelik ve kuvvetini muhafaza etmesi, bütün bu kabusun ortadan kalkmasıyle mümkün olabilirdi. Türk tarihinde önemi nesilden nesile artacak olan Lozan zaferinin ardından [illegible] aleminde eşi pek az görülen siyasi bir [illegible]

Lozan zaferinin yıldönümü dün Halkevinde büyük bir törenle kutlandı

Başbakanımızın partice halkevine armağan edilen fotografı da dün merasimle salona asıldı

Yukarda, solda: Başbakan İsmet İnönü'nün resmi, Halkevi salonuna asılırken. Sağda: Lozan gününün yıldönümünü kutlıyan cumhuriyet Halkevinde. — Aşağıda sağda: İsmet İnönü'nün resmi asılırken ayağa kalkan ve saygı ile seyredenler. Solda: Dr. Mümtaz Hayri Üçışık, Lozan hatıralarını anlatıyor.

Montröden dönen heyetimiz

İstanbulda büyük tezahürlerle karşılandı

Yugoslavya, Irak ve Afganistan başbakanları ve İsviçre elçisi başbakanımızı kutladılar

İstanbul, 24 (A.A.) — Montröden dönmekte olan heyetimiz, bugün saat 7,50 da ekspresle şehrimize gelmiştir.

Sirkeci istasyonu büyük bir kalabalık tarafından doldurulmuş ve gerek istasyon içinde, gerek dışında binlerce halk, elleri bayraklarla heyetimizi karşılamıştır.

Reisicumhur namına yaver Cevdet heyetimizi karşılamıştır.

İstanbul vali ve belediye reisi Muhittin İstanbul komutanı general Halis, mebuslar, Ankara komutanı temsilen Ali Fuad, saylav komutanı, emniyet müdürü, şefirler ve konsoloslar istasyonu ziyaretinde hazır bulunmuşlardır.

Askeri musika ve asker, polis mü-

[illegible] resmi geçit yapmıştır. Halkevine vekil kendisini karşılayanlarla görüştükten sonra doğru Perapalasa gitmiştir.

Başbakanımız

Adliye bakanımızla bir-

Ulus, 25 Temmuz 1936, s.1

hazırlayıp beraber yaratan iki büyük Şef, her birine bir inkılap borçlu olduğumuz...'; 'Türk milleti kazandığı zafere ne kadar layık olduğunu bütün dünyaya ispat etmiştir. Onu milletimize hediye etmiş olan Başmurahhasımızı Cumhurreisimiz olarak başımızda görmek ve bütün milletçe onun etrafında yekpare bir kaya salabetile sımsıkı toplanmış bulunmak bizim için elbette kutluluğuna paha biçilmez çok büyük bir bahtiyarlıktır.[22]

GELENEĞİN İDAMI

Lozan Sulh Bayramı kutlamaları 1923 yılından itibaren yaklaşık 30 yıl kesintisiz devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ile özdeşleşmiş olan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın iktidarı kaybettiği 1950 yılı Lozan Sulh Bayramı kutlamaları için de bir milat olmuştur. 1950 yılı 24 Temmuz'unda yeni iktidar Lozan Bayramı'ndan söz açmazken devlet erkânı bu yıl Basın Bayramı'nı kutlamıştır. Devrin cumhurbaşkanı, meclis başkanı, başbakan, başbakan yardımcısı, vali, vilayet erkanı ve basın mensuplarının katılımıyla kutlanan 23 Temmuz Gazeteciler Bayramı haberi gazetelerde geniş yer işgal eder.[23] Yeni iktidarın kutladığı bir diğer bayram da Hürriyet Bayramı'dır. 1950 yılı 24 Temmuz'unda "1908 Hürriyet inkılabı şehitlerinin ruhlarını taziz maksadıyla dün Hürriyet tepesindeki abidenin önünde DP İl İdare Kurulu tarafından tertiplenen anma törenine..." satırları gazetelerde yer alırken yeni iktidar sonraki yıllarda da Hürriyet Bayramı kutlamalarını sürdürür.[24]

Demokrat Parti iktidarı nazarında "Tek Parti ve bilhassa muhalefet partisi lideri İsmet İnönü"nün sembolleştiği Lozan Sulh Bayramı 1955 yılına kadar "alternatif kutlamalar", 1955'te ise yasaklama yoluyla bir anlamda toplumsal bellekten silinmeye çalışılır. 1955 yılında Lozan Zaferi'nin 32. yıldönümü dolayısıyla CHP Üsküdar ilçesi tarafından yapılması kararlaştırılan anma törenine Üsküdar Kaymakamlığınca izin verilmez. İzmir'de yapılması planlanan Lozan Günü kutlamaları da "Lozan zaferinin milletin malı olduğunu göz önünde tutarak CHP'nin bu mevzudaki toplantısına izin verilmeyecektir" gerekçesiyle yasaklanır.[25]

Lozan kutlamalarına Demokrat Parti iktidarı tarafından izin verilmemesi tepkilere yol açar. Falih Rıfkı Atay *Dünya* gazetesinde yayımlanan satırlarıyla uygulamayı eleştiren isimler arasındadır:[26]

> Geçen gün Üsküdar Kaymakamı CHP'nin o semtteki ocağını Lozan gününü kutlamaktan men etmiştir. Gösterdiği gerekçe gazetelerde okuduğumuza göre şudur: 'Memlekette sert tartışmalar vardır, bu hava içinde böyle milli bir bayramın bir siyasi parti tarafından kutlanması kötü birtakım tepkiler yapabilir.' O toplantıda ne olabilirdi sanki? Lozan hatırası ile bir iç politika oyunu oynanılmaya kalkışılsaydı hazır bulunanlar böyle bir sakarlığı affetmezlerdi. Hele Türk radyosu bu anış vazifesini yapmakta herkese kılavuzluk etmeliydi. Kendimizi biraz şaşırmışa benziyoruz. Hiç olmazsa millet ve tarih malı olan hadiselerde biraz da

Vatan, 25 Temmuz 1941, s.1

VATAN

SİYASİ SABAH GAZETESİ

Her kin sayılan, kin değildir

Yazan: AKA GÜNDÜZ

Bugün 3 üncü sayfamızda

25 TEMMUZ 1941 CUMA

Boluk içinde darlık

Lozanın yıldönümü

Yurdun her köşesinde sevinçle kutlulandı

Dün Üniversitede büyük merasim yapıldı

Japonya

Misli görülmemiş şekilde seferber olmaktadır

Roma radyosuna göre Vişi ve Japonya bir anlaşmaya vardılar

Almanlara göre

Moskovaya hava akını

Hariciye Vekilimizin ihtisasları

Maarif Vekilimizin ihtisasları

Lozan günü parlak surette kutlandı

Üniversitede yapılan törende Başbakan ve Milli Eğitim Bakanı hazır bulundular

Başbakan ile Milli Eğitim Bakanı, Üniversitede söyledikleri nutukları dinliyorlar

Akşam, 25 Temmuz 1945, s.1

soğukkanlı olsak. Yeni nesillere vefakârlık örneği versek ve onların gönlünde bu vatana hizmet aşkını heyecanlı, uyanık ve ayakta tutsak?"

İhsan Ada, *Vatan* gazetesinde yayımlanan yazısıyla Demokrat Parti iktidarının bu uygulamasını eleştirenlerin ortak görüşlerini dile getirir:[27]

Milli mücadeleyi partiler mi yaptı? Lozan'ı partiler mi imzaladı? Lozan'ın partilisi olmaz. Buyurunuz, şehrin en büyük salonunda veya alanında yapılmakta olan resmî kutlama törenine. Ama ortada böyle bir toplantı yok ki... Mermer direklerle çevrili serin holünde Lozan'ı eskiden kutlayan İstanbul Üniversitesi de artık bu töreni unuttu. Zuhuri tarihinde İnönü savaşları yazılmaz, Hâmi tarihinde de Mustafa Kemal'den bahsedilmez. Lozan'ı ise küçümsemeye imkân var mı? Tarih mevsime göre değişmez. Tarih tarihtir.

LOZAN GÜNÜ'NÜN 96. YILDÖNÜMÜ

DP iktidarından sonra 1960'lı yıllarda Lozan Günü kutlamaları yeniden yapılmaya başlamışsa da tek parti dönemindeki etkinliğine bir daha ulaşamaz. Oysa Lozan Antlaşması Türkiye Cumhuriyeti ulus devletinin uluslararası alanda tanınması anlamını taşıyan bir kurucu belgedir. Bu belgenin imzalandığı günün anılması ise bir anlamda ulus devletin kuruluş gününün anılmasıdır. Millet ve vatan olgusu var olduğu sürece, sadece toplumsal belleğin canlı tutulması ve vatandaşlara psikolojik aidiyet duygusu yaşatarak toplumu bir arada tutma fonksiyonu açısından bile olsa sanırız Lozan Sulh Günü hatırlanmaya ve anılmaya fazlasıyla değerdir.

HADİYE YILMAZ ODABAŞI - ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Eric Hobsbawn, *Geleneğin İcadı*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2006.
2 *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, C.5, Devre:1, 5 Temmuz 1909 (23 Haziran 1325), s.175.
3 4 Kanun-ı sâni 1299.
4 *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. I. Devre:1, 27 Ocak 1909 (13 Kanun-ı sâni 1324), s.320.
5 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre:5, C.3, s.302-304.
6 İlk resmî bayram 1921'de kabul edilen 23 Nisan Meclisin Açılış Günü, ikinci resmî bayram ise 1923'te kabul edilen 2 Kasım Hâkimiyet (Hâkimiyet-i Milliye) Bayramı'dır. Bkz.: *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre:1, C.10, s.74; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.3, Devre:2, s.14-15.
7 *Akşam*, 25 Temmuz 1930, s.1.
8 1935'e kadar kutlanan pek çok bayram ve milli gün mevcuttu. Bunlar; 23 Nisan Bayramı, İdman Bayramı Gazi Günü/Gençlik ve Spor Bayramı, Hürriyet Bayramı, Lozan Bayramı, 30 Ağustos Zafer Bayramı, Cumhuriyet Bayramı, İstiklâl-i Osmanî Günü, Hakimiyet-i Milliye Bayramı'dır.
9 *Tevhid-i Efkâr*, 24 Temmuz 1339, s.1.
10 *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Temmuz 1340, s.1. Gazetelerde yayımlanan bayram kutlamaları hakkında bkz. Gurbet Gökgöz, "Belleklerden silinmeye Yüz Tutan Bir Gün: Lozan Sulh Bayramı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, X/22, 2011/Bahar.
11 *Ulus*, 24 Temmuz 1935, s.1.
12 *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1925, s.1; *Akşam*, 25 Temmuz 1949, s.1.
13 *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1936, s.1.6.
14 *Yeni Sabah*, 24 Temmuz 1940, s.1,5.
15 *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sene: 6, Sayı:37 (Temmuz-Ağustos 1928).
16 *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1925, s.1; *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1927, s.1.
17 *Ulus*, 24 Temmuz 1935, s.1.5.
18 "Lozan Sulhü Dört Sene Evvel Bugün İmza Edilmişti", *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Temmuz 1927, s.1.
19 *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1928, s.1.
20 *Akşam*, 25 Temmuz 1929, s.1
21 *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1929, s.1.
22 *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1937, s.1; *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1930, s.1; *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1933, s.1; *Yeni Sabah*, 24 Temmuz 1940, s.1, 5; *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1941, s.1; *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1940, s.1; *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1942, s.1.
23 *Akşam*, 25 Temmuz 1950, s.1; *Akşam*, 24 Temmuz 1954, s.1. Konu hakkında bir çalışma için bkz. Ahmet Gülen, "Demokrat Parti Dönemi'nde Lozan Algısı", *AÜ TİTE Atatürk Yolu* Dergisi, Sayı 53, 2013.
24 *Akşam*, 24 Temmuz 1950, s.1; *Akşam*, 24 Temmuz 1958, s.1.
25 *Akşam*, 24 Temmuz 1955, s.1.
26 *Akşam*, 25 Temmuz 1955, s.2.
27 *A.g.e.*, s.2.

Karikatürlerle Lozan

HAZIRLAYAN: EMİNALP MALKOÇ

LOZAN KONFERANSI VE BARIŞ ANTLAŞMASI, FARKLI YÖNLERİYLE OKUNDUKÇA ANLAM/DEĞER KAZANMAKTADIR. BURADA SUNDUĞUMUZ MİNİ ALBÜM, LOZAN'I BİR DE DÖNEMİN MİZAH ANLAYIŞINI SERGİLEYEN KARİKATÜRLER ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRME FIRSATI SUNUYOR.

Zümrüd-i Anka, 11 Kanun-ı Sani / Ocak 1339/1923, s.1
Sulh-Ağlarım baktıkça istikbalime

Kelebek, 2 Ağustos 1339, s.1
Paşam yüzbir pare sulh topunu attık. Artık istirahat edelim mi?
Evet fakat her ihtimale karşı topları tekrar doldurduktan sonra

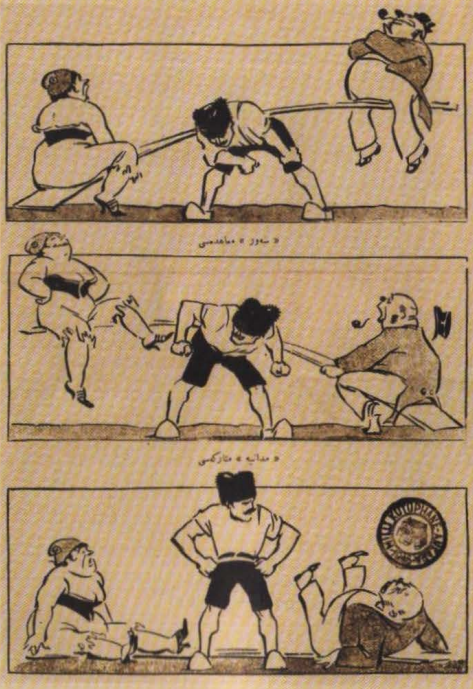
Zümrüd-i Anka,
23 Temmuz 1339/1923, s.1
Hep birden- Sevgilim daha ne bekliyorsunuz yüzünüzü açsanıza?
Peri-i Sulh- Evvela kıymetimi bileceğinize dair imzalarınızı veriniz!

Akbaba, 15 Kanun-ı Sani/Ocak 1339/1923, s.1
Akbaba'ya göre Lozan Konferansı'nda
Sulh Perisi

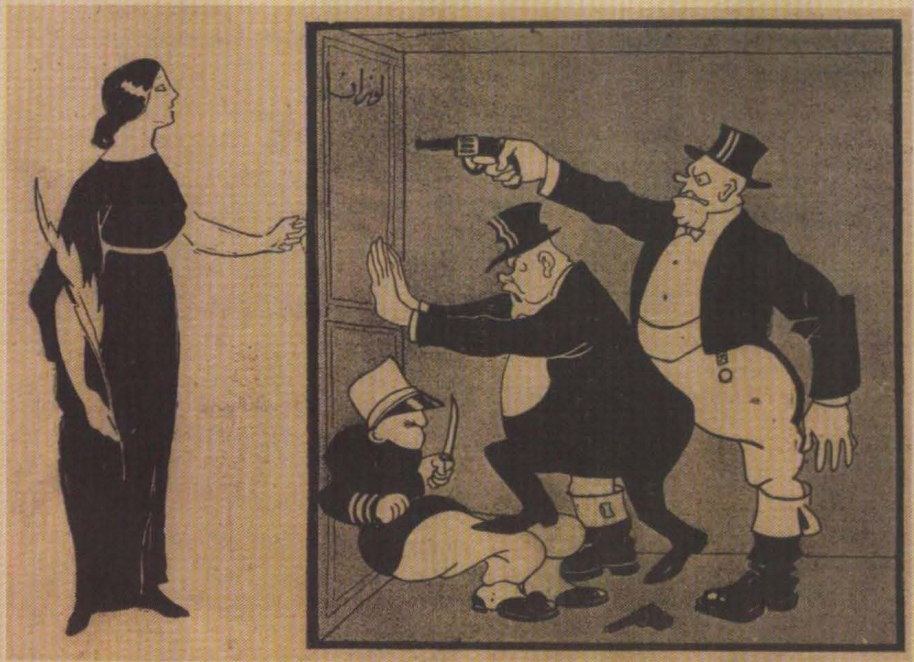

Akbaba, 30 Temmuz 1339/1923, s.1
Beyoğlu'nda Sulh Bayramı

Zümrüd-i Anka, 28 Mayıs 1339/1923, s.4
Venizelos-Bu defa görüyorum ki Türklere yapılacak suikasttan
Türklerden ziyade suikastçiler korkuyor

Zümrüd-i Anka, 28 Haziran 1339/1923, s.1
Sevres
Mudanya
Lozan

Yegane itilafları. *Akbaba*, 7 Mayıs 1339/1923, s. 1

Akbaba, 3 Mayıs 1339/1923, s.1
Sulh masasında ispritizm tecrübeleri
İsmet Paşa-Murahhas efendiler, içinizde itikadı bozuk olan var galiba.. Ben sulhü çağırdıkça bu ruh-i habis geliyor

Zümrüd-i Anka, 21 Mayıs 1339/1923, s. 1
Sulh perisini bize doğru kaçıran İsmet Paşa'ya övgüler

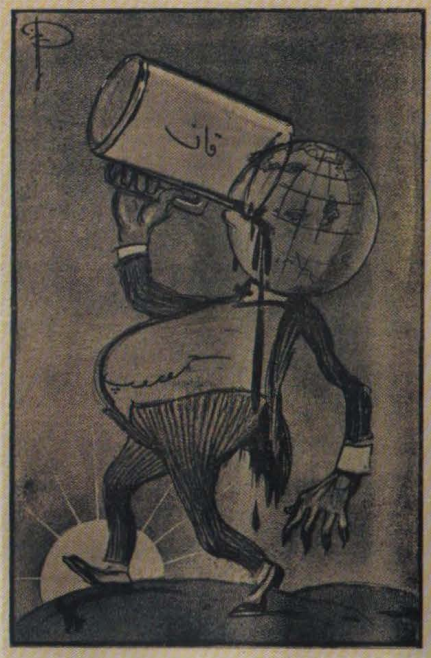
Zümrüd-i Anka, 12 Temmuz 1339/1923, s. 1
Bir sıçradı çekirge, iki sıçradı çekirge...
Nihayet yakayı ele verdi!

Zümrüd-i Anka, 24 Mayıs 1339/1923, s. 4
Venizelos-Merhamet Paşam... Bu kadar yükü bizim eşek çekmez

Akbaba, 30 Temmuz 1339/1923. s. 3
İlk Lozan Konferansı'nda
Curzon-İsmet Paşa'nın kalpağını Çiçerin'in başında görüyorum!
Son Lozan Konferansı'nda
Çiçerin-İsmet Paşa'nın külahını hepsinin başında görüyorum!

Zümrüd-i Anka, 30 Temmuz 1339/1923, s. 1
Sabah olurken:
(kan bardağı)
bitti...

Karagöz, 1 Ağustos 1339, s. 1
"Sulh yaptık diye diye yatmayalım uykuya" anlayışını savunan Karagöz:
Seferberliğe paydos, muharebeye paydos, fakat şenliğe, eğlenceye de paydos! Bugünden itibaren yedisinden yetmişine kadar eli ayağı tutar bütün millet iş başına!

Zümrüd-i Anka, 16 Temmuz 1339/1923, s. 1
İsmet Paşa-Çabuk ipi ver, şunu sıkıca bağlayayım bu seferde elimizden kaçırırsak bir daha tutamayız!

AHMET YAŞAR OCAK İLE SÖYLEŞİ

"İslam Kültüründe Bir Mitoloji Problemi Var"

ZEYNEP OKTAY USLU

ÖZELLİKLE SELÇUKLU VE OSMANLI DÖNEMİ KÜLTÜR, ZİHNİYET, DİN VE TASAVVUF TARİHİ İLE, İSLAM'A DAİR ÇALIŞMALARIYLA TANINAN AHMET YAŞAR OCAK İLE YENİ BASKISI TİMAŞ YAYINLARI'NDAN ÇIKAN İSLAM-TÜRK İNANÇLARINDA HIZIR YAHUT HIZIR-İLYAS KÜLTÜ BAŞLIKLI KİTABI VESİLESİYLE BİR SÖYLEŞİ GERÇEKLEŞTİRDİK.

Öncelikle bizimle bu söyleşiyi gerçekleştirmeyi kabul ettiğiniz için hem kendi adıma hem de *Toplumsal Tarih* dergisi adına çok teşekkür ederim. Sizin kadar üretken çok az akademisyen olmakla birlikte, bu üretkenliği en ilginç kılan taraflarınızdan birinin, kitaplarınızı her bir baskısında küçük çaplı revizyonlara tabi tutmanız olduğunu düşünüyorum. Akademide genelde bir çalışma basıldığında bitmiş kabul edilir ve yeni bir çalışmaya geçilir. Fakat anladığım kadarıyla siz eserlerinizi *"work in progress"* (devam eden bir çalışma) gibi görüyor, her baskıda bir önceki baskıdan sonra yapılan çalışmalara atıfları dâhil ediyor, çalışmanızı gözden geçiriyor, bölümler ekleyebiliyorsunuz. Bu olağanüstü bir emek. Bu emeği sarf etmenizin arkasındaki motivasyondan, çalışmalarınızın yeni baskılarını hazırlama sürecinden biraz bahsedebilir misiniz?

Asıl benim size teşekkür etmem lazım. Hem bu söyleşi için, hem de dikkatli bir okuyucu olduğunuz için. Çünkü bu sorunuz bunu gösteriyor. Vurguladığınız hususu her çalışmam için uyguladığımı söyleyemem. Mesela makalelerimi topladığım birkaç derleme kitabım var. Onlardaki makalelere hiç dokunmadım. Çünkü onlar yayımlandıkları dönemin ürünüdürler ve bence öyle kalmaları gerekir. Nitekim dipnotlarına ve kaynakçalarına bakıldığında onlarda sonraki literatüre dair eklemeler veya bilgiler, yorumlar göremezsiniz. Ama bazı kitaplarımda dediğiniz eklemeleri yapıyorum. Bunun da üç sebebi var:

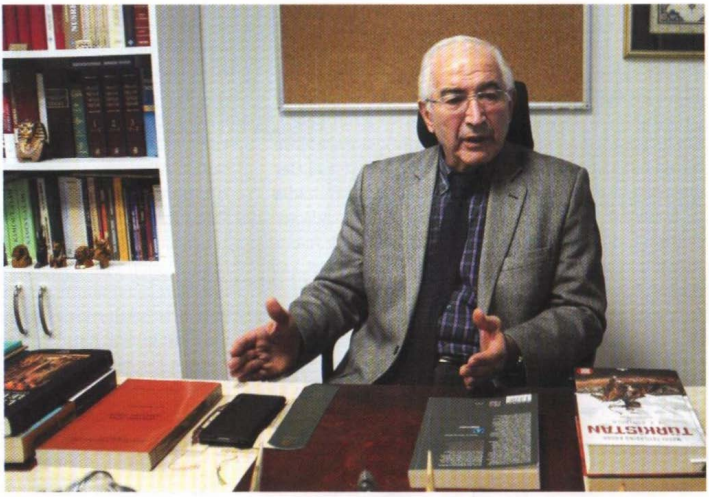
Birincisi o kitapla ilgili katılmadığım ve beni, kitabı şu veya bu sebeple afakî bir eleştiriye tabi tutan bir akademik yayın varsa onun yönelttiği eleştirinin temeli olmadığını, görüşünün yanlışlığını –tabii kendimce– ortaya koymak içindir. Genellikle kitaplarımla ilgili Türkiye'den yapılan eleştiriler, ya muhafazakâr akademik tarihçilerden ya asıl alanı ilahiyat iken ve bu alanın pek çok meselesi varken onlara girmeyip tarihçiliği seçenlerden yahut benimle aynı konuları çalışan amatör hevesli (mesleği tarihçilik olmayan) ama çok iddialı yazarlardan, beni ideolojik olarak değersizleştirip kendini öne sürmek isteyenlerden gelir. Bunun da sebepleri var tabii. Bizim insanımız bu tür polemiklere çok meraklıdır. İsterler ki taraflar birbirine yüklensin, onlar da seyredip keyiflensinler. Ben bu hastalığı iyi bildiğim için asla o tür eleştirileri muhatap alıp cevap vermem. Çünkü yazdıklarım ortadadır. İsteyen kime inanırsa inansın.

İkincisi, yayımladığım kitaptan sonra eğer dikkate alınması gereken, benim kitabımın eksik bıraktığı bir yönü tamamlayan veya mutlaka bahsedilmesi lazım olan görüşler ihtiva eden ve gerçekten bilimsel olarak beni tashih eden bir yayın varsa onu eklerim. Böylece hem benim kitabım eksik kalmamış olsun hem de ileride kitabı okuyacak olanlar şayet yeni yayını bir şekilde görmemişse benim kitap vasıtasıyla haberdar olsun diye düşünürüm.

Üçüncüsü, eğer gerekiyorsa, kitabın ilk baskısında ileri sürdüğüm bir mütalaanın sonradan doğru olmadığını kendim görürsem, kendimi eleştirmek için de bu tür revizyonlar yapmışımdır. Kitaplarımda böyle otokoreksiyonlara rastlayabilirsiniz. Ben bunu yapmaktan çekinmem ve yeni baskının önsözünde o yayınları zikrederim; eğer beni mektubuyla uyaran meslektaşlarım olursa onlara da önsözde teşekkür ederim.

***İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*'ne gelelim. Bu kitabınızın ürettiğiniz akademik külliyat içerisindeki yeri nedir? Diğer kitaplarınızla ilişkisini nasıl yorumluyorsunuz? Bugün İslam tarihinde ve Türkiye tarihinde Hızır figürünün rolünü anlamak neden önemli?**

Önce şunu söyleyeyim. Kitap gördüğünüz gibi bütünüyle birincil İslamî kaynaklara ve ciddi akademik

araştırmalara dayanan bir çalışmadır. Kitabı yazarken, önce bizim ve İslam dünyasının popüler kültüründe çok eskilerden beri kutlanagelen mevsimlik bir bayramın mahiyetini ortaya koymayı, böylece bir bilimsel katkı yapmayı amaçlamıştım. Fakat ve bana göre asıl mühimi, araştırmalarım ilerledikçe bu konunun Müslümanların yüzlerce yıldan beridir İslam'la doğrudan ilgili mutlak bir inançmış gibi kabul ettikleri, tamamen antik mitolojik kültürlerden ödünç alınan motiflerle süslenen bir inanç olduğunu gördüm. Antik mitolojik malzemenin İslamî kalıplar içinde zamanla nasıl içselleştirildiğini ve eski tefsir kitaplarında ve bazı uydurma hadisleri barındıran hadis kaynaklarında Kuran'daki kıssa üzerine nasıl eklenerek geliştirildiğini fark ettim. Hızır-İlyas kültünün aslında bir mitoloji ve buna dayalı ritüellerden, bu ritüellere temel olan efsanelerden ibaret olduğunu gördüm. Ondan sonra da hemen arkasından aynı mahiyette, kökü antik dönemlere ve orta çağlara dayanan bir efsaneler külliyatını irdeleyen *Türk Folklorunda Kesik Baş* kitabını yazdım.

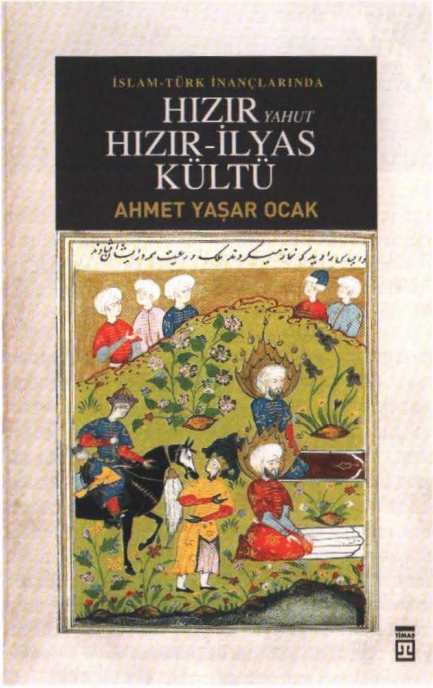
O kitapta da yine böyle bizim destanlarımıza hatta ciddi bazı Osmanlı kroniklerine giren fakat yine antik mitolojiler kaynaklı bir efsaneyi ortaya koyma amacını gütmüştüm. Fakat asıl hedefim, bugün İslam'danmış gibi inanılan fakat temelde onunla hiç ilgisi olamamakla beraber orta çağlardan beri bazı İslamî kaynaklarda yer bulan inanç ve bilgilerin antik mitolojilerin İslam'a dönüşmüş hallerinden başka bir şey olmadığını göstermekti. Nitekim bu iki kitaptan sonra bu olguyu irdeleyen "İslam mitolojisi" diye eleştirel ve metodolojik mahiyette uzunca bir makale de yayımladım. Ama ne hikmetse zikrettiğim kitaplardan sonra olduğu gibi bu makaleden sonra da ulema çevrelerinden "tık" duyulmadı. Bu kitapları ve o makaleyi neşretmekteki niyetim aslında İslam kültüründe bir mitoloji problemi bulunduğunu göstererek bunu irdelemek için bir metodoloji tecrübesi ortaya koymak, böylece hem kültür tarihçilerinin hem ilahiyatçıların hem de halkbilimcilerinin dikkatlerini çekerek verimli bir tartışma ortamı yaratmaktı; lakin açıkçası dediğim gibi bunu başaramadım. Türkiye'de ne ilahiyatçılardan ne kültür tarihçilerinden ne halkbilimcilerden bir ses çıktı. *Zındıklar ve Mülhidler* kitabı da aynı talihsiz akıbete uğramaktan kurtulamadı maalesef. Bizim tarih uleması o konuda da "söz gümüşse sükût altındır" sözüne itibar ettiler.

–O zaman sizi üzen bu sessizliği biraz aşabilmek adına, "İslam mitolojisi" makalenizde yaptığınız tartışmadan biraz bahsedebilir misiniz? Bir inanç unsuruna "mitoloji" demenizin arkasında yatan metodolojik ve tarihsel sebepler neler? Örneğin Kehf Suresi'nde Hz. Musa'ya yol göstericilik yapan şahsın ismi belirsiz olmak yerine Hızır şeklinde geçseydi o zaman Hızır figürüne mitolojik dememiz yanlış mı olurdu? Veya aynı şekilde, Yahudi veya Hristiyan kökenli olup Kuran'da bulunan veya bulunmayan anlatıları mitolojiden ayıran şey bu anlatıların Semavi dinlere ait kökeni midir?

Bu makalede önce mitolojinin ne olduğunu, mitoloji çalışmalarının önemini dünyadan örneklerle kısaca özetledikten sonra asıl "İslam mitolojisi" dediğim şeyin nasıl bir kavram olduğunu, bununla benim ne kastettiğimi, bundan ne anlaşılması gerektiğini açıklamaya çalıştım. Bu mitolojik unsurların İslam kültürüne nasıl ve hangi vasıtalarla girdiğini, hangi tür İslamî kaynaklarda ne vesilelerle nasıl yer aldığını, bazı adı belli şahsiyetleri de zikrederek problemin İslam düşünce ve kültür tarihi bakımından önemini tartıştım. Sonra bazı örnekler üzerinden yola çıkarak bir metodoloji teklifinde bulundum.

Neyse, gelelim sorunuzun asıl çok önemli kısmına. Eğer Kuran'da Hızır kelimesi geçseydi bile kaynaklardaki ve halihazırdaki statüsüyle Hızır figürü yine mitolojiktir. Çünkü Kuran'daki kıssanın ve oradaki Hz. Musa'ya kılavuzluk edenin bildiğimiz Hızır figürüyle en ufak bir benzerliği, mitolojik Hızır'la uzaktan ya-

kından en ufak bir alakası yoktur. İslam kültüründeki Hızır figürü, Kuranî bir figür değildir; sadece Buharî denilen ünlü hadis külliyatında ve diğer bazılarında zayıf senetle nakledilen birkaç hadisin belli varyantları üzerinden, Yahudilikten ve Hristiyanlıktan ilk İslam döneminde ve daha sonraki dönemlerde ihtida edenler vasıtasıyla halk arasında, hatta elitler arasında bile yayılmış ve böylece tarih, tefsir, hadis ve tasavvuf kaynaklarına girmiştir. Size burada ancak bu kadar söyleyeyim. Tafsilatı kitapta ve makalede zaten uzun uzun tartışıldı. Sorunuzun son kısmı bu röportajın sınırlarını fersah fersah aşacak bir

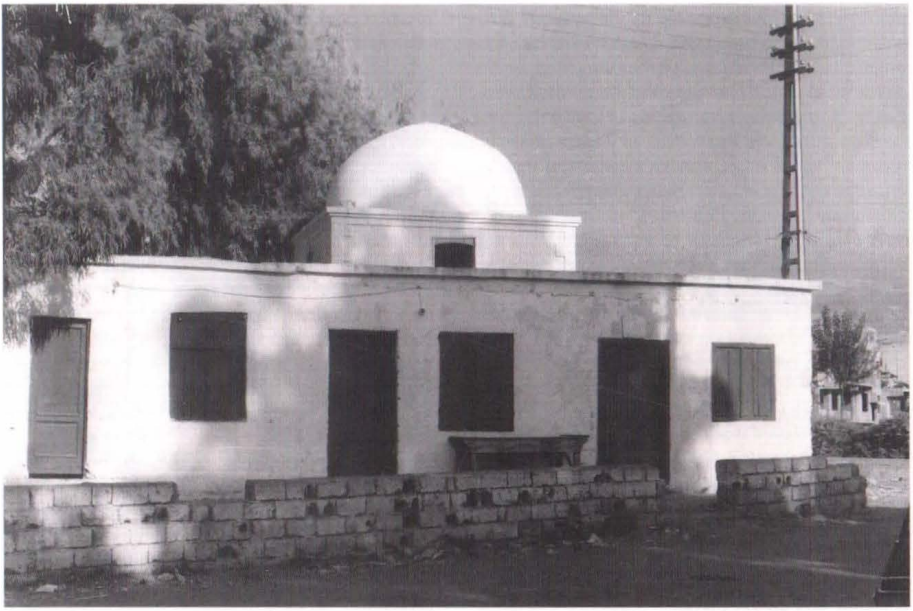
tartışma ve bilimsel, teolojik, zor bir konudur. Şunu da ekleyeyim, benim bu kitabı yazmakla kesinlikle halkın bu inancını yargılamak, mahkûm etmek gibi bir amacım olmadı. Bu zaten tarihçinin görevi değil, biliyorsunuz. Ben sadece bu çok yaygın inancın mahiyetini bir tarihçi olarak kendimce önce anlamaya, sonra da anlatmaya çalıştım, hepsi bu.

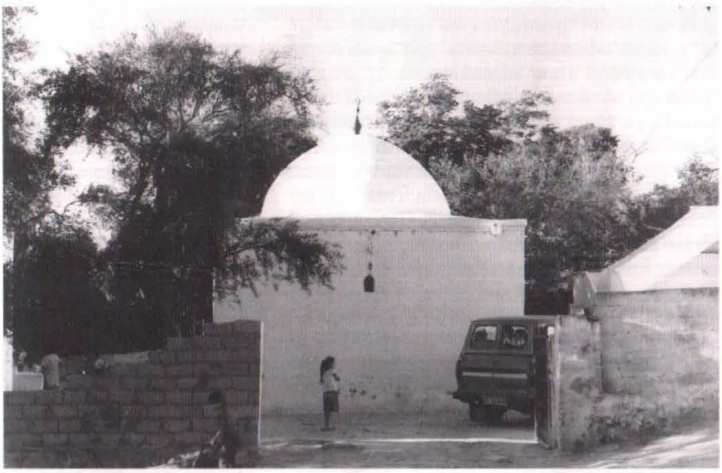
–Evliya kültünün İslam dünyasında ve Osmanlı Devleti'ndeki tarihine baktığımızda hem devlet erkanının hem de geniş halk kitlelerinin maddi ve manevi desteğini alan bir fenomenle karşılaşıyoruz. Bu nedenle de bu fenomeni üst kültür-alt kültür ayrımıyla anlayamıyoruz. Oysa sizin de çalışmalarınızda bahsettiğiniz gibi modern Türkiye akademisi bu tür çalışmaları belli bir ideolojik alana hapsetmiş durumda. Bu açıdan yeni teorik perspektiflere ihtiyacımız var. Sizce bu konudaki teorik bakış nasıl olmalı?

Zor bir soru sordunuz. Teorik perspektiflere ihtiyacımız olduğu görüşünüz çok isabetlidir, aynen katılıyorum. Ben teorik bakış hakkında genel olarak kanaatimi söyleyeyim, siz onu bu konuya uyarlayabilirsiniz. Evliya kültü konusunda epeyden beri bir hazırlığım vardı zaten ve şimdilerde o konuda bir kitap yazmaktayım. Allah kısmet ederse bu konuyu tasavvufî, tarihsel ve sosyolojik açıdan irdelemeye çalışıyorum. Önce izninizle şu noktaya dikkat çekmek isterim: Teori ortaya koymak, öyle kolay bir iş değildir ve her önüne gelen bunu yapamaz. Batıdaki araştırmalara imrenerek zamanımızda bunun cazibesine kapılan bazı orta yaşlı meslektaşlar ve özellikle genç nesle mensup kibirli, Batıdakileri taklit etmeye çalışan ve "medreseye gelmeden üstat olma" çabasındaki tarih çıraklarının sandığı kadar kolay bir iş değildir. Üstelik acele ederek ve kendinize fazlaca güvenerek ve prestij için teori ortaya atmaya kalkarsanız, sizi kısa zamanda paçanızdan çekerek aşağı indirecek birileri mutlaka çıkar. Hatta o kadar emek vererek oluşturduğunuz teoriniz eğer çok sağlam ampirik çalışmalara dayanmıyorsa, itinayla ördüğünüz teorinizin sırça duvarı hiç hesap etmediğiniz bir anda tuz buz olabilir. Çünkü her an hiç hesapta olmayan bir ampirik veri ortaya çıkabilir.

Ben şahsen Türkiye'den öyle Batıdaki tarihçiler, sosyologlar, iktisatçılar, hukukçular ve felsefeciler arasından çıktığı gibi önemli, dünyaca kabul gören, uzun süreli teoriler ortaya koyacak simalar çıkacağına inanan biri değilim. Neden mi? Söyleyeyim hemen: Bunun bana göre biri bizden çok öncelere giden, diğeri içinde çırpındığımız ideolojik ve kültürel bölünmüşlük ortamıyla ilgili iki sebebi var. Birincisi bizim Cumhuriyet öncesi tarihimizde de –malum birkaç istisnanın dışında– öyle Batıdaki gibi güçlü tarihsel, sosyolojik ve felsefî, geniş ve yerleşmiş bir tefekkür geleneği yok. İbn Haldun gibi bir dâhinin 14. yüzyılda açtığı yoldan pek fazla giden olmadı çünkü. İşin tuhafı bütün iddialarına rağmen geçmişi sıfırlayan Cumhuriyet de yaklaşık yüz yıldır böyle bir gelenek yaratamadı. İkincisi, siyaseti, eğitimi, akademyayı teslim alan sözünü ettiğim ideolojik ve kültürel bölünmüşlük, böyle bir gelenek yaratmaya zaten en büyük engeldir ve işin acı yanı, bu bölünmüşlük zaman zaman iddia edildiği gibi şu birkaç yılın değil, daha Tanzimat'tan itibaren temeli atılmış ve sürekli gelişmiş, Cumhuriyet inkılaplarıyla daha da belirginleşmiş bir kültürel çatışma sürecinin ürünüdür. Temelinde bizim modernleşme problemimiz yatar.

Açıkçası, sizin bahsettiğiniz teorik bakış açısını inşa edecek zemini hazırlayacak olan yapı, bir ülkede akademyadır. Siz sayısı giderek artan kalitesiz ve iç çekişmelerle uğraşan yeni üniversitelerden ve giderek kalitesizleşen eski üniversitelerden oluşan bu kalitesiz sözüm ona akademyanın bahsettiğim açmazlardan kurtulup böyle dünyada ses getirecek teoriler oluşturacağına inanıyor ve bunu bekliyor musunuz? Ben inanmıyor ve beklemiyorum açıkçası. Ama Frenkçe tabirle *pseudo* teorilere bol bol rastlayabilirsiniz.

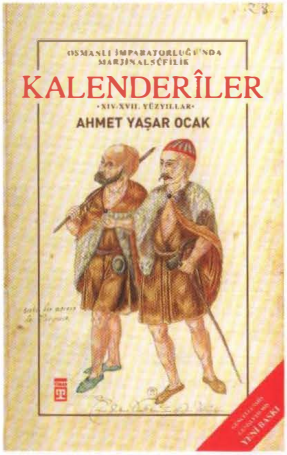

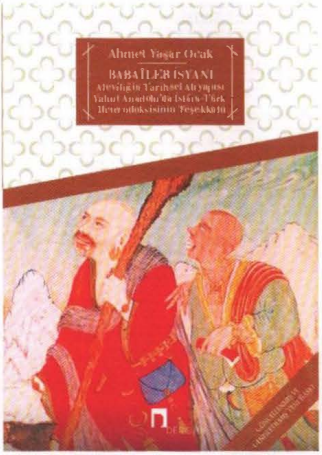

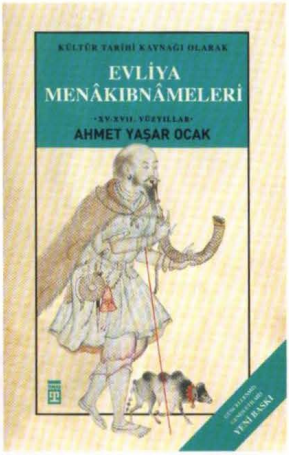
Hatay-Arsuz ve Harbiye'deki Hızır ziyaretgâhları

Bir diğer husus, en azından tarihçilik için konuşuyorum, ben şahsen teorik tarih çalışmalarından çok, sağlam ampirik çalışmaların işe yarar ve kalıcı olduğuna inanan eski kafalılardanım. O kibirli bazı gençlerin bizim gibilerini -yüzümüze demeseler de- artık küçümsediklerini biliyorum. Bana göre kalitesini giderek yitiren Türkiye tarihçiliği ampirik çalışmaların da kalitesini düşürüyor. Siz kendinden öncekilerin çalışmalarını küçümseyen ve saçma eleştirilere tabi tutarak onları sıfırlamaya çalışan birtakım kendini beğenmiş, kendini kendi Olimpos'unda Zeus sanan kibirli bazı genç tarihçilerden teoriler beklemeyin. Kısacası bir kere daha vurgulayayım, Batıdaki örneklerine bakarak bize çok cazip gelen teorik tarihçiliğin kolay bir şey olduğunu sanmayalım. Bu her şeyden önce, dediğim gibi arkasında yüzlerce yıla dayanan bir tefekkür, bilimsel ve akademik gelenek; sonra da o teorileri inşa etmeye yarayacak, sağlam metin çalışmalarına dayalı güçlü ve ciddi, ampirik bir tarihçilik zemini ve derin filolojik bir alt yapı; sosyolojik, felsefî ve matematik bir kafa ister. Fakat şunu da unutmayınız, bugün artık Batıda da tarih alanında bir Fernand Braudel, iktisat ve sosyolojide bir Karl Marks, bir Max Weber vs. yetişmiyor. Hiç yok mu, tabii ki bugün ünlü bazı isimler var. Ama onların öncekiler kadar evrensel bir mahiyet kazandıklarını söylemek zor bence.

-Aslında şu ana kadar Türkiye akademik geleneği hakkında konuşmuş olduk. Fakat ben biraz daha

derine inmek istiyorum. Günümüz Türkiye'sinde İslam ile ilgili tarihyazımının belki de en büyük eksiklerinden biri kendini tarihselleştirememesi. Yani biz günümüz Türkiye'sinde yaşanılan İslam'ı (özellikle Sünni İslam'ı) tarih içinde oluşmuş, modern ve değişime tabi bir şey olarak algılayamıyoruz. Dolayısıyla günümüzde İslam'la ilgili yazılanları da bu gözle analiz edemiyoruz. Ben sizin çalışmalarınızın bir tarihsel bilinç sunması sebebiyle sadece bugünün Aleviliğini değil, bugünün Sünniliğini de anlamak için bir araç olduğunu düşünüyorum. İslam tarihini ve Sünni olmayan grupları odak noktası olarak alan çalışmalarınız sizce bahsettiğim sorunsalın çözümüyle ilgili bize ne sunabilir? Günümüzün Sünni İslamı'yla ilgili bize ne söyler?

Önce çalışmalarımı bu kadar önemsediğiniz için teşekkür edeyim. İzin verirseniz benim çalışmalarımın sözünü ettiğiniz sorunsalın çözümüyle ilgili ne sunacağına dair sorunuzun son kısmına cevap vermeyeyim. Ama belki şöyle başlayabilirim: Bir kere size katılıyorum, öncelikle Sünni İslam'a dair söylediklerinizi için. Ama bu yalnız Sünni İslam için değil, Alevilik için de geçerli. Daha doğrusu bu problemi sadece Sünnilik, Alevilik ve Türkiye ölçeğinde değil, bütün bir İslam dünyasının tarihsel geçmişiyle ilgili geniş bir perspektif doğrultusunda ele almak lazım. Türkiye'de her iki yapının mensupları da bugün bu geniş perspektife sahip değil, eskiden olanı da (orta çağlar İslam dünyasının büyük bilim ve tefekkür hazinesini kastediyorum) kaybetmiş durumda. İdeolojik, savunmacı bir zihniyet içinde, sadece kendi doğrularına inanıyor, onları sorgulamaktan korkuyorlar. Nitekim o yüzden Türkiye bugün bu kör dövüşünü yaşıyor. Bundan kurtulmak için bence önce köklü bir zihniyet değişikliğine ihtiyacımız var. Bu ne demek? Bana göre şu demek: Önce tarih içerisinde kronolojik olarak İslam'ın –ana kutsal metinlerine bağlı temel inanç, ibadet esaslarını hariç tutuyorum, çünkü bunlar değişmez, değiştirirseniz ortaya dinden başka bir şey çıkarırsınız– ve İslam toplumlarının tarihini ve geçirdiği değişimi çok iyi analiz etmemiz lazım. Bunu yapması gerekenlerin ciddi, sağlam teolojik, sosyolojik ve tarihsel perspektife sahip olmaları olmazsa olmazdır bence. Bu bize şunu öğretir: İslam ile İslam tarihinin özdeş ve aynı şey olmadığını... Çünkü biri temel kutsal metinlerin ve onları yorumlayıp bilfiil hayatına tatbik eden peygamberinin ortaya koyduğu bir din, diğeri bu dinin kendine muhatap aldığı insan ve insan toplumlarının zaman ve zemine bağlı olarak sürekli değişen ve dönüşen hayat macerası yani tarihleri.

Sizin tabirinizle "Sünni olmayan grupları odak noktası alan" çalışmalarıma gelince, ben sadece tarihte bu toplumların da bulunduğunu gösterdim. Eğer bunlar da yaşamışsa, yaşanan tarihin bir parçası ve bu tarihin diğer parçası ile bir şekilde bağlantılı iseler, kim ne derse desin, beni nasıl suçlarsa suçlasın, ben bir tarihçi olarak elbette onları da araştırmak, anlamak, bilmek ve bildirmek zorundayım. Aksi halde mesleğimi tam yapmamış olurum. Bu çalışmalarım her şeyden önce ve tabii becerebiliyorlarsa –günümüzdeki klişe tabirle– fotoğrafın bütününü görmeyi sağlayabilir. Tabii Türkiye için konuşuyorum. Batı'nın bizimki gibi bir problemi yok. Benim bu çalışmalarım günümüz Sünni İslamı'nın da aynı tarihin içinden gelip aynı süreçten geçtiğini gösterebilir ve olaya daha yukarıdan, daha kapsayıcı bakmayı sağlayabilir diye düşünüyorum. Ama bugüne kadar buna dair bir emareye rastlamadığım gibi şuradan buradan da beni hidayete davet eden mailler alıyorum. Kısacası sizin anlayacağınız Türkiye'de ne çoğunluk itibarıyla Sünni entelektüeller ve bilim çevreleri, ne de –bütün modernlik, çağdaşlık, laiklik, özgür düşünce yanlısı olma iddialarına ve biraz da bu açılardan kendilerini öne çıkarıp Sünnileri küçümsemelerine rağmen– Aleviler içinde bulundukları çelişkileri ve açmazları görme niyetinde değiller; her iki kesimde de bulunan tek tük açık fikir ve uzak görüşlü birkaç kişiye rağmen. Birkaç çiçekle de yaz gelmiyor, malum. **–Bu söylediklerinizi günümüzde akademinin kimlik siyasetine sıkışmış siyasi alandan ne şekilde pay aldığını çok net ortaya koyuyor. Soracak çok soru var ama şimdi okurlarımızın bir kısmını özellikle**

ilgilendirecek bir alana yönelmek istiyorum. Sizin de bildiğiniz gibi, son yıllarda özellikle uluslararası akademik alanda "Köprülü Paradigması" olarak isimlendirilen bakış açısı ciddi eleştirilere tabi tutuldu. Bu bakış açısına göre Aleviliği İslam öncesi inançlar üzerinden açıklamak ve senkretizm (farklı inanç geleneklerinden gelen unsurları bir arada bulunduran inanç geleneği) demek problemli ve ideolojik kabul ediliyor. Sizin çalışmalarınız da bu açıdan eleştiriliyor. Sizin bu tartışmaya bakış açınız nedir? Sizce Aleviliğe senkretizm demek doğru mu? Bir inanç geleneğine senkretik demek için hangi şartlar gerekmektedir?

Bunu biliyorum ve "acaba ne zaman soracak?" diye de bekliyordum açıkçası. Önce şunu söyleyeyim. Bir defa bu terimlerin mucidi ve ilk ve son kullanıcısı ben değilim, bu bir. İkincisi, bu konuda bir şey yazmadım bugüne kadar ama itirazları ve sahiplerini yakından takip ediyorum. Üstelik "Köprülü Paradigması" tabirini kullananların ciddiye alınabilecek olanlarının bazılarını uzunca bir zamandan beri de yakından tanırım, çalışmalarını takip ediyorum. Birçok defalar çeşitli bilimsel yurt içi veya yurt dışı toplantılarda onlarla bir arada bulunduk ve konuştuk. Onlar benim değer verdiğim ve gerçekten değerli olan isimler. İsimlerini zikretmeyeceğim. Sonradan bu akımın peşine düşüp kendini öne çıkarmak isteyen bazılarını da biliyorum ve şahsen onlara bir değer atfetmiyorum açıkçası. Benim de bizzat çeşitli çalışmalarımda, saygı duyduğum bu meslektaşlar gibi Köprülü'ye hiç katılmadığım hatta daha ileri giderek eleştirdiğim fikir, görüş ve değerlendirmelerim oldu ve oluyor, olacak. Bu çok tabii bir şeydir. Çünkü Köprülü eleştirilemez değildir. Ama Köprülü'yü ve beni ne kadar eleştirirlerse eleştirsinler, onlarda gördüğüm ve anlayamadığım husus şu: Onu (ve beni) sırf "heterodoksi", "senkretizm" gibi–üstelik bugün Batı'da da Türkiye'de de hala birçok tarihçinin kullanmaya devam ettiği (unutmayın merhum İnalcık ve Ortaylı da onlardan biriydi) – terimleri mesnet yaparak haksız birtakım eleştirilere muhatap edip sadece bu noktaya indirgemek, asıl çalışmalarını dikkate almamak büyük haksızlık ve kadirbilmezliktir.

Köprülü'yü bugüne kadar merhum Zeki Velidi, Mükrimin Halil, Uzunçarşılı, Barkan, Osman Turan ve son olarak İnalcık gibi –ki bazıları onun talebesidir biliyorsunuz–Türk tarihçiliğinin büyük simalarından daha üst seviyeye yerleştiren bir özelliği şudur: O Türk tarihinin sadece bir alanında (Mükrimin Halil'in Selçuklu tarihi, Uzunçarşılı'nın Osmanlı klasik dönemi, Barkan'ın Osmanlı iktisat tarihi, Osman Turan'ın Selçuklu tarihi, İnalcık'ın Osmanlı sosyoekonomik tarihi çalışması gibi) değil, hukuk, din, edebiyat, iktisat, müesseseler, vs. gibi hemen bütün alanlarında ve zamanlarında çoğu hala vazgeçilmez olan temel araştırmaların sahibidir ve Batı Türkolojisini derinden etkilemiştir. Bütün bu alanlardaki öncü çalışmalarını bir yana bırakıp üretimini sadece *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* ve *Anadolu'da İslamiyet* gibi birkaç çalışmasına indirgemeyi ve "Köprülü Paradigması" ifadesiyle istihfaf edilmesini ben doğrusu insaf ve hakkaniyete sığdıramıyorum. Bunu bazılarının onun yerine kendi paradigmalarını ikame etmek için yaptıklarını düşünüyorum. Yarın birileri de onların paradigmalarını yere vuracaktır, şüpheniz olmasın. Hülasa, bu zihniyetle sağlam bir akademik gelenek inşa edilemez. Onu eleştireceksiniz ama aynı zamanda saygı duyacaksınız. Yıkmak kolaydır ama yapmak daima daha zordur. Yıktığınızın yerine neyi ikame edeceğinizi de iyi bilecek ve ona göre sizden öncekileri yargılayacaksınız.

–Tam da eleştiri konusuyla ilgili bir soru soracaktım. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler* adlı derleme kitabınızda sizinle aynı alanda çalışan Ahmet Karamustafa'nın sizin çalışmalarınızı eleştiren bir makalesini bastınız. Bu tavrınızın nadir bulunan bir profesyonellik ve meslek ahlakı olduğunu söylemek abartılı olmaz. Daha sonra *Kalenderiler* adlı kitabınızın yeni baskısında Karamustafa'nın eleştirilerine yine bilimsel bir yöntemle cevap verdiniz. Böylece aslında bir akademik tartışma alanı üretmiş oldunuz. Hem *Türk Sufiliğine Bakışlar* kitabınızda, hem de *Arı Kovanına Çomak Sokmak* isimli söyleşi kitabınızda Türkiye'deki akademik alanın eksikliklerinden bahsediyorsunuz. Sizce bu eksikliklerin eleştiri kültürüyle ilişkisi nedir? Türkiye'de sosyal bilimler alanında çalışan akademisyenlerin birbirlerinin akademik üretimleriyle ilişki kurma biçimlerinde ne gibi hatalar ve eksiklikler görüyorsunuz? Bu hata ve eksikliklerin aşılması için ne gibi adımlar atabiliriz?

Bütün sorularınız gibi bu da çok yerinde ve gerçekten güzel bir soru. Sözünü ettiğiniz eleştirilerim her şeyden önce Türkiye'de doğru ve gerçekçi bir tarih bilincine dayalı, rasyonel ve eleştirel zihniyete, perspektife sahip bir eğitim sistemimiz olmayışına, dolayısıyla kendi tarihimizi aşırı yücelten ve kusursuz gören hatta bir adım ötesinde kutsallaştıran bir tarih bilincine dayalı eğitim sistemimize yöneliktir. Mesela Türkçülerimiz İslam öncesi Türk tarihini kutsallaştırır. Geçenlerde sosyal medyada rastlamıştım. Bir siyasi parti mensubu bir yönetici Tanrı Dağları'na gidip orada kurt gibi uluduğunu övünerek anlatıyordu. Kemalistlerimiz Millî Mücadele ve Cumhuriyet tarihini kutsallaştırır; İslamcılarımız, Peygamber dönemini ve Osmanlı'yı kutsallaştırır ve asla eleştirmez, eleştirenleri aşağılar, hakaret ederler. Bu davranışlarda bana göre temel bir psikolojik rahatsızlığımız var. O da Batı'nın sömürgeciliğine duyduğumuz kin ve gelişmişliğine duyduğumuz ve içimizde saklayıp açığa vurmadığımız hayranlıktan kaynaklanan aşağılık komplesidir. Bu temel hastalık bence bizi sağlıklı eleştiri kültüründen uzak tutuyor, hastalıklı bir eleştiri kültürünün kucağına atıyor.

Eksikliklerin bana göre en önemlisini işaret etmeye çalıştım. Diğerleri bunun türevleri olan eksikliklerdir ve bunun peşinden gelir. Bunların aşılması ise sözünü ettiğim akademik ahlakımızdan daha doğrusu ahlaksızlığımızdan kurtulmamız, bu müzmin hastalığı tedavi etmemizle mümkündür.

TÜRK TARİHYAZIMI ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR DENEME

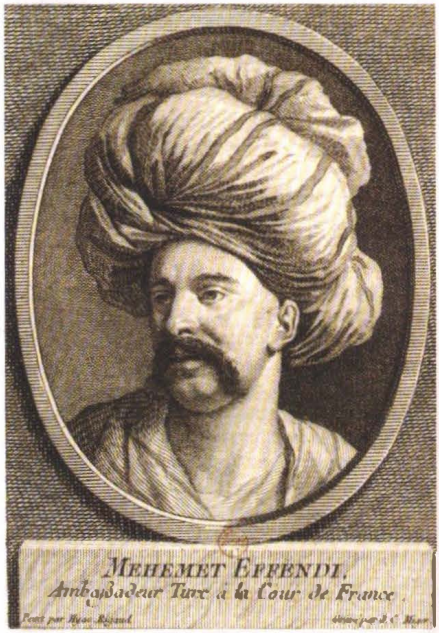
Yirmisekiz Çelebi Mehmed Paris'e Neden Gitti?

AYTAÇ YILDIZ

18. YÜZYILIN İLK YILLARI GİBİ ERKEN BİR TARİHTE, OSMANLI SADRAZAMI PARİS'E GÖNDERECEĞİ ELÇİYE FRANSA'NIN UMRAN VE MAARİFİNE DAİR BİLGİ EDİNMESİNİ VE BUNLAR ARASINDA OSMANLI'DA UYGULANABİLECEK OLANLARI NOT ETMESİNİ İSTİYORDU. PEKİ "MAARİF" KAVRAMININ KULLANIMINDA BU TARİHSEL SIÇRAMA NASIL İZAH EDİLMELİYDİ? GERÇEKTEN DE YİRMİSEKİZ ÇELEBİ MEHMED'E BÖYLE BİR TALİMAT VERİLMİŞ MİYDİ?

Osmanlı-Türk modernleşmesi olarak adlandırılan olgu bağlamında, Türk tarihyazımına dair eleştirel bir değerlendirme sunmayı amaçlayan bu yazı, bir dizi tesadüfün de eşlik ettiği bir sürecin neticesinde ortaya çıktı. Yaklaşık iki yıl önce, bir meslektaşımla birlikte "maarif" kavramının tarihsel semantiğine dair bir çalışma başlatmıştık. Amacımız, köken itibarıyla tasavvufi bir kavram olan maarifin (ki marifetin çoğuludur) nasıl olup da 19. yüzyılda en somut haliyle Maarif Nezareti ibaresinde tecessüm eden eğitim-öğretimin kilit kavramlarından biri haline geldiğini ortaya koymaktı. Temel tezimiz, bu kavramın 18. yüzyılın sonlarından itibaren bir anlam dönüşümüne uğrayarak Osmanlı'nın içine girdiği modernleşme süreci ile paralel biçimde yeni Batılı bilgi evrenini karşılamak üzere semantik bir değişime uğradığıydı. Önce askeri alanda başlayan, ardından siyasal ve toplumsal sahaya doğru genişleyen bu değişim sürecinde, Batı dünyası ile artan temas ve yoğunlaşan etkileşim ile birlikte Osmanlı'nın bilgi kavramları da dönüşüme uğramış ve klasik anlamlarının ötesinde yeni içerikler kazanmaya başlamıştı.

Gerçekten de incelediğimiz kaynaklar -ilgili döneme ait kitaplar, layihalar, vakanüvislerin metinleri, resmi belgeler ve diğerleri- tezimizi doğrulayan veriler sunuyordu. Kavram, III. Selim döneminde bir anlam dönüşümü geçirmeye başlamış, II. Mahmut döneminin sonları ile Tanzimat'ın ilk yıllarında ise

Seyahate tanıklık eden Fransız bir ressamın kaleminden Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in bir portresi
Kaynak: Abdullah Uçman, Paris Sefaretnamesi, Dergah Yay., İstanbul, 2017, s.36

söz konusu dönüşüm tarihsel bir gerçeklik olarak apaçık hale gelmişti.[1] Gelgelelelim ortada bu anlatıya uymayan dikkat çekici bir ayrıntı vardı. Başta Şerif Mardin, Niyazi Berkes, Bernard Lewis gibi alanın etkili isimlerinin kitapları olmak üzere, pek çok metinde karşımıza çıkan bir cümle, *maarif* kavramına dair iddiamızı zora sokuyor gibiydi. Buna göre Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, 1720'de Paris'e elçi olarak giden Yirmisekiz Çelebi Mehmed'e bir talimat vermiş ve Fransa'nın "*vesait-i umran ve maarifine dahi layıkıyla kesb-i ittıla ederek kabil-i tatbik olanlarının takriri*"ni istemişti. Maarif kavramının, bir Osmanlı sadrazamı tarafından Batı dünyası (burada Fransa) bağlamında bu şekilde kullanılmış olması, hiç şüphesiz yukarıda sunduğumuz iddiayı gözden geçirmeyi gerekli kılı-

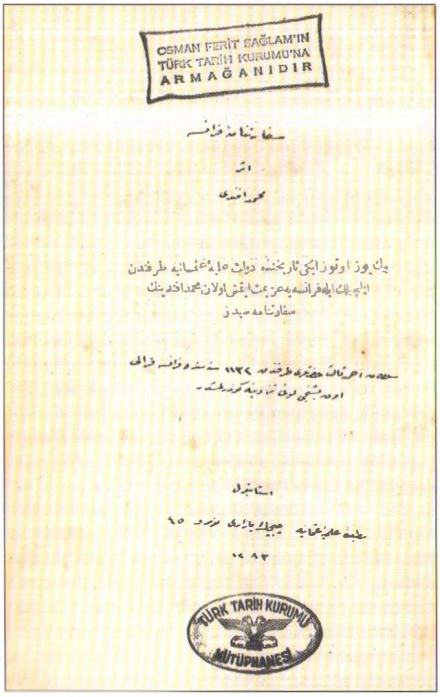
yordu. Çünkü bize göre maarifin bu bağlamıyla kullanımının tarihi, en iyi ihtimalle 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren başlıyordu. Oysa şimdi, henüz 18. yüzyılın ilk yılları gibi erken bir tarihte, Osmanlı sadrazamı Paris'e göndereceği elçiye Fransa'nın umran ve maarifine dair bilgi edinmesini ve bunlar arasında Osmanlı'da uygulanabilecek olanları not etmesini istiyordu. Peki kavramın kullanımında bu tarihsel sıçrama nasıl izah edilmeliydi? Gerçekten de Yirmisekiz Çelebi Mehmed'e böyle bir talimat verilmiş miydi?

Şerif Mardin, Niyazi Berkes gibi muteber isimlerin neredeyse tamamı, söz konusu talimatı içeren alıntıyı Enver Ziya Karal'dan yapmıştır. Tanzimat'ın 100. yılı münasebetiyle hazırlanan *Tanzimat* adlı çalışmada yer alan "Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri" başlıklı makalesinde Enver Ziya Karal "Damat İbrahim Paşa'nın Paris'e sefaretle yolladığı Yirmisekiz Çelebi Mehmed'e verdiği talimatta, Fransa'nın 'vesaiti umran ve maarifine dahi lâyıkıyla kesbi ıttıla ederek kabili tatbik olanlarının takrir'i ifadesi vardır" diye yazmaktadır.[2] Karal, bu bilgi için kaynak olarak Selim Nüzhet Gerçek'i gösterir. *Türk Maatbacılığı* adıyla önce 1928'de basılan, sonra 1939'da yeniden yayımlanan çalışmasında Selim Nüzhet "Damat İbrahim Paşa'nın Mehmet Çelebi'ye verdiği talimattan birinin 'hidemat-ı siyasiyesi haricinde Fransa'nın vesaiti umran ve maarifine dahi lâyıkıyla kesbi ıttıla ederek kabili tatbik olanlarını takrir' olduğu malumdur" demektedir.[3] Selim Nüzhet tırnak içine alarak doğrudan yaptığı bu alıntı için sadece "malumdur" ibaresini kullanmakla yetinir. İyi niyetli davranıp bunu bir tür "mâlumun ilâmı" olarak telakki etsek dahi, böyle önemli bir bilginin kaynağının belirtilmesi gerekirdi. Böylelikle bu kritik talimatın varlığı, Enver Ziya dolayımıyla Selim Nüzhet'in "malumu"na bağlanmış olmaktadır.

Bu noktada yapılması gereken, öncelikle geriye dönüp Osmanlı'nın kendi kaynaklarında bu belgenin izini sürmek olabilirdi. Fakat 18. yüzyılın başından 20. yüzyıla dek yazılmış Osmanlı kroniklerinin hiçbirinde böyle bir talimata rastlanmamaktadır. Örneğin Çelebi Mehmed'in Paris'ten döndükten hemen sonra el yazısı ile kaleme aldığı sefaretnamesinin ilk defa yayımlandığı Raşid Tarihi'nde, gerek Çelebi Mehmed ve elçiliği, gerekse dönemin siyasi ve toplumsal görünümü ile ilgili önemli ayrıntılar verilmesine rağmen söz konusu talimattan bahsedilmez.[4] Üstelik Raşid 1722'de tamamladığı tarihinde Çelebi Mehmed'den ve sefirliğinden bahsederken, dönemin olaylarının ve gelişmelerinin birinci elden tanığı olmanın yanı sıra bütün önemli belge ve yazışmalar da elinin altında bulunmaktadır.[5] Daha sonra yayımlanan Suphi, Vasıf, Nuri, Asım ve Şanizade tarihlerinde de böyle bir bilgiye yer verilmemiştir. Keza tarihyazımına getirdiği yenilikle bilinen Cevdet Paşa–her ne kadar 1774'ten sonraki devreyi ele almış olsa da- yeri geldikçe daha eski vakıalara da temas ettiği için, *Tarih-i Cevdet*'in ilk cildinde III. Ahmed devrine kısaca değinmekte ve fakat Yirmisekiz Çelebi'ye verilen mezkûr talimat ile ilgili bir ifade kullanmamaktadır.[6] Peki o zaman bu bilginin kaynağı neydi? Artık sefaretnamenin bizzat kendisine gitmek, çeşitli baskılarını karşılaştırarak talimatın izini oralarda sürmekten başka bir yol görünmüyordu.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed, Paris'ten döndükten hemen sonra gözlemlerini takrir olarak yazma şeklinde padişaha ve sadrazama sunmuştur. Abdullah Uçman'ın farklı nüshaları mukayese ederek yayıma hazırladığı ve "takrir şeklinde ilk versiyon olarak sunulan aslına en yakın görünen"[7] dediği Fransa Sefaretnamesi'nin hiçbir yerinde söz konusu talimattan bahsedilmemektedir. Sefaretname'nin matbu baskıları ise 19. yüzyılda yapılmıştır. Bunların ilki 1283 (1866) yılında İstanbul'da basılmıştır. Bu baskıda, eser ya da yazar hakkında açıklayıcı bir bilgi verilmeden, doğrudan sefaretnamenin kendisi takdim edilmiştir.[8] Dolayısıyla talimat, burada da yoktur. Fakat İstanbul'da bu kez 1306 (1888) senesinde Ebuzziya tarafından yayımlanan baskıda, eser hakkında bir "giriş" kaleme alınmıştır ama daha önemlisi izini sürdüğümüz talimat ilk kez burada karşımıza çıkmaktadır. Ebuzziya (Tevfik) 'Mülahaza-i Tab' başlığı altında, sefaretnamenin tarihsel bağlamına ve önemine değinirken şunları kaydetmektedir:

> Ef'al-i sefihânesiyle darb-ı mesel olan Damad İbrahim Paşa'nın israfât-ı maddiyedeki ifrâtına mukabil idrakât-ı medenîde olan irfan ve himmeti dâhi

İstanbul'da 1283 (1866) tarihinde yayınlanan Paris Sefaretnamesi'nin iç kapağı
Kaynak: Sefaretname-i Fransa, Mehmed Efendi, Matbaa-i İlmiye-i Osmaniye, 1283

Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in Ebuzziya Tevfik tarafından 1306'da (1888) tekrar basılan sefaretnamesinin iç kapağı ve Ebuzziya Tevfik'in yazdığı girişin ilk sayfası
Kaynak:Paris Sefaretnamesi, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1306

şâyan-ı takdir mertebelerde olduğundan, mülkün umran-ı medeniyesine müteallik hususatta ve erbab-ı maarife şevk-i âver olacak te'tifatta edvar-ı selefede gelen müşevvikan-ı maarifin cümlesine isbat-ı takaddüm etmişti. Bu cihetle Yirmisekiz Mehmed Efendi'yi hıdemat-ı siyasiyesinin haricinde Fransa'nın vesait-i umran ve maarifine dâhi layıkıyla ıttıla ederek, kabil-i tatbik olanlarını takrir etmekliğini emir eylemiş idi.

Zât-ı takrire gelince, nâtık olduğu bazı hususattan dolayı hakikaten bir tuhfe-i nâdire addolunabilir... Bundan yüz elli sene evvel bir sefaret heyetinin -iki taraf için dâhi- ne türlü tekellüf ve dağdağalara bais olduğuna bu takririn mütalaası bir fikir hasıl ettirebilir.[9]

Gelgelelim Ebuzziya'nın yazdığı takdim yazısında da bu talimatın kaynağı zikredilmemektedir. Eldeki matbu iki kaynak dikkate alındığında, Ebuzziya yeni bir bilgi sunmakta ama kaynak gene belirsizliğini korumaktadır. Dolayısıyla eğer talimat için bir kaynak aranacaksa, bunun en iyi ihtimalle 1866'daki ilk baskı ile Ebuzziya'nın 1888'deki baskısı arasında kalan dönemde aranması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de bu dönemde basılmış bir nüsha daha vardır. O da Ali Suavi'nin sürgündeyken 1872'de Paris'te yayımlamış olduğu nüshadır ve izini sürdüğümüz "kaynak" konusuna açıklık getirmektedir.

Yeni Osmanlılar grubunun önemli isimlerinden Ali Suavi 1867'de Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi Paris'e kaçmış ve ancak on yıl sonra İstanbul'a geri dönmüştür. Suavi, Yirmisekiz Çelebi'nin Sefaretname'sini de Paris'te 1872'de kendi imkanlarıyla yayımlamıştır. Sefaretname'ye yazdığı "takdim" faslında Ali Suavi şöyle demektedir:

İbrahim Paşa, dahilde olan maarifi ilerletmesi ile beraber ol-vakt Fransa'da mevcut olan hünerlerden marifetlerden dâhi İstanbul'u hissedar eylemek istedi. Ve işte bu niyetle, yani Fransız maarifini istihbar kasdıyla Defterdar Mehmed Efendi'yi onbeşinci Loui vaktinde Paris'e sefaret-i fevkalade ile gönderdi. Efendinin bu sefareti, netice-i hayriyesiz zuhur eylemedi. Çünkü İstanbul'da matbaa te'sisi mahza bu sefaretin neticesidir.

Çelebizade Mehmed Efendi ki 'yirmisekiz' lâkabıyla mâruftur, 1130 senesinde Pasarofça muahedesine murahhas idi. İki yıl sonra, Paris'e fevkalâde sefîr tâyin edildi. İbrahim Paşa'nın ona verdiği tâlimat-ı şifâhîye, Fransa'nın mevaki-i müstahkemesini ve fabrikalarını ve umranatını müşahade eyleyüp hep gördüğünü takrir eylemek kaziyesi idi. Münâsebet-i hâricîyece dâhi maksaddan hâli değildir. Şöyle ki İstanbul'a gelen Fransa sefiri Marki Bonnak nam zata şifahen beyan eylediği vechiyle Devlet-i Osmaniye'yi Fransa ve İspanya devletleriyle tedafüi ve tecavüz-i ittifak eylemek isterdi...Bu takrir, bir tuhfe-i nâdire olduğu gibi, o zaman ile bu zaman beyninde füruk-ı acîbe gösterir...[10]

Görüldüğü üzere Ali Suavi, Yirmisekiz Çelebi'nin Paris'e neden gittiğini açıklarken, iki paragrafa yayılmış halde bir dizi neden sıralamaktadır. Birinci paragrafta seyahatin "Fransız maarifini istihbar kasdıyla" yapıldığını belirtirken, sonraki paragrafta bu amacın içeriğini genişleterek "Fransa'nın mevaki-i müstahkemesini, fabrikalarını ve umranatını müşahade" etmeyi de ekler. Nihayet –daha önemsizleştirilmiş bir üslup içinde- son bir unsur olarak da "münasebet-i hariciye"yi dâhil eder (Suavi'nin iki ayrı paragrafa dağılmış haldeki bu ifadeleri, bir süre sonra 1888'de Ebuzziya'nın kaleminde tek bir cümle içinde yan yana getirilecek ve bir bütünlüğe kavuşacaktır). Pekala Suavi'nin sıraladığı bu amaçları içeren "talimat" nerededir? Ali Suavi ilginç bir biçimde Damat İbrahim Paşa'nın Yirmisekiz Çelebi'ye bu talimatı şifahi olarak verdiğini iddia eder. Kendisi şahsen böyle bir talimata şahitlik etmiş olamayacağına göre, bu sözlü talimatı duyan ya da tanıklık eden birinin beyanını esas alıyor olmalıdır.

Yukarıda da değinildiği üzere Osmanlı kronikle-rinde ya da dönemin diğer kaynaklarında böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Geriye kalan ihtimal, Yir-misekiz Çelebi Paris'e giderken İstanbul'da bulunan Fransız elçi Marki de Bonnac ve maiyetindekiler ola-bilir. Ancak Bonnac'ın döneme dair yazışmaları ve hatıralarını içeren kitapta da söz konusu talimattan bahsedilmez.[11] Kaldı ki şayet Bonnac yahut döneme ait bir başka Fransız kaynakta bu talimat kayda ge-çirilmiş olsaydı, modern dönemde konuyu Fransızca kaynaklardan derinlemesine ele alan araştırmacıla-rın bunu görmemesi mümkün değildi. Örneğin Yir-misekiz Çelebi'yi ve Sefaretname'sini merkeze alarak 18.yüzyılda Doğu-Batı karşılaşmasını ele alan kita-bında Fatma Müge Göçek, konuyla ilgili Türkçe ve Fransızca son derece geniş bir kaynak kullanmasına rağmen, söz konusu talimatı kullandığı satırlarda re-ferans olarak Bernard Lewis'i ve Niyazi Berkes'i gös-terir ki her ikisi de kaynak olarak Enver Ziya Karal'ın makalesini kullanmıştır.[12] Öte yandan Fransız akade-misyen Veinstein da, 1981'de Sefaretname'yi yeni bir bakışla yayımlamış ve kaleme aldığı geniş önsözde söz konusu talimatı gene kaynak belirtmeden kul-lanmıştır.[13] Kısacası talimatın somut varlığına dair literatürde hiçbir iz bulunmamaktadır.

Biraz spekülatif görünmekle birlikte, öyle anla-şılıyor ki Ali Suavi (a) kısmen sefaretnamenin içeri-ğinden hareketle ve (b) kısmen de kendi temennisini yansıtır biçimde Yirmisekiz Çelebi'ye böyle bir vazife verilmiş olması gerektiği kanaatine ulaşmıştır. Keza Ali Suavi'nin tam da kendisi Paris'teyken, Paris'te bir Osmanlı'nın varlığının anlamı ve amacına dair tasav-vuru da göz önüne alınabilir. Zira o ve arkadaşlarının Paris'teki varlığı ve mücadelesi, gereksiz yahut gelip geçici bir arzu ve arayış değildir; aksine yüz elli yıl öncesinden başlamış, köklü bir ilişkinin ve yönelimin tarihsel gerçekliğinden güç almaktadır.

Ali Suavi'nin buradaki ifadeleri, yalnızca sözlü bir talimata istinaden elçiden talep edilen bir dizi göreve atıfta bulunmaktadır. Ancak onun serpiştir-diği bu dağınık görevler, henüz sentaks açısından bir talimat görüntüsü sunmaktan uzaktır. Bunun için, Suavi'nin ölümünden sonra kendi matbaasın-da Sefaretname'yi yeniden yayımlayan Ebuzziya'yı beklemek gerekecektir. Ali Suavi ile temasta olduğu bilinen Ebuzziya'nın,[14] Suavi'nin Paris'te yayınladığı nüshayı bir biçimde edindiğini ya da görmüş oldu-ğunu düşünmemek için bir neden yoktur. 1876'da İstanbul'a dönen Suavi kendi kitaplarını vs. berabe-rinde getirmiş olabileceği gibi, Ebuzziya gibi dönemin etkili bir figürünün, Suavi henüz Paris'teyken bile onun yayınlarından ve faaliyetlerinden haberdar ol-muş olabileceğini düşünmek de pekala mümkündür. Kaldı ki, Ebuzziya'nın yukarıda verilen giriş yazısı za-ten bu durumu açıkça göstermektedir. Çünkü Ebuzzi-ya, Ali Suavi'nin cümlelerinden bazılarını olduğu gibi aktarmıştır. Örneğin Suavi'nin "bu takrir, bir tuhfe-i nadire[dir]" ifadesini Ebuzziya da "zat-ı takrire geli-nce, nâtık olduğu bazı hususattan dolayı hakikaten bir tuhfe-i nâdire olabilir" şeklinde tekrarlamıştır. Keza Suavi'nin 1720'ler ile kendi dönemi arasında kurdu-ğu zamansal ilişki de Ebuzziya'da kendine yer bulur. Ebuzziya'nın Suavi'den aldığı ve kendi ifadeleriyle yeniden yazdığı en önemli kısım ise, söz konusu ta-limat ile ilgilidir. Suavi'de dağınık parçalar halindeki görevlere istinad eden "şifahi talimat"ın unsurları, Ebuzziya'nın kıvrak kaleminde tek bir cümlede yan yana dizilmiş ve "şifahi" kısmı dışarıda tutularak ade-ta yazılı bir talimat formuna sokulmuştur. Üstelik elçiye verilen görevin tanımı da "talimat"tan "emir"e yükseltilmiştir.

Dönemin Fransız gazetelerinde çıkmış olan Yirmisekiz Çelebi Mehmed'e ait bir diğer resim
Kaynak: Abdullah Uçman, Paris Sefaretnamesi, Dergah Yay., İstanbul, 2017, s. 42

Ebuzziya'nın müdahalesiyle yeni bir şekle giren talimat, sonraki yıllarda artık standart bir bilgi ola-rak dolaşıma girecektir. Üstelik resmi bir talimatı andıran bir gramer yapısına da sokularak, iki tırnak arasına alınmak suretiyle kullanılmaya başlaya-caktır. Bunun ilk örneği, 1894'de İkdam Gazetesi'nde Necip Asım'ın matbaanın tarihini ele aldığı yazısın-da karşımıza çıkar. Asım, Osmanlı'da kitap basımı ve kültürel faaliyetlerin erken tarihlerden itibaren başladığını anlatırken "elde bir senedimiz daha var-dır ki o da Paris'e sefaretle giden Yirmisekiz Mehmed Efendi, sadr-ı vakt olan İbrahim Paşa merhumdan 'hıdemat-ı siyasiyesinin haricinde Fransa'nın vesait-i umran ve maarifine dâhi lâyıkıyle ıttıla ederek kabil-i tatbik olanlarını takrir' emrini almış idi" der.[15] Yazının bu bölümü, bütünüyle Ebuzziya'nın beş yıl önce ka-leme aldığı "giriş"ten -kaynak zikredilmeden- iktibas edilmiştir. Daha sonra 1924'de Bursalı Mehmet Tahir *Osmanlı Müellifleri*'nde "Damat İbrahim Paşa'nın

Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in başında bulunduğu Osmanlı kafilesinin Paris'e girişi
Kaynak: Nihad Sami Banarlı, Resmli Türk Tarihi, C.2, MEB Yayınları, İstanbul, 1983, s. 793

emirlerinin asıl metnidir"[16] diyerek, Ebuzziya'nın cümlesini tırnak içine alıp olduğu gibi yayımlamış ve yine herhangi bir kaynak göstermemiştir. 1928'de Selim Nüzhet'in kitabında "malum" olarak karşımıza çıkan talimat, nihayet Enver Ziya Karal'ın makalesinde kendine yer bulduktan sonra tarihyazımındaki konumuna kavuşmuştur.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya atfedilen bir talimatı bu kadar önemsemek ilk bakışta pek de mühim görünmeyebilir. Oysa Türk tarihyazımına yakından bakıldığında, bu talimat ve onu çerçeveleyen diğer etmenlerden hareketle Osmanlı modernleşme tarihinin kökenlerine dair yorumlar yapıldığı görülmektedir.

Öncelikle 1960'lar boyunca peş peşe yayımlanan ve Osmanlı-Türk modernleşmesinde paradigma kurucu etkiye sahip entelektüellerin pek çoğu bu talimata mutlaka değinme gereği duymuştur. Şerif Mardin, İbrahim Paşa'nın kendi zamanında Batıyla teması teşvik ettiğini belirttiği satırlarda, Yirmisekiz Çelebi'ye Sadrazam tarafından "Fransa'nın yönetim ve eğitim metotlarını inceleme ve bunların Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanabilirliği üzerine bir rapor yazma talimatı" verdiğini dile getirir.[17] Şerif Mardin kitabının 1962'deki İngilizce ilk baskısında Enver Ziya Karal'dan alıntıladığı bu "talimat"ı *"methods of government and education and report on those that would be applicable to the Ottoman Empire"* şeklinde tercüme etmiştir.[18] Böylece Mardin, kaynak değeri sorgulanması icap eden bir "talimat"a yaslanmış olmasının yanında, "maarif" kavramını da "education/eğitim" ile karşılamıştır. Bu da Mardin'in 1727-1728'de Osmanlı'da "Avrupa çizgisinde eğitime başlandı"ğı gibi yorumlar yapmasının zeminini hazırlamıştır.[19] Mardin'in bu kitabından bir sene önce yayımladığı eserinde Bernard Lewis ise Enver Ziya'yı kaynak göstererek kullandığı aynı talimatın ilgili kısmını *"means of civilization and education"* şeklinde çevirmiştir. Böylece "umran" bu kez "uygarlık" olarak çevrilmekle birlikte Lewis de tıpkı Mardin gibi "maarif"in "eğitim"e tekabül ettiğini düşünmektedir.[20] Oysa aynı yıllarda yayımlanmış ve diğer ikisi kadar yankı uyandırmış olan çalışmasında Niyazi Berkes, aynı talimata başvururken "eğitim" boyutunu tama-

men dışarıda bırakmıştır. Berkes talimata kaynak olarak Ali Suavi'nin 1872'deki önsözü ile Ebuzziya'nın 1888'deki önsözünü gösterir; yani her ikisini de okuduktan sonra söz konusu talimatı *"...visit the fortresses, factories and the works of French civilization generally..."* şeklinde kullanmıştır.[21] Böylece Berkes, "umran ve maarif"i genel anlamıyla "Fransız medeniyetinin ürünleri/eserleri" anlamında kullanmıştır. Niyazi Berkes'i daha temkinli bir tutum takınmaya sevkeden şey, kitabının ilerleyen sayfalarında ortaya çıkar: Berkes "maarif" kavramının II. Mahmut dönemindeki semantik dönüşümünü tespit etmiş ve kavramın ancak bu dönemden itibaren "eğitim" anlamına gelebileceğini gözlemlemiştir.[22] Dolayısıyla III. Ahmet dönemine ait olduğu düşünülen bir talimatta, "maarif"in bu bağlamda kullanılmış olması ona mümkün görünmemektedir. Bu kuşak içinde, talimatı en çok önemseyen ise Bernard Lewis'tir. Osmanlı modernleşme sürecini ele aldığı neredeyse her kitabında[23] talimata atıf yapmıştır. Lewis'e göre bu "ek görev, onun alışılmadık uzunluktaki ilginç elçilik raporunda yansımaktadır".[24]

Fakat talimatın tarihyazımındaki yerinin sadece modernleşme paradigmasının hüküm sürdüğü bu ilk evre ile sınırlı olduğu düşünülmemelidir. Aksine o günden sonra çok yakın zamana kadar farklı çalışmalar, talimatın cazibesine kapılmaktan kurtulamamıştır. Söz gelimi Kafadar'a göre Yirmisekiz Çelebi'nin seyahati "şuurlu bir kültürel temas"tır ve elçiye verilen talimat bunu göstermektedir.[25] Fransız tarihçi Solnon'a göre bu talimat, seyahatin asıl amacıydı ve fakat Osmanlı hükümeti "kafirlere karşı duyulan herhangi bir ilgi konusunda hep şüphe besleyen muhafazakar Türk çevrelerini rahatsız etmemek" için bunu gizli tutmuştu.[26] Namık Sinan Turan'a göreyse Osmanlı'nın "Batı kültürünü, yeni dünya düzeninin kültürü olarak görme alışkanlığı bu devirde başlamıştır" ve elçiye verilen bu talimat "söz konusu zihniyet değişikliğine işaret etmektedir."[27] Menschinger da tarihçi Vasıf üzerine yakın zamanda yayımlanan çalışmasında elçinin asıl amacının "Fransız toplumunu gözlemlemek ve gördüklerini kaydetmek" olduğu öne sürer ve buna delil olarak da mezkûr talimatı gösterir.[28]

Yine de Fatma Müge Göçek'nin *East Encounter West* adıyla 1987'de yayımlanan ve bugün de araştırmacıların ilgisini çekmeye devam eden çalışması, doğrudan Yirmisekiz Çelebi'nin Fransa seyahatine odaklandığı için bilhassa dikkat çekicidir. Göçek, söz konusu talimata, çalışmasında merkezi bir önem atfeder. Ona göre Paris seferinin birçok amacı vardı ancak Damat İbrahim Paşa'nın elçiye verdiği talimatın içeriği gibi bir durum, Osmanlı'da ilk kez yaşanıyordu ve bu talimatın kendisi "Osmanlı'nın Batı'yı yakalama yönündeki çabasını yansıtıyordu".[29] Yakınlarda, Göçek'in bu kitabını eleştirel bir okumaya tabi tutan Berrak Burçak ise "18. yüzyıl sefirlerinin gerçek öyküsünün" iskalandığını ve daha sonraki dönemlere ait Batılılaşma tezlerinin, geriye dönük olarak, sefaretnamelerin alımlanma biçimini etkilediğini vurgular. Burçak bu yöndeki iddiasını geliştirirken, sözü elçiye verilen "talimat"a getirir:

> Mehmed Efendi'nin seyahatinin gayesi açıkça belirlenmişti: "kaleleri ve imalathaneleri gezmek, medeniyet ve eğitim yöntemlerini kapsamlı bir şekilde incelemek, bunlar arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulamaya elverişli olanları bildirmek." İlk okuyuşta, insan bu alıntıyı Atatürk'ün 1920'lerde yeni kurulan ülke için umduğu "muasır medeniyet" ile aynı doğrultuda görmeye yeltenebilir gerçekten de. Fakat bu görüş ciddiye alınabilir mi? Sonuçta, Mehmed Efendi kimdi ya da Batı medeniyeti neydi ki "kapsamlı bir şekilde incelensin" ve ardından da uygulamaya "elverişli" olanlar bildirilsin?[30]

Gerçekten de Burçak bu soruları sormakta ve kuşkulanmakta haklıydı. Ne Damat İbrahim Paşa elçiye böyle bir talimat vermişti ne de dönemin kendi gerçekleri talimatın kavramsal içeriğine uygundu.

Netice itibariyle bu kısa incelemeden çıkarılabilecek olan şey, Türk tarihyazımının –en muteber isimler dâhil- eleştirel bir gözle yeniden okunmasına duyulan ihtiyaç olabilir. Bu teşebbüs, daha da ileri de Türk modernleşmesinin anlatısal yapısına dair farklı kavrayışlara ulaşmaya da hizmet edebilir.

AYTAÇ YILDIZ - ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ, SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ.

DİPNOTLAR

1 Söz konusu çalışma *"Maarif: Transformation of a Concept in the Ottoman Empire at Beginning of 19th Century"* adıyla *History of Education* dergisinde yayımlanmıştır.
2 Enver Ziya Karal "Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri", *Tanzimat-I*, MEB Yay., 1999 (ilk baskı 1940), s.19.
3 Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı-I*. İstanbul Devlet Basımevi, 1939, s.44.
4 Raşid, *Tarih-i Râşid ve Zeyli*, 3 cilt, Abdülkadir Özcan vd. (ed.), Klasik Yay., İstanbul, 2003.
5 Abdülkadir Özcan, "Giriş: Râşid Mehmed Efendi", *Tarih-i Râşid ve Zeyli*, s. XXIX.
6 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.1, İstanbul, 1309, s.67.
7 Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, *Fransa Sefaretnamesi*, Abdullah Uçman (Haz.), Dergah Yay., İstanbul, 2017, s.21.
8 *Sefaretname-i Fransa*, Mehmed Efendi, Matbaa-i İlmiye-i Osmaniye, 1283.
9 Ebuzziya, "Mülahaza-i Tab", *Paris Sefaretnamesi*, Matbaa-i Ebuzziya, 1306, s.4.
10 *Tacrîr Ou Relation de Mohammed Efendi*, Suavi Effendi, Paris, 1872.
11 Charles Schefer, *İstanbul'da Fransız Elçiliği: Marki de Bonnac'ın Tarihi Hatırat ve Belgeleri*, çev. Ali Şevket Bizer, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2017.
12 Fatma Müge Göçek, *East Encounters West: France and Ottaman Empire in the Eighteenth Century*, Oxford University Press, Oxford, 1987, s.4
13 Gilles Veinstein, *İlk Osmanlı Sefiri 28 Mehmet Çelebi'nin Fransa Anıları*, çev. Murat Aykaç Erginöz, Ark Yay., İstanbul, 2002, s.27.
14 Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İletişim Yay., İstanbul, 1994.
15 "Tab'at-ı İslâmiye Tarihi", *İkdam*, 6 Rebîülâhir 1314, s. 4.
16 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.3, Meral Yay., 1975 (ilk baskı 1924), s.73.
17 Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yay., 1990, s.190.
18 Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Syracuse University Press, 2000, s.137.
19 Mardin, *Yeni Osmanlı...*, s.196.
20 Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford Uni ersity Press, 1961, s.45.
21 Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, McGill University Press, 1964, s.33.
22 Berkes, *a.g.e.*, s.99-100.
23 Bernard Lewis, *İslam in History*, 2002, s.124; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 2004, s.45; *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, 2000, s.129 ve 290.
24 Lewis, *Müslümanların...*, s.129.
25 Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yay., Ankara, 1997, s.71.
26 Jean-François Solnon, *Sarık ve İstanbulin: Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa*, çev. Ali Berktay, Doğan Kitap Yay., İstanbul, 2013, s.336.
27 Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2014, s.284.
28 Ethan L. Menchinger, *The First of the Modern Ottomans: The Intellectual History of Ahmed Vasıf*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, s.109.
29 Göçek, *East Encounters West*, s.87.
30 Berrak Burçak, "Osmanlı Sefaret Müessesesi ve 18.Yüzyıl Osmanlı Tarihi: Göçek'e Bir Alternatif", içinde, *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu*, Baki Tezcan-Karl K. Barbir (der.), çev. Zeynep Yevin Yelçe, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2012, s.178.

Çernobil: Tarih, Felaketler ve Yalanlar

STEFO BENLİSOY

26 NİSAN 1986'DA GERÇEKLEŞEN ÇERNOBİL NÜKLEER KAZASINI VE SONRASINI AKTARAN BEŞ BÖLÜMLÜK MİNİ-DİZİ "CHERNOBYL", BEKLENMEDİK BİR POPÜLARİTEYE ERİŞEREK IMDB LİSTELERİNDE ZİRVEYE ULAŞTI. YAKIN TARİHE ODAKLANAN, DÖNEMİN GÜNDELİK SOVYET YAŞAMININ AYRINTILARINA VARINCAYA DEK "GERÇEKÇİ" BİR ATMOSFER YARATMAYA ÇALIŞAN "BELGESELVARİ" BİR DİZİNİN KISA SÜRE ÖNCESİNDE SON SEZONU İZLENEN "GAME OF THRONES"U BİLE ZORLAMASI GERÇEKTEN BİR SÜRPRİZ.

Chernobyl dizisi bizde hararetli sayılabilecek bir dizi tartışmaya da neden oldu, kimileri onun Soğuk Savaş'a has antikomünist temalarla bezeli olduğunu iddia etti, kimileriyse haklı olarak Akkuyu'da inşa edilen nükleer santral nedeniyle Türkiye'nin yakın geleceği için de önemli uyarılar barındırdığını vurguladı. Ancak genel olarak Çernobil felaketinin gerçekleştiği tarihsel bağlam göz ardı edildi. Oysa diziye ilişkin tartışmanın başlangıç noktası tam da kazanın gerçekleştiği tarihsel koşullar olmalı.

ÇERNOBİL'İN ARDI

Soğuk Savaş'ın son on yılına insan medeniyetinin topyekûn yok oluşu anlamına gelecek bir nükleer savaş tehdidinin ufukta yeniden belirişiyle girilir. İki süper güç arasında daha öngörülebilir ilişkilerin tesis edildiği, "duvarın" her iki yakası arasındaki siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel temasların yoğunlaştığı yumuşama (*detant*) dönemi seksenlerin hemen başında kesintiye uğrar. Amerikan siyasi ve askeri karar alıcıları, bir dizi jeopolitik kaymanın küresel egemenlik mücadelesinde ABD'nin geride kalmasına neden olduğu görüşündedir. ABD'nin Orta Doğu'daki en yakın müttefiki olan İran'da gerçekleşen devrim, hemen "arka bahçesindeki" Nikaragua'da Sandinistlerin iktidara gelmesi, Angola, Etiyopya gibi "üçüncü dünya" ülkelerinde müttefiklerinin gerilemesi bu algıyı perçinler. Sovyetler Birliği'nin Aralık 1979'da başlayan Afganistan müdahalesiyse bu jeopolitik "kaygıyı" zirveye taşıyarak "İkinci Soğuk Savaş" olarak adlandırılan dönemin perdesini aralar. Haklı olarak Soğuk Savaş devrinin en muhafazakâr ve antikomünist başkanı olarak tanımlanan Ronald Reagan'ın iktidara gelişi de bu süreci tamamlar.

ABD yönetimi bu dönemde, iki süper gücün nükleer yok ediciliği nedeniyle söz konusu olan "dehşet dengesi"ni bozarak Soğuk Savaş'ın ilk on yıllarında elinde bulundurduğu nükleer stratejik üstünlüğü yeniden elde etmeye çalışacaktır. "Yıldız Savaşları" olarak anılan füze savunma sistemi gibi iddialı silahlanma girişimleri işte bu bağlamda gündeme gelir. Av-

Pripyat, Çernobil Nükleer Santrali çalışanları için 1970 yılında kurulmuştur. 1986 yılında Çernobil reaktör kazasının meydana gelmesi sonucu şehir boşaltılmıştır

rupa halkları, söz haklarının neredeyse hiç olmadığı bir devler mücadelesinde tabir-i caizse "temsil edilmeden yok olma" seçeneğiyle karşı karşıya kalır. ABD'nin kıtanın batısına yerleştirdiği Pershing ve Cruise füzeleri, yetmişli yıllara hâkim olmuş nispi iyimserliği bir kenara iter ve yeniden savaş ve nükleer bir kıyamet ihtimali ufukta belirir. Öte yandan bu gerilim tüm dünyada ama asıl olarak Batı yarım kürede o güne dek görülmemiş bir kitlesellikte nükleer karşıtı bir barış mücadelesinin de fitilini ateşleyecektir.

Avrupa başkentlerinde ve ABD'de gerçekleşen yığınsal gösteriler, nükleer yok oluş tehdidine karşı milyonların sessiz kalmayacağını ve yabana atılamayacak bir nükleer karşıtı bilincin şekillendiğini gözler önüne serer. Nükleer karşıtı bu duyarlılık popüler kültüre de sirayet eder elbette. Kansas'ın Lawrence kentinde bir nükleer saldırı sonrasında yaşananları ve nükleer savaşın sonuçlarını dramatik bir biçimde yansıtan ve ABC'nin yapımcılığını üstlendiği *The Day After* filmi, bu dönemde tam yüz milyon Amerikalı tarafından izlenir. Üstelik Doğu Bloku diye anılan ülkelerde de bağımsız bir barış ve çevre hareketi filiz verir. Tüm bu gelişmelerle birlikte Sovyetler Birliği liderliğine Mihail Gorbaçov'un gelmesi önemli bir kırılma olacaktır. Gorbaçov, Leonid Brejnev ile anılan "durgunluk" dönemini sona erdirmesi, Sovyet sisteminin marazlarını gidererek ona yeni bir dinamizm kazandırması beklenen "genç ve nitelikli" bir isimdir.

İşte Çernobil faciası böyle bir tarihsel arka planda vuku bulacaktır. Rejimin facianın ortaya çıkmasını engellemeye dönük bilindik refleksi, yıkımın dehşetengiz boyutlarının ortaya çıkışıyla süratle berhava olur. Sovyet gücünün uzay programıyla birlikte timsali olagelmiş nükleer sanayi, Çernobil kazasıyla birlikte sistemin marazlarının, ekonomik ve teknolojik yetersizliğinin bir simgesine dönüşür. Bitmek bilmeyen Afganistan savaşıyla birlikte Çernobil, Sovyet sisteminin uluslararası prestijine de büyük darbe vurur. Daha sonra kendisinin de ifade edeceği üzere Gorbaçov, Çernobil faciasıyla birlikte önceki temkinli yaklaşımını bir kenara bırakarak *perestroika* (yeniden yapılanma) ve *glasnost* (açıklık) olarak adlandırılan reform politikasına daha büyük bir ivme kazandırır.

Kısacası Çernobil kazası, Soğuk Savaş'ın bu baş döndürücü hızla gelişen son on yılının adeta merkezinde yer alan dünya tarihsel bir olaydır. Facia, bir yandan nükleer bir kıyamet ihtimali ve korkusunu ürkütücü bir biçimde açığa çıkaracak diğer yandansa Sovyet liderliğinin "reformcu" kanadının sistemde yapısal reformlara gitme ve bilhassa nükleer silahsızlanma konusunda cüretli adımlar atarak ABD liderliğini zorlama politikasını daha da güçlü biçimde benimsemeye itecektir.

BÜROKRATİK DEFORMASYONDAN DİSTOPYAYA

Anlatısının merkezine bu büyük faciayı ve sonrasında onun etkilerini sınırlandırma ve gerçeği ortaya çıkarma arayışını alan dizi, çoğu yorumcunun da haklı biçimde işaret ettiği üzere geç Sovyet döneminin toplumsal yaşantısını ve bilhassa maddi kültürünü oldukça gerçekçi ve detaylı bir biçimde yansıtmayı başarıyor. Işığın kullanımındaki maharet ve Sovyet maddi yaşantısının en ince ayrıntılarını dahi aktarmakta gösterilen özen, dizinin "gerçeklik" etkisini artırıyor. Öyle ki özellikle felaket öncesi Çernobil'in de bulunduğu Pripyat kentindeki yaşama ilişkin sahne-

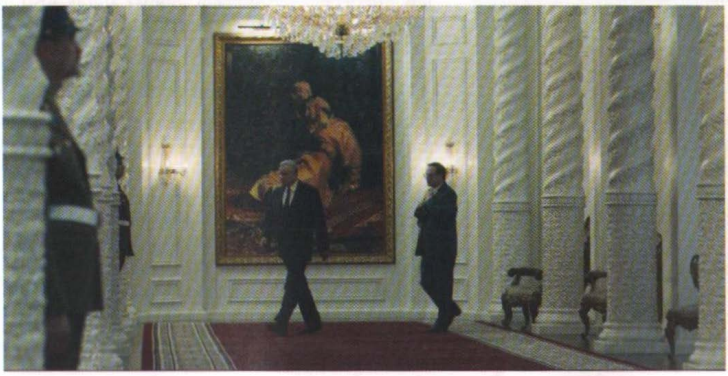

ler adeta bir Sovyet nostaljisi yaratacak cinsten. Yine de dizinin esas olarak Sovyetler Birliği'ni günümüzde hâkim "totalitarizm" modeline uygun olarak tasvir ettiğini vurgulamak gerek.

1991'de çözülen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, hemen yanı başımızdaki tarihe ait olsa da bugün artık orta yaş üzerindekiler için dahi izleri silinmiş, bir "olmayan/yok ülke" niteliğindedir. Neoliberal kapitalizmin türlü versiyonlarının tek geçerli siyasal ve toplumsal gerçeklik olarak algılandığı, bunun dışında bir siyasal tasavvurun bellek ve bilinçlerden büyük ölçüde silindiği, şimdiyi mutlaklaştırıp kutsayan "kapitalist gerçekçilik" çağında, belki de tam bu niteliği SSCB'ye olan ilgi ve merak körüklüyor. Dizide asıl olarak bireyi kuşatarak ezen totaliter bir devlet olarak tasvir edilen Sovyetler Birliği, Orwellvari bir distopik mekânı andırıyor. Dizide öne çıkan karakterlerse bu totalitarizmin yarattığı inkâr ve yalan perdesini yırtarak "gerçeğe" ulaşmaya çalışıyor. Öte yandan kaza sonrası yaşananların çok güçlü bir postapokaliptik atmosfer yaratılarak tasvir edilişi de (Jameson'un ifadesiyle) dünyanın sonunu tasavvur etmenin kapitalizmin sonunu tasavvur etmekten daha kolay olduğu günümüzün muhayyilesi için oldukça çekici muhtemelen.

Kazanın yaşandığı anlara odaklanan ilk bölümden itibaren Çernobil, Sovyet idari aygıtı ve toplumsal hayatında yıllara yayılan bürokratik yozlaşma ve deformasyonun sonucunda oluşmuş marazları sergiliyor. Kadrolar arasında ve partiyle toplum arası ilişkilerde yalanın egemenliği, kariyerizm, idare-i maslahatçılık, kayırmacılık, suiistimal, rüşvet, konformizm gibi sayısız maraz ve bunun sonucunda oluşan kayıtsızlık, inisiyatif almama, apolitizm, sinizm ve alkolizm gibi tepkiler, Sovyet yaşamının içten içe nasıl zehirlendiğini ortaya koyuyor. Sovyet demokrasisinin çoktan içi boş bir kabuğa döndüğü koşullarda parti kadrolarını büyük ölçüde vasat kariyer adamları doldurmakta, yerel komiteler ve taban örgütleri sadece zaten yukarıda alınmış kararları onaylamak için toplanmaktadır. Yerel ve merkezi idari aygıtın, daha ilk andan itibaren yerel halkın hayatını tehlikeye atma pahasına kazanın neden ve sonuçlarını örtbas etmeyi en önemli görev sayması tesadüf değildir. Oysa kazaya ilişkin resmi Sovyet anlatısını ihlal edecek her türlü girişimin önü alınmaya çalışılsa da felaketin trajik boyutları karşısında ısrarla ayakta tutulmaya çalışılan resmi illüzyon tuzla buz olacaktır.

Mini dizinin felaket karşısındaki bürokratik katılaşma ve yozlaşmayı aktarmaktaki meziyetlerine rağmen önemli zaaflarından biri, geç Sovyet toplumu ve devlet mimarisi içindeki güç ilişkilerine dair sunduğu çelişkili ve tutarsız tablo. Dizide yönetim aygıtı ve elbette onun en önemli uzuvlarından KGB, Sovyet yurttaşları üzerinde adeta kadir-i mutlak bir güce sahipmiş gibi tasvir ediliyor. Öyle ki dizinin iki önemli karakterinden Enerji Bakanı Boris Shcherbina, saygın Sovyet bilim insanı Valeriy Legasov'u sorusuna yanıt vermediği için helikopterden atmakla tehdit edebiliyor ya da Kömür Bakanı, madencilere silahlarını onlara doğrultmuş askerler eşliğinde konuşabiliyor. Dizi boyunca üstler astlarını, infaz edilmekle tehdit edebiliyor. Oysa Sovyetler Birliği açısından böylesi bir "cezalandırma" biçiminin değil 1980'lerde, 1950'lerdeki Stalinsizleştirme süreciyle birlikte ortadan kalktığını vurgulamak gerekiyor. Zaten dizinin Sovyet maddi yaşamına gösterdiği özenin aynısını Sovyetler Birliği'nin tarihsel ve siyasal evrimine de gösterdiğini söyleyebilmek mümkün değil. Chernobyl dizisinin yaratıcıları, geç Sovyet siyaset ve toplumsal hayatının mevcut tüm marazlarının zaten 1917'ye içkin olduğunu ve köklerini doğrudan oradan aldığını ima ederek Sovyet tarihine ilişkin mevcut egemen liberal anlatıya iştirak ediyorlar. SSCB'nin dağılmasının ardından akademide ve medyada büyük güç kazanan bu kavrayış doğrultusunda 1917'den 1980'lere, yani Lenin'den Gorbaçov'a evrimsel düz bir çizgi varsayılmakta, Sovyet "ceberrut devletinin" olu-

Ilya Repin'in "Korkunç Ivan ve Oğlu" tablosu Kremlin koridorlarında

şumu 1917 sonrasının büyük toplumsal alt üst oluş ve kırılmaların değil de basitçe bir "ilk günahın" (devrimin ya da bizzat komünizmin) "doğal" sonuçları olarak görülmektedir. Hatta dizi yaratıcılarına göre bu ceberut devlet ve şiddet, Kremlin koridorlarında karşımıza çıkan (aslında dizinin aksine Kremlin'de sergilenmeyen), İlya Repin'in "Korkunç İvan ve Oğlu" tablosunun da anımsattığı gibi, muhtemelen tüm Rus tarihi ve ruhunun (*Psyche*'sinin) ayrılmaz bir parçasıdır. Bu bağlamda Rus tarihi ve devlet toplum ilişkisi kırılmaların, süreksizliklerin bulunmadığı düz çizgisel bir anlatıdır.

Öte yandan dizide rejimin sadece çıplak zor aygıtına dayandığı imalarının yanında bu duruma bir hayli ters sahnelerin de izleyicinin karşısına çıktığını vurgulamak gerek. Madencilerin temsilcisi, Bakan Shcherbina'nın karşısında oturup yüzüne karşı sigara yakmaktan çekinmiyor; nükleer fizikçi Ulana Khomyuk olağanüstü güvenlik önlemlerinin alınmasını bekleyebileceğimiz felaketin yaşandığı bölgeye veya Moskova'da felaketzedelerin tutulduğu hastaneye rahatlıkla ulaşabiliyor ve yetkililerle ya da facia sırasında santrali yönetenlerle konuşma imkânına sahip olabiliyor. Bu ve benzeri çelişkili öğeler belki Sovyet yönetimi ve toplumunun hızlı bir geçiş döneminde bulunduğu bir bağlam dahiline sokulabilse anlamlı olabilecektir. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere dizinin temel zaafı Sovyetler Birliği'nin geçirdiği tarihsel dönüşüm ve kırılmaları es geçmesi olunca böyle bir bağlam da oluşturulamıyor. Bundan ötürü de dizide karşımıza kadir-i mutlak bir haleye sahip bir biçimde dolanan KGB şefinin aslında pek de etkili bir otoriteye sahip olamadığı "garip" bir tablo çıkıyor.

Yine de yerleşik otoritenin çözülmeye başladığına ilişkin bazı öğeler de yok değil. Daha ilk bölümde felaket alanında bulunan Pripyat'ın dış dünyayla bağlantısının kesilmesini "Leninist ilke ve kazanımlar" namına savunan yaşlı ve saygın yerel parti yetkilisi, felaketin boyutları karşısında kent boşaltılınca bu kez otobüse yardımla bindirilen, inancını yitirmiş, çaresiz bir ihtiyar olarak karşımıza çıkıyor. Bir anlamda barutu tükenmiş "rejimi" kendi şahsında temsil ediyor. Keza dizideki en önemli karakterlerden olan bakan Shcherbina, tipik bir üst düzey parti yöneticisinden süreç içerisinde sisteme inancını yitirmiş ama buna rağmen idari otorite ve yetkilerini felaketin sınırlanması için harcayan bir idareciye dönüşüyor.

Üstelik sistemin partide cisimleşen katı bir astüst hiyerarşisine ve zora dayalı olarak tasvir edildiği kısımlarla anlatının bazı tayin edici momentlerinde öne çıkan "rıza" unsuru arasında da belirgin bir çelişki bulunmakta. Örneğin dört numaralı reaktördeki su tanklarını tahliye etmek gibi oldukça tehlikeli ve ölümcül bir görev için seçilen işçiler, bakan Shcherbina tarafından "kurşuna dizilmek" tehdidi ya da maddi birtakım teşviklerle değil, asıl olarak Rus halkının bin yıllık fedakârlıklar tarihine atıfta bulunan birkaç cümleyle ikna edilebiliyor. Aynı biçimde reaktörün altını güvenilir hale getirmek için işe koşulacak madenciler milyonların hayatının kurtarılabilmesi için bunu yapmak zorunda olduklarına, görünümüyle neredeyse Wall Street'ten çıkagelmiş gibi bir edaya sahip Maden Bakanı tarafından ikna edilebiliyorlar. Neticede felaketin daha büyük boyutlara ulaşmasını engelleyen sıradan Sovyet insanıdır. Aslında dizinin beklenmedik bir meziyeti, Sovyet toplumuna ya da totaliter toplum ve insana ilişkin yaygın klişelere hatta felaket sinemasının çoğunlukla benimsediği "insan insanın kurdudur" prensibine itibar etmeyip kriz anlarında sıradan insanların, itfaiyecilerin, madencilerin, işçilerin, hastabakıcıların, askerlerin hadiselerin büyüklüğüyle ve dramatikliğiyle orantılı bir inisiyatif, diğerkâmlık ve fedakarlık sergileme potansiyellerini vurgulaması.

PROMETEUS'TAN NÜKLEER KIYAMETE

"Chernobyl"in bir başka temel zaafıysa üretici güçleri ya da teknolojiyi tarafsız, nesnel bir güç olarak kavraması. Başından itibaren merkezileşmiş, hiyerarşik, askeri bir nitelik taşıyan nükleer enerjinin taşıdığı ölümcül potansiyelleri tartışmaktan, değinmekten imtina etmesi. Dizi tüm iddiasına rağmen, Hiroşima ve Nagazaki semalarında Ağustos 1945 beliren mantar bulutuyla açılan nükleer çağa yani insan medeniyetinin bizzat insan tarafından yıkılmasının, bir nükleer kıyametin muhtemel ve olanaklı hale geldiği bir döneme dair bütünsel bir kavrayış ve kavramlara işaret etmekten kaçınıyor. Hatta bir adım ileriye giderek bir nükleer faciayı konu edinse de aslında dizinin "nükleer karşıtı" bir içerik taşımadığı, "nükleer karşıtı" bir anlatı olmadığı da pekâlâ söylenebilir. Böyle olunca da nükleer santraldeki kazanın kendisi basitçe "yalanlar üzerine kurulu" Sovyet sisteminin içsel zaaflarıyla açıklanıyor. Oysa Legasov'un mahkemede hâkimin reaktör rodlarında neden yanıcı bir malzemenin kullanıldığına ilişkin sorusuna verdiği "çünkü ucuzdu" yanıtı pekâlâ kapitalist bir işletmecinin de ilk anda vereceği bir cevap olduğu tamamen es geçiliyor.

Kapitalizmin kısmi rasyonellik ile genelleşmiş irrasyonelliği bütünleştiren yapısının, sisteme içsel olan maliyetleri en aza indirme basıncının da pekâlâ aynı ölümcül zaafları barındırdığı gerçeğine dair en ufak bir gönderme yer almayınca elimizde kala kala yeteneksiz aparatçikler tarafından yönetilen Sovyet devlet aygıtının kazaya neden olduğu sonucu kalıyor. Gerçekleri çaptırma, kamuoyunu yanıltma, felaketin

boyutunu küçük gösterme, sayısız başka ekolojik "kaza" ve felaket örneklerinde olduğu gibi şirket yöneticilerinin, siyasetçilerin, bürokratların ve evet, hatta bilim insanların başvurduğu en bilindik yöntemler değil mi? Örneğin neredeyse kırk yıldır iklim krizinin gerçek sonuçlarına dair toplumsal bir bilincin oluşamamasında fosil yakıt şirketlerinin öncülüğündeki devasa bir karartma lobisinin yaydığı yalanların payı muazzam değil mi? İnsanlığın eriştiği topyekûn yıkıcı potansiyelin kendisini mercek altına almayınca nükleer santral inşasında geri ve yetersiz bir teknoloji kullandığı için Sovyetler felaketin sorumlusu kılınırken Batı'nın teknolojik ve bilimsel kapasite ve etkinliği tipik Soğuk Savaş anlatılarında karşılaştığımız üzere idealleştiriliyor. Oysa dizi, insanlığın kendi eliyle kıyameti olanaklı hale getirdiği hatta giderek onu daha yakına getirdiği bir çağda bu tarz sahte ikilikler yerine bir biçimde tarihsel ilerleme ve doğaya hükmetme anlayışlarının kendisini hedefe koyabilse, postapokaliptik anlatısını çok daha güçlü, güncel ve evrensel kılabilirdi.

Sovyetler Birliği sosyalist demokrasi ve özgürleşme hedeflerini bir kenara bıraktıktan sonra doğal sınırları göz ardı eden devlet kapitalisti bir "üretimci sosyalizme", ölümcül rakibini asıl olarak üretim alanında geçmeyi hedefleyen, bu anlamıyla da hasmının bir kopyası olan, sınırsız büyüme temelli bir "model" haline gelmişti. Nükleer yarış, sınırlı bir gezegende bu sınırsız büyüme ve doğayı tahakküm altına alma takıntısının hem askeri alandaki hem de ekonomik alandaki en önemli simgesiydi. Bu anlamda Çernobil kazası, rakibini yani kapitalist bloku, Kruşçev'in deyimiyle "sosis gibi" füze üreterek geride bırakmayı hedefleyen, bu anlamda da Batı kapitalizminin üretim teknolojilerini taklit etmekle yetinen, yani mülkiyet ilişkilerinde meydana gelen değişikliği özyönetimci pratikler ve üretim sistemini yeniden örgütlenmesinin takip etmediği bir anlayışın bir sonucu olarak da değerlendirilebilir.

Bununla bağlantılı bir başka husus, dizinin bilim insanlarını siyaset üstü sayan yaklaşımı. Dizide Legasov ve Khomyuk karakterleriyle karşımıza çıkan bilim insanları kendilerini gerçeği bulmaya adamış, her alanda olduğu gibi bilimi de araçsallaştıran rejime inat, gündelik çıkar ilişkileri bağlamında naif de sayılsa gerçeği ortaya çıkarmaya çalışan bir kesim olarak betimlenmekte. Bu anlamıyla aslında Hollywood sinemasında felaket filmlerinde sıkça tekrarlanan bir klişeyi tekrar etmekte. Dizide bilim insanlarından oluşan bu zümre, siyasal konumunu büyük ölçüde partinin inşa ettiği yalan sistemine itaat temelinde edinmiş yeteneksiz kadroların karşısına konulmakta. Khomyuk'un ayakkabı işçiliğinden parti bölge yöneticiliğine yükselmiş karakterle diyalogu, Enerji Bakanı'nın Legasov'a aslında kendisinin önemsiz biri olduğunu itirafı gibi sahneler Sovyetlerin meritokratik ya da liyakat temelli bir düzen namına eleştirileri olarak okumak gerek.

ÇERNOBİL VE KÜRESEL EKOLOJİK KRİZ

Peki Çernobil, iklim krizinin etkilerinin giderek daha hızlı ve dramatik biçimde hissedildiği, gezegendeki canlı türlerinin altıncı kitlesel yok oluş içerisinde bulunduğu, gezegenin yaşam destek hizmetlerinin zorlanmasıyla topyekûn bir ekolojik çöküş ihtimalinin ufukta belirdiği günümüze ilişkin neler söyleyebilir? Bugün yirminci yüzyılda çoğunlukla nükleerle temsil edilmiş insanlığın toplumsal örgütlenişinin yaratıcı yıkıcı potansiyeli, tek tek ekosistemleri değil gezegendeki tüm canlı yaşamını tehdit eder bir duruma gelmiş durumda. Öyle ki, yeryüzünün uygarlığı mümkün kılmış ılıman Holosen çağının ardından hızla girdiği yeni jeolojik evre, insanın en büyük jeolojik güç haline gelmesine atıfla Antroposen ya da daha doğru bir ifadeyle insanlığın toplumsal örgütleniş biçimine atıfla Kapitalosen (Sermaye Çağı) olarak adlandırılıyor.

İnsanın aklına ister istemez dizide Legasov ve Khomyuk'la tasvir edilen bilim insanlarının günümüzde yaptıkları alarm çağrıları geliyor. Örneğin Biyoçeşitlilik ve Ekosistem Hizmetlerine Dair Hükümetlerarası Bilim-Siyaset Platformu'nun biyoçeşitlilik kaybına dair son raporu, türsel yıkımın dramatik boyutlarını sergiledikten sonra çözüm olarak "kâr için üretim yapan" küresel ekonominin üretim ve tüketim kalıplarının topyekûn dönüştürülmesini tavsiye etmekte. Yine 2018'de yayımlandığında çok tartışma yaratan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin *Küresel Isınma Üzerine Raporu* da aynı biçimde modern toplumun esaslarının temelden yeniden düşünülmesi çağrısında bulunmaktaydı.

Benzer örnekleri çoğaltmak mümkün. Çağımızın Legasov ve Khomyukları küresel ekolojik krizin ulaştığı boyutlar karşısında giderek kısmi reformları, aşamacı çözümleri, kapitalizmin temel varsayımlarını sorgulamayan teknokratik yaklaşımları bir kenara bırakarak insanı doğayla ilişkisinde köktenci çözümlerin krize ancak yanıt olabileceğini savunmaktalar. Bu anlamıyla Chernobyl dizisi üzerine başlayan "sosyalizmin sicili" ya da dizinin Soğuk Savaşvari bir antikomünizm propagandası olup olmadığına dair "kampçı" tartışmalar yerine dizininin bize sunduğu veya sunmaktan imtina ettiği imkânlar üzerine düşünmek daha anlamlı ve aktüel olacak. Zira yüzyıllardır doğanın kendisiyle kurulan\inşa edilen ilişki üzere söylenen ve toplumsal yapının temelini oluşturagelmiş yalanların birikmiş ağır bedelinin ödenmesinin vakti de hızla yaklaşıyor.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

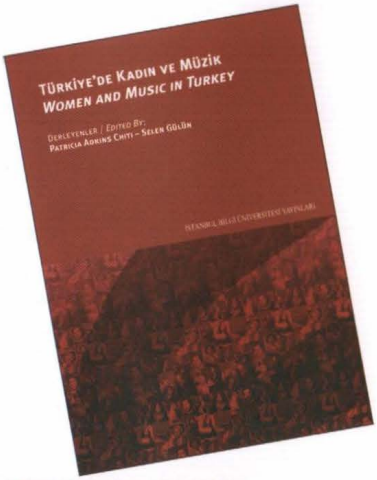
DERLEYENLER: **MURAT USTAOĞLU, AHMET İNCEKARA**

FAİZ MESELESİ

TARİHTE ÖRNEK UYGULAMALAR

392 Sayfa, ISBN: 978-605-399-546-3

Bu çalışma, modern iktisadi düşünce literatürüne paranın kirası olarak giren faizli borç ilişkilerinin iktisadi bir araç olma fonksiyonunun yanı sıra bir sömürü aracı olarak da işlev gördüğünü gözler önüne sermektedir.

DERLEYENLER / *EDITED BY*:

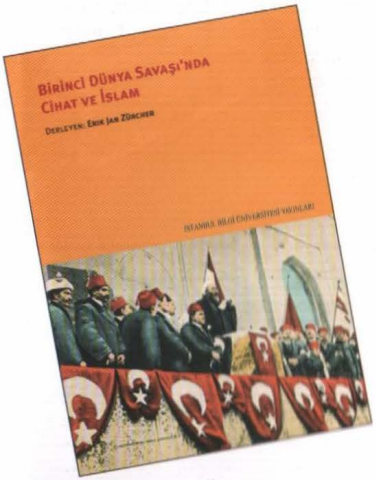
PATRICIA ADKINS CHITI, SELEN GÜLÜN

TÜRKİYE'DE KADIN VE MÜZİK

WOMEN AND MUSIC IN TURKEY

292 Sayfa, ISBN: 978-605-399-541-8

Önemli müzisyenler ve akademisyenler olan yazarlarıyla Türkiye'deki kadın bestecilerin tarihini hem İngilizce hem Türkçe metinlerle ele alan bu eserde ayrıca, güncel bestecilere ilişkin ayrıntılı bir "Türkiye'den Kadın Besteciler Sözlüğü" yer almaktadır.

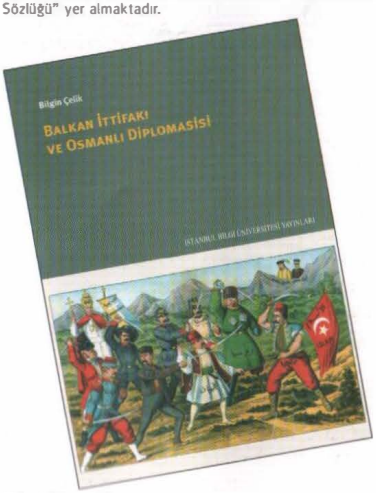

DERLEYEN: **ERIK JAN ZÜRCHER**

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA CİHAT VE İSLAM

332 Sayfa, ISBN: 978-605-399-519-2

Cihadın imparatorluk içerisindeki ve dışarısındaki etkileri nelerdir? Almanya ve İngiltere, cihat ilanı üzerinde ne kadar belirleyici olmuştur? Ve o bitmeyen tartışma: Osmanlı cihadı tamamen başarısız mı olmuştur? Alanında önemli akademisyenlerin yer aldığı bu kitap, bu soruların cevap aramaktadır.

BİLGİN ÇELİK

BALKAN İTTİFAKI VE OSMANLI DİPLOMASİSİ

328 Sayfa, ISBN: 978-975-399-443-5

Bilgin Çelik bu çalışmasında Osmanlı diplomasisinin ve yönetiminin, 19. yüzyılın ikinci yarısında biçimlenmeye başlayan Balkan İttifakı karşısındaki tutumunu ve başarısızlığa yol açan siyasetini irdelemektedir.

www.bilgiyay.com
Telefon: **0212 311 64 63** Faks: **0212 216 24 14**
e-mail: **yayin@bilgiyay.com** - **dagitim@bilgiyay.com**

Genel Dağıtım: **PUNTO**
www.puntokitap.com
Telefon: **0212 496 10 50** Faks: **0212 551 30 13**
e-mail: **punto@puntokitap.com**